

**KAUKSI
ÜLLE
60**

VÕRO INSTITUUDI TOIMÕNDUSÕQ 38
PUBLICATIONS OF VÕRO INSTITUTE

KAUKSI ÜLLE 60

Toimõndanuq
Jüvä Sullõv ja Pajusalu Karl

Võro 2023

Võro Instituudi toimõndusõq 38

Publications of Võro Institute 38

Toimõndajaq / Editors: Jüvä Sullõv, Pajusalu Karl
Kaasõpilt / Cover design: Riitsaarõ Evar

Inglüse kiil / English: Asu-Garcia Eva Liina

Toimõndusnõvvokogo / Advisory board:

Renäte Blumberga (Liivi Kultuuriselts), Martin Ehala (Postimees), Riho Grünthal (Helsingi Ülikuul), Hasso Krull (Eesti Humanitaarinstituut, Talliina Ülikuul), Karl Pajusalu (Tarto Ülikuul), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikuul), Tiit Rosenberg (Tarto Ülikuul), Janne Saarikivi (Helsingi Ülikuul), Anneli Saro (Tarto Ülikuul), Helena Sulkala (Oulu Ülikuul), Taive Särg (Eesti Kirändüsmuusõum), Heiki Valk (Tarto Ülikuul), Eberhard Winkler (Göttingeni Ülikuul)

Võro Instituudi toimõnduisi indeksiirväq:

Publications of Võro Institute is indexed in:

MLA Directory of Periodicals

Linguistic Bibliography Online

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalne arhiiv (DIGAR)

Toimõndusõ aadrõs / Editorial address:

Võro Instituut, Tarto huulits 48, 65609 Võro, Estonia

tel +372 78 28750, faks: +372 78 28757

kodoleht: wi.ee/toimonduso

e-post: juvasul@ut.ee, wi@wi.werro.ee

Trükjä: Bookmill

ISBN 978-9916-9726-9-4 (trükün)

ISBN 978-9916-9966-0-7 (pdf)

ISSN 1406-2534

ALOSTUSÕS

Umma egäsügüsesest tiidüskonvõrentsi pidä Võro Instituut hariligt süväl sügüseaol, rehe- vai märtekuun. 2022. aastagal peeti tuud siski ütsjago varrampa, jo süküskuu lõpupoolõ. Tuud kimmä põhjusõga – seol kõrral oll tegemist juubõlikonvõrendsiiga, miä pühendet läbi ao kõgõ tunnõtumba võro kiränigu ja võro aša ajaja Kauksi Ülle tsõõrikulõ tähtpääväle. Konvõrendsi päälkiri ollgi „Kauksi Ülle 60“ ni peeti tuud Obinitsa koolimajan ja Kauksi Ülle kunstigallõriin „Halas kunn“ õkva Kauksi Ülle süünüpäävä aol, 23.-24. süküskuu pääväl.

Konvõrendsi edimädsel pääväl pei õkva alostusõs setokiilse ettekandõ Kalkuna Andreas – „Eloлуу ja müüdi vaihõl“. Päält timmä kõnõliq Pajusalu Karl ja Renate – „Kauksi Ülle keeled“ ni Paaveri Ene – „Maratsauk. Kauksi Ülle näidendilooming“.

Päält akadeemilist ossa näüdäs Kauksi Ülle küläliisile kõgõpäält umma vahtsõt luulõkoko „Vaest lätt üle“, mink luulõtuisist tettüid laulõ sai tansaman kuuldaq Kauksi Ülle ja Riit-saarõ Evari duo Baaba ja Ka elävän ettekandõn.

Tuud, et Kauksi Ülle loomingun ommaq tähtsä kotusõ pääl näütemängoq, sai timä pidoõdakul selgehe tundaq kogoni läbi katõ näütemängo. Edimält mängeq Talliina Võro Seldsi näütet-rupp „Tungõl“ ütē lauluansambliga „Liiso“ Kauksi Ülle tükkü „Kolm hinnapakmist“. Õdagu lõpõtusõs oll konvõrendsirahvas oodõt Kauksi Ülle gallõriihtõ, kon sai juubilaari vastavõtu alostusõs ossa timä näütemängost „Nigu nõidus“ Obinitsa Vahtsõ Tiatri etteastõn, kon tõisi hulgan ka Ülle Evariga esiq üles astiq.

Konvõrendsi tõõnõ päiv alost Kõiva Mare ettekandõga „Elav eepos“. Päält timmä saiq sõnna Velskre Mart ettekandõga „Ennemuistsed ajad Kauksi Ülle uuemas luules“, Mattheusõ Ave – „Kauksi Ülle lastele ja lastest“ ja Säre Taive – „Kauksi Ülle poeetilise mina-pildi loomine luule, rahvalaulu ja elustiiliblogi võtete-ga“. Seto keelen kõnõl Kiluski Ott – „Kauksi Ülle Setomaa näidendite triloogia“ ni võrokiilse ettekandõ peiq Saarõ Hipp – „Valgjärve saaga – võro keele olokõrrast 1960. aastidõ koolin“, Kalla Urmas „Häädmiilt viländ: võro jutussist lõvvetüisi sõnno ja jutujuppe“ ja Reimanni Nele „Kauksi Ülle umailm tõisi ilmu pöörüssih“.

Konvõrendsi perämäne jago oll' pühendet päämädselt Kauksi Ülle tegemisiile etnofuturismi ja soomõ-ugri hõimuliikmisõ val- lan. Tuust kõnõliq Treieri Heie – „Kauksi Üllest fookusega et- nofutul“, Oittisõ Hannu „Vaadates Soomest Kauksi Üllele“ / “Kauksi Ülle suomalaisen silmin” ja Prozesõ Jaak – „Kauksi Ülle – Endel Proosesest soome-ugri vanaemani”. Viimätses ette- kandõs oll' sõna Kõivupuu Marjul, kiä kõnõl' tuust, „Kuis mi Kauksi Üllega hindäle naisi võtsõmi“.

Päält konvõrendsi akadeemilidse jao lõpõtamist näüdäs Kauksi Ülle uman gallõriin viil ka umma uhkõt esiqtettüt tekstii- likoko ni juubõlikonvõrendsilõ pand' punkti iloõdak duodõ Baaba ja Ka ni Laube Kadri ja Niglasõ Ago seto ja võro viise, laulõ ja tandsõgaq.

Valituid pallo Kauksi Ülle juubõlikonvõrendsil kõnõldust saa tiidüsartiklidõ vai esseistiga vormin lukõq Võro Instituudi toimõnduisi sãra seost, 38. numbrist, miä omgi tervehnä pühendet Kauksi Üllele.

Jüvä Sullõv ja Pajusalu Karl

ALUSTUSEKS

Oma igasügisest teaduskonverentsi peab Võro Instituut harilikult hilissügisel, oktoobri- või novembrikuus. 2022. aastal peeti seda siiski varem, juba septembri lõpul. Selleks oli kindel põhjus – tegu oli juubelikonverentsiga, mis oli pühendatud Kauksi Ülle, tuntuima võro kirjaniku ja võro asja ajaja ümmargusele tähtpäevale. Konverentsi pealkiri oligi „Kauksi Ülle 60“ ja seda peeti Obinitsa koolimajas ja Ülle kunstigaleriis „Halas kunn“ (Roheline Konn) Kauksi Ülle sünnipäeva ajal, 23.-24. septembril.

Konverentsi avas Andreas Kalkuni setokeelne ettekanne „Elo-luu ja müüdi vaihõl“ (Eluloo ja müüdi vahel). Järgnesid Karl ja Renate Pajusalult ettekanne „Kauksi Ülle keeled“ ja Ene Paaverilt „Maaratsauk. Kauksi Ülle näidendilooming“.

Pärast akadeemilist osa näitas Kauksi Ülle konverentsilistele oma uut luulekogu „Vaest lätt üle“ (Ehk läheb üle), mille luuletustest tehtud laule sai sealsamas kuulda Kauksi Ülle ja Riitsaare Evari duo Baaba ja Ka elavas esituses.

Seda, et Kauksi Ülle loomingu on tähtsal kohal näidendid, sai peoõhtul ehedalt tunda koguni kaht näitemängu vaadates. Esmalt mängis Tallinna Võro Seltsi näitetrupp „Tungõl“ koos lauluan-sambliga „Liiso“ Kauksi Ülle tükki „Kolm hinnapakmist“ (Kolm hinnapakumist). Õhtu lõpetuseks oli konverentsirahvas oodatud Kauksi Ülle galeriisse, kus saadi juubilari vastuvõtu alustuseks osa tema näitemängust „Nigu nõidus“ Obinitsa Vahtse Teatri etteastes, kus teiste hulgas ka Ülle ise koos Evariga üles astusid.

Konverentsi teine päev algas Mare Kõiva ettekandega „Elav eepos“. Seejärel sai sõna Mart Velsker teemal „Ennemuistsed ajad Kauksi Ülle uuemas luules“. Ave Mattheus pidas ettekande „Kauksi Ülle lastele ja lastest“ ja Taive Särg „Kauksi Ülle poeetilise mina-pildi loomine luule, rahvalaulu ja elustiiliblogi võtte-ga“. Seto keeles kõneles Ott Kilusk teemal „Kauksi Ülle Setomaa näidendite triloogia“, võrokeelsed ettekanded pidasid Hipp Saar – „Valgjärve saaga – võro keele olokõrrast 1960. aastidõ koolin“ (Valgjärve saaga – võro keele olukõrrast 1960. aastate koolis), Urmas Kalla – „Häädmiilt viländ: võro jutussist lõvve-tüisi sõnno ja jutujuppe“ (Headmeelt küllalt: võro jutustustest

leitud sõnu ja jutujuppe), ja Nele Reimann „Kauksi Ülle maailm tõisi ilmu pöörüssih“ (Kauksi Ülle maailm teiste ilmade keerises).

Konverentsi viimane osa oli pühendatud peamiselt Kauksi Ülle tegemistele etnofuturismi ja soome-ugri hõimuliikumise valdas. Heie Treier kõneles „Kauksi Üllest fookusega etnofutul“, Hannu Oittinen teemal „Vaadates Soomest Kauksi Üllele“ / „Kauksi Ülle suomalaisen silmin“ ja Jaak Prozes „Kauksi Ülle – Endel Proosesest soome-ugri vanaamani“. Päris viimases ettekandes rääkis Marju Kõivupuu sellest, „Kuis mi Kauksi Üllega hindäle naisi võtsõmi“ (Kuidas me Kauksi Üllega endale naisi võtsime).

Pärast konverentsi akadeemilise osa lõppu näitas Kauksi Ülle kunstigaleriis veel oma uhket tekstiilide kogu. Juubelikonverentsile pani punkti piduõhtu duodega – lisaks Baaba ja Ka-le esitasid Kadri Laube ja Ago Niglas seto ja võro viise, laule ja tantse.

Valitud palu Kauksi Ülle juubelikonverentsil kõneldust saab teadusartiklite ja ka esseede vormis lugeda sellest Võru Instituudi toimetiste sarja 38. numbrist, mis ongi tervikuna pühendatud Kauksi Üllele.

Jüvä Sullõv ja Pajusalu Karl

SISUKÕRD

CONTENTS

<i>Marju Kõivupu. Nimepäevad, sünnipäevad, juubelid – pidulikud verstapostid inimese elukaarel . . . . .</i>	13
Nimepäeväq, sünnipäeväq, juubõliq – pidoliguq verstätulbaq inemise elokaarin	30
Name days, birthdays, anniversaries – festive milestones in the human life cycle.	32
<i>Karl Pajusalu, Renate Pajusalu. Paat ja mägi. Kauksi Ülle keeled ja hääled. . . . .</i>	34
Paat ja mägi. Kauksi Ülle keeleq ja helüq	45
Paat and mägi. Languages and voices of Kauksi Ülle	45
<i>Hipp Saar. „Küll tuu kiil om ütskõrd musõaal nigu rahvarõivaq“ – võro keele arotus 1969. aastaga Põlva Koidun ja tuu perräkaja . . . . .</i>	47
Arutelu võru keele üle 1969. aasta Põlva rajooni ajalehes Koit ja selle järelkaja	58
The debate on the Võro language in Põlva district newspaper Koit in 1969 and its aftermath	58
<i>Mart Velsker. Ennemuistsed ajad Kauksi Ülle uemas luules . . . . .</i>	60
Innemuistsidsõq aoq Kauksi Ülle vahtsõmban luulõn . . .	66
Ancient times in Kauksi Ülle’s new poetry	67
<i>Ene Paaver. Ma’at’sauk. Kauksi Ülle näidendilooming . .</i>	69
Ma’at’sauk. Kauksi Ülle näütemängolooming	82
Bunch of Berries. Kauksi Ülle’s playwriting	83

ESSEISTIGA

ESSAYS

<i>Tiia Allas. Kauksi Ülle imäpuu väkev kruun, tüvest kõnõlõmaldaq . . . . .</i>	87
<i>Kauksi Ülle imäpuu võimas võra, tüvest rääkimata . . . . .</i>	90
<i>The powerful crown of Kauksi Ülle's imäpuu, not to mention the trunk . . . . .</i>	90
<i>Nele Reimann-Otsaru. Kauksi Ülle umailm tõisi ilmu pöörüssih . . . . .</i>	92
<i>Kauksi Ülle omailm teiste ilmade keerises . . . . .</i>	98
<i>Kauksi Ülle's own world in the whirlwind of other worlds . . . . .</i>	99
<i>Jaak Prozes. Kauksi Ülle – Endel Proosesest soome-ugri vanaemani . . . . .</i>	92
<i>Kauksi Ülle – Endel Prooessõst soomõ-ugri vanaimäni . . . . .</i>	108
<i>Kauksi Ülle – From Endel Prooses to the Finno-Ugric grandmother . . . . .</i>	108
<i>Ott Kilusk. Kauksi Ülle Setomaa-aineliste näidendite triloogia . . . . .</i>	109
<i>Kauksi Ülle Setomaa-ainõliidsi näütemängõ triloogia . . . . .</i>	111
<i>Kauksi Ülle's trilogy of Setomaa plays . . . . .</i>	112

Pilt: Kabuna Kaile

**NIMEPÄEVAD, SÜNNIPÄEVAD, JUUBELID –
PIDULIKUD VERSTAPOSTID
INIMESE ELUKAAREL**

MARJU KÕIVUPUU

*Sind arm ja truudus ehtigu,
Ja iludus sind lehtigu,
Et wõiksid kaua, kaua sa
Me keskel weel siin kõndida,
Ja juttusid meil' westata
Sa wõtaks endse hoolega.
Seks olgu sinu elu pikk
Ja õitsew, ilus, õnnelik! (SNS 7-8)*

Käesolev Võru Instituudi toimetiste number on pühendatud Võru- ja Setomaa väeka naise, poedi, (näite)kirjaniku ja Kagu-Eesti (paiga)vaimu sümboli, Kauksi Ülle (23. 09. 1962) juubeli-sünnipäevale . Seetõttu on põhjust heita põgus pilk meie kombe- ja kultuurilukku, küsimaks, mis tähtsus või tähendus on (või on olnud) nimepäevadel, sünnipäevadel ja juubelitel ning kuidas neid on tähistatud või tähistatakse. Sünnipäevad-juubelid on läbi aja olnud tähtsad kokkusaamise ja suhtlemise viisid ning suurepärased perekondlike ja sotsiaalsete sidemete hoidmise ja loomise võimalused. Tänapäeval nähakse sünnipäevade pidamises ka grupiteraapilist fenomeni, sest sotsiaalse distantsi ajastul on muutunud oluliselt suuremaks vajadus leida viise lähedaste sotsiaalsete suhete ja isiklike kontaktide loomiseks, hoidmiseks, edendamiseks ja süvendamiseks. Rühmakuuluvustunne ja positiivsete inimestevaheliste suhete olemasolu on 21. sajandi internetiajastu inimese jaoks muutunud elutähtsaks vajaduseks (Redlich, Orly 2020).

Tänased inimesed on üles kasvanud teadmisega, et sünnipäevade ja juubelite pidamine on meie kultuuri- ja komberuumis nii-öelda „alati“ olemas olnud ning küllap on meil kõigil ka arvukalt mälestusi nii iseenda kui ka oma lähedaste sünnipäevadest ning muutustestki, mis on sünnipäevade tähistamisel lähemas või

kaugemas minevikus toimunud. See on osa meie suulisest ajaloost ja argikultuurist. Nimepäevade tähistamise tava on seevastu eestlastel tagasihoidlik, et mitte öelda olematu.

On mõneti tähelepanuväärne, et Eesti entsüklopeedilistes teatmeteostes märksõna „sünnipäev“ puudub, küll aga leiame märksõna „nimepäev“ nii Wiedemanni sõnaraamatust (1973: 781) kui ka Ants Viirese koostatud „Eesti rahvakultuuri leksikonist“ (2007). Märksõna „juubel“ on selle sõna ajaloolises tähenduses ära toodud „ENE“ 4. köites (1989: 136).

Peretähtpäevade uurimisel on Eestis rohkem tähelepanu pööratud inimese elukaare olulisematele siirderiitustele – sünnile, pulmadele, matustele, mitte sünnipäevade või juubelite tähistamisele, mis on jäänud peretraditsioonide uurimisvälja perifeeriasse.

Alates 20. sajandist ongi rituaalteoorias (ülemineku)rituaalide seostamine esmajoones religioossusega asendunud märgatavalt laiema käsitlusega. Kaasaegses ühiskonnas on arvukalt sotsiaalseid siirderiitusi, mis markeerivad küll staatuse vahetust, kuid ei sisalda eeldust, et nende õige sooritamine avaldaks initsieeritava saatusele mingil moel maagilis-müstilist mõju. Seetõttu saab sotsiaalseks siirderiitusteks tinglikult liigitada ka inimese elukaarel sümbolilise tähendusega sünnipäevade-juubelite tähistamise – mõnelgi juhul toob aasta vanemaks saamine kaasa olulised muutused inimese staatuses: kooliikka jõudmine, täiskasvanuks saamine, valimisõiguse või juhilubade taotlemise võimaldamine, pensionile siirdumine jne (Kõivupuu 2012).

Nimepäev (nimepäiv)

*Su nimepäew on täna käes,
Seepärast hõiskame siin väes,
Ja õnne sulle soovime,
Et paistaks sulle päikene
kõik eluaja,
Kuis sulle waja,
Et elu oleks sinul pikk
Ja ühtlasi ka õnnelik. (SNS 9)*

Nimetamine ja nime andmine on läbi aegade olnud loominguuline, tähtis, pidulik ning maagiline rituaal. Palju näiteid selle kohta leiab rahvapärимusest ja ka uuema aja nimepanekulugudest. Inimesed on uskunud, et nimi hõlmab ka selle (kunagise) kandja isikuomadusi, mis arvati omakorda edasi kanduvat kõigile samanimelistele. Seetõttu jälgiti nimevalikul hoolikalt, et samanimeliste hulgas ei oleks mõnda kõlvatute elukommetega inimest.

Nime andmise eelkristlikus traditsioonis on nimi rõhutanud mõnda hinnatavaks peetavat isikuomadust, lapsele on antud nimi mõne loodusnähtuse, taime või elusolendi järgi. Eestlastegi hulgas on tänini rohkem või vähem populaarsed nimed, nagu näiteks Kiur ja Kaur, Kaja ja Heli, Lill(e) ja Roosi, Päivi ja Pilvi jne. Eesti vanemast rahvatraditsioonist on teada, et esimesele pojale ja esimesele tütrele pandi sageli vanaisa ja vanaema nimed.

Pühakute nimede puhul jälgiti, et pühaku nimepäev järgneks lapse sünnikuupäevale, mitte ei eelneks sellele. Kui peres kippusid lapsed varakult surema, pandi neile piiblipäritolu esivanemate nimed – vastavalt siis Eeva või Adam. Kui laps pärast ristimist oli rahutu, nuttis palju, siis arvati, et ta on saanud vale nime ja sooviti teinekord koguni lapse ümberristimist. Ümberristimine kui siirderiitus võimaldas vabaneda vanast nimest ja alustada uue nimega uut elu.

Nimepäev oma algses tähenduses ongi olnud selle pühaku mälestuspäev, kelle järgi laps on ristimisel oma nime saanud ning kellest sai tema kaitsepühak. Ühele ja samale eesnimele võib vastata mitu nimepäeva, sest eri pühakutel, kelle mälestuspäev on eri kuupäevadel, võib olla sama nimi. Nimepäevad on mõnikord ära märgitud ka nende kristlike kirikute kalendrites, kus pühakute mälestuspäevi ei tähistata, samuti on nimepäevad ära märgitud ilmalikes kalendrites. Neil juhtudel ei ole nimepäev seotud mitte niivõrd pühaku eesnime kui sellisega. Eri kalendrites võib ühele ja samale nimele vastata eri nimepäev. Nimepäevakalendrite koostamisel arvestatakse ka pühakute mälestuspäevi ning neist tulenevaid rahvakalendri tähtpäevi, kuid mittekristlikku päritolu nimede puhul on nimepäevad määratud üldjuhul kalendritegijate suva järgi.

Lauri Vahtre andmetel mindi Eestis oma päeva omavatele kristlikele eesnimedele üle orienteeruvalt 15.-16. sajandil. 16.

sajandist on teateid selle kohta, et maarahvas pidas nimepühakut oma isiklikuks kaitsehaldjaks (Vahtre 2007: 179). Kiriku- ja rahvakalendri tähtpäevad toetasid samuti nimepäeva traditsiooni: jüripäeval tähistati Jüri, mihklipäeval Mihkli, maarjapäeval Maarjate, Mariade ja Maride nimepäeva jne.

Eesti rahvatraditsioonis tuli nimepäeval teistele „välja teha“ ehk pakkuda kodakondsetele mingit paremat suupoolist või alkoholi. Meestel seoti une pealt jalad kinni, nad pidid andma pudeli viina vms, et jalad lahti seotaks. Lauri Vahtre nimetab selliseid kombeid kokkuvõtvalt sümbolseks või rituaalseks kiusamiseks, millest pääsemiseks tuli kiusajatele meelehead anda (Vahtre, *Op. Cit.*).

Nimepühakute tähtsus hakkas pärast kirikureformatsiooni langema, sest luterlus taunis pühakute kultust ning alates 19. sajandist hakkas eestlaste hulgas populaarsust koguma hoopis sünnipäevade tähistamine, mida omakorda mõjutas olulisel määral kalendrikirjandus ja haridustaseme tõus. 19. sajandi lõpul hakati tutvustama kalendrites ka uusi eesti keelele toetuvaid kunstlikult loodud nimesid. Tavaliselt ei olnud uued nimed kindlate päevadega kuigi tihedalt seotud – kalendreid oli palju ja igal autoril oli õigus valida nimed oma maitse järgi ning neid suvaliselt kalendris paigutada. Mats Tõnisson kui kõige tuntuma kalendri autor protesteeris otsesõnu selle vastu, et paigutada nimed kalendriosasse, ja esitas oma esimeses kalendris 1882. aastal uued nimed eraldi loeteluna (Hussar 2019).

Ka Eesti Vabariigi algusaastatel avaldati kalendrites eesnimesid, kuid nad ei olnud kinnistunud kindlatele kuupäevadele. Kuna kalendrites esinenud nimedest olid paljud uued ja veel võõrad ehk n-ö loodud või tehisklikud nimed ning nende eesmärk oli eestipäraseid nimesid populariseerida, ei aidanud nende vaheldumine nimepäevade traditsioonile kuidagi kaasa. Nõukogude ajal kalendrites kuupäevade juures eesnimesid ära ei trükitud. Nimekalendri mõtet küll kaaluti, et tutvustada noortele vanematele lastele sobivaid eesnimesid, aga seda tehes peeti silmas mitte nimepäeva traditsiooni loomist või taaselustamist, vaid nimede soovituslikku loetelu (Hussar, *Op.Cit.*).

1990. aastate alguses hakkas nimepäevade traditsiooni elustama Raivo Seppo, kes koostas taasisesesivunud Eestis nime-

päevakalendri. Eeskujudena kasutas Seppo Rootsi, Läti, Soome ja katoliku kiriku kalendreid. 1993. aastal ilmus nimepäevakalendrist teine, täiendatud trükk, kuhu koostaja lisas juurde ligi sada eesnime (vt ka Seppo 2002).

Neid oli Seppo valinud nii kristlikust kui ilmalikust nimetraditsioonist. Seppo eeskujul ja innustusel hakkasid nimepäevi avaldama ajalehed, märkmikud, internetiväljaanded ja portaalid, koostati erinevaid nimepäevakalendreid (Hussar, *Op.Cit.*). Sellest hoolimata ei ole nimepäevade tähistamine eestlaste hulgas kuigi suurt populaarsust kogunud, enim tähistatakse neid nimepäevi, millel on seotus populaarsete rahvakalendri tähtpäevadega: paastumaarjapäev, mareta- ja annepäev, kadripäev, mihkclipäev, jüripäev, tönise- ja andresepäev jne.

Tänaeni on nimepäevad olulised õigeusklikel ning Eestis elavatel vanausulistel, kus nimepäev on tuntud ka kui (kaitse)inglipäev.

Sünnipäeva ei tähistatud, ainult nimepäeva. Vot minu isa sündis 16. novembril, temal oli inglipäev 24ndal. Tema vend, onu Vanja, sündis 17. novembril, tema inglipäeva oli 25ndal. Aga mina sündisin 13. novembril ja minu inglipäev on 22. novembril. Me teadsime ainult inglipäeva. Ema tuldi nimepäeval õnnitlema, ja midagi sinna laua peale pandi, kuid niisuguseid rikkalikke peolaudu, nagu nüüd, selliseid ei olnud. Ei olnud kombeks. Tullakse, õnnitletakse, see on nagu inimesele tähelepanu avaldamise märk, ja kõik. Aga mäletan, et meie vanaema nii oma pojale kui minu emale midagi kinkis. Kinke tehti. No meie elasime rikkalt, võib öelda, aga vaestes peredes, võib olla ei teatud /sellist kommet/. Võib olla ei olnud, kes teab /seda kingituste tegemise kommet/ (Matrjona Fjodorovna Bobrinskaja, sünd. 1930, Kallaste linn; Kuvaitseva 2017: 296).

Foto 1. Õnnitluskaart 20. sajandi algusest (ERMi kogust).

Sünnipäev (sündumise päiv, hällüpäiv)

*Nii palju õnne soovin sul,
Kui kuke sabas sulgi on.
Nii palju õnne, armastust,
Kui kassipojal kannatust.¹*

Sünnipäevaks nimetatakse päeva, mil keegi on sündinud. On väidetud, et sünnipäevi tähistatakse kogu maailmas kõigist pühadest kõige rohkem. Sünnipäevadel on eriline tähendus elutsükli ajamärgina ja inimese arengus. Sünnipäev on ka grupikuuluvuse sümbol – sünnipäevarituaalid toetavad inimese kuulumist suguvõsa, sõprade ja kolleegide võrgustikku, loovad ja suurendavad ühtsuse tunnet (Rama 1998).

Tänapäeval kogub populaarsust komme pidada sünnipäevi stiilipidudena, kus külalised tõmbavad selga näiteks idamaise hõlsti või kolhoosiesimehe pintsaku. Sageli tuleb täna sel hällilapsel maha pidada koguni kolm pidu: üks töökohas, teine sõpradega ja kolmas pere seltsis, sest seltskonnad ei pruugi üksteist tunda, mistõttu võib kannatada seltskondlik sundimatus ja vaba olek. Kuid sünnipäevadel on oluline roll ka organisatsioonikultuuris, kus nüüdisajale tüüpiliselt soovitakse, et selle tähistamine või sünnipäevalapse meelepidamine kolleegide poolt oleks ainukordne ja eriliselt meeldejääv ning sünnipäevalapse isikut ja soove arvestav. Akadeemiliste ja kultuuriinimeste ümmargused tähtpäevad aga võimaldavad teha vahetükkideid rubriigist „Mis tehtud, mis teoksil“ ning värskendada ja sõlmida tööalaseid sidemeid, austada ja tänada kolleegi senitehtu eest.

Uue nähtusena on kombeks tähistada sõprade ringis ka oma lemmiklooma(de) sünnipäevi. Lemmikloomaomanike listidest leiab foorumeid, kus arutletakse, kuidas lemmiku sünnipäeva tähistada ja mida talle kinkida. Ning üks lemmiku sünnipäevgi on üks viis, kuidas korraks aeg maha võtta ja sõpradega kokku saada.

Igal inimesel on üks sünnipäev aastas, välja arvatud neil, kes on sündinud liigaastal ehk 29. veebruaril. Neil on sünnipäev (peaaegu) iga nelja aasta tagant. Tuntud inimestest, kes on olnud

---

¹ Värss vanaemade koolisalmikust.

Võrumaaga seotud ja on sündinud sellel päeval, võib nimetada näiteks Võrus sündinud lauljat Teo Maistet (1932-2018), Antslas sündinud matemaatikut Leiki Loonet (sünd. Sikk) (1944) ja 1980. aastal Räpinas sündinud Eesti sotsioloogi Kairi Kasearu. Ka Äksi nõid ehk Hermine Elisabeth Jürgens (1892-1976) oli sündinud 29. veebruaril. Haruldase sünnikuupäevaga inimesi koondav ühendus Mõttekaaslaste Vabatahtlik Ühendus 29. Veebruari Klubi tegi 2004. aastal pöördumise vabariigi presidendi, riigikogu ja valitsuse liikmete poole, milles soovis muuta 29. veebruari riiklikuks pühaks – mõtisklemise päevaks.

Kui heidame pilgu kaugemasse minevikku, siis sündimise kuupäev tänases tähenduses – täpsest kellaajast rääkimata! – ei olnud inimpõlvi tagasi kuigi oluline. Võiks isegi öelda, et see oli üsna tähtsusetu. Ka meie rahvanaljandites on üks keskseid motiive sünnikuupäeva ebatäpsus ja vähetähtsus. Isa läheb last kiriklasse hingekirja panema alles siis, kui tal on sinna ka muud asjatoimetust ning maimukese oletatav sünnikuupäev tuletatakse sageli tagantjärele meelde mingite koduste tööde või selle järgi, missugune ilm umbes oli või mis tähtis sündmus talus toimus, kui perelisa ilmavalgust nägi. Nalja visatakse sellegi üle, et isa-ema ei teagi täpselt, kui palju ja mis vanuses lapsi peres kasvab.

Vanast läts üks mees kerkesända mano latsõlõ ristmise-tähte otsma. Kerksänd küsüs: „Mitmõs lats seo sull no om?“ Mees kostõ: „Kulla kerkesändäkene, ma ei tiia ka õigõhe esiki! Nii pallo ma tiia: säidse tükkü om vana naase latsi, sis Peep, Paap, Jüri Jaagu järgmäne ja üks no seo, kelle ristmise-tähte otsi.“ H II 74, 970 (1) < Vastseliina, 1906.

Õpetaja oli läinud kord tallu, näinud talus palju lapsi, küsind peremehelt, et „Kuule, vana Jaan, kunas sul need lapsed on sündind ja kui palju sul neid om?“ – „Õpetajahärra, pallu mul näid om veel? Kats tükkü om innitse naisõ latsi, Peep on Paabust vanamb, Jüri ja Mari järgmine, kats paari katsikid, mullunõ, ülemullunõ ja tinavaastanõ.“ – „Kunas na siis sündinü omma?“ – „Innitse naisõ latsõ omma tõnõ tsiaravitsemise (kui hakati sigu toitma sügisel) aigu, tõnõ linaropsimise aigu (ka sügisel). Peep sündü peetripääval, Paap paavlipääväl, Jüri jüripääväl, Marivmaarjapäävä, edimäne paar katsikid katrepääväl, tõnõ paar tõnnispääväl, mullunõ mihkli-

pääväl, ülemullunõ jakapääväl, tinavunõ jaanipääväl. Opõtaja-härrakine, nii nä olli kõik!“ ERA II 166, 493/4 (8) < Urvaste, 1937.

Rohkem kui sünnikuupäev on rahvapärastes sünniga seotud ennetes tähelepanu saanud sünnikuu ja nädalapäev. *Esmapä - edev, teisipä - tark, kolmapä - kehv, neljapä - näljane, reede - rikas, laupä - laisk, pühapä - pühä*, öeldi Tartumaal. Õnnelikeks peetavad kuupäevad lisanduvad juba hilisemasse pärimusesse. Sageli on konkreetsete kuupäevadega seotud uskumuste eeskujudeks 19.-20. sajandi vahetusel ka eestlaste lugemislauale jõudnud tõlke(aja)kirjandus ja kalendrikirjandus, kus maagilistel numbritel ja muudel sarnastel esoteerikavaldkonda kuuluvatel rubriikidel oli oma arvestatav koht. Need uskumused pole ka tänaseks kuhugi kadunud, vaid uusvaimuse levikuga näivad olevat pigem kasvanud.

Jaanuari-, veebruari-, oktoobrikuus sündind on õnnelapsed.

Aleks õkva püüab õnne käega – on 13. kuupäeval sündind.

RKM II 308, 100/1 (72) < Karula khk., 1973.

Sünnipäevade tähistamise üheks eelduseks on kalendri ja kuupäevadega arvestamine. Tänapäeva noorem rahvas on unustanud kalendrireformi ning ei saa enam sugugi alati aru, mida tähendavad lühendid vkj/ukj. Neid kasutatakse juhul, kui on oht sünni-, surma- või muid kuupäevi segi ajada. Juliuse kalendri ehk vana kalendri kehtestas Julius Caesar aastal 46 enne Kristust (eKr). Nõukogude ajal ei tohtinud teadupoolest Kristuse nime nimetada, sestap võeti kasutusele lühendid e.m.a/m.a.j, mis vastavalt tähendasid „enne meie aega“ ja „meie aja järgi“. „Meie“ tähendas siis uut ehk Gregoriuse kalendrit. Täpsustatud ajaarvamise süsteemi ehk Gregoriuse kalendri võttis paavst Gregorius XIII kasutusele 1582. aastal ja see on tänini maailmas enim kasutatav kalendrisüsteem. Gregoriuse kalender määras ka uue aasta esimeseks päevaks 1. jaanuari. Kui Venemaal – ja Eestis toonase Venemaa osana – mindi 31. jaanuaril 1918 Juliuse ehk nn vanalt kalendrilt üle Gregoriuse ehk nn uuele kalendrile, tekitas see üksjagu segadust ja pahameelt. Nii setod kui Eestis elavad vanausulised nn uut kalendrit ei aktsepteerinud ning kirikupühi peavad nad tänini vana kalendri järgi. Olgu siinkohal öeldud, et veel 1990ndatel arvasid Võrumaa vanemad inimesed ka ilma ja looduse endeid vana

kalendri järgi, sest põlised tarkused oli ju antud edasi põlvest põlve selle järgi. Anton Hansen Tammsaare „Kõrboja peremehes“ (esmatrükk 1922) tuleb peretütar Kõrboja Anna 1918. aasta suvel päriseks koju ning otsustab kohalike inimestega heade suhte loomise eesmärgil uue kalendri järgi jaanilaupäeva ja üksiti ka oma sünnipäeva tähistada. Kohalikes taluperemeestes tekitab see üksjagu hämmingut – vähe sellest, et talu võtab üle vanatüdruku seisuses naisterahvas, pole keegi kuulnud seni veel midagi ei uuest kalendrist ega tea ka midagi Kõrboja Anna sünnipäevast või sünnipäeva tähistamise kommetest.

Vanades kõrgkultuurides vaatasid astroloogid isandate või teiste kõrgest soost inimeste sünnihetkedel tähtede seisu. Arvatavalt pärineb neist aegadest ka populaarne ütlus, et üks või teine inimene on sündinud õnnetahe all. Astroloogia põhineb seisukohal, et inimese iseloomu ja käitumist ning elusaatustki mõjutab taevakehade asend tema sünnimomendil. Astroloogid on seisukohal, et planeedid saadavad välja võnkeid, mis inimesi mõjutavad, ning astroloogias usutakse, et planeedi mõju inimesele oleneb selle asendist taevas ning sellestki, millise nurga all ta on võrreldes teiste planeetidega. Adelin Linton oma uurimuses „The Lore of Birthdays“ (1953) väidab, et sünnipäevade tähistamine on kasvanud välja uskumusest, et inimese sündimise päeval on kurjadel vaimudel ja kurjuse jõududel võimalus sünnipäevalast rünnata ning sõprade kohalolek ja õnnesoovid kaitsevad sünnipäevalast. Linton on seda meelt, et inimese sünnikuupäeva ülesmärkimine oli muistsel ajal tähtis eelkõige selleks, et saaks koostada tema täpse sünnihoroskoobi.

Kirikuisa Origenes (185–254) rõhutas 3. sajandil, et Piiblis ei pea sünnipäeva ükski jumalakartlik inimene, seda kommet teatakse vaid vaaraost ja nelivürst Herodesesest. Küll aga tähistasid varakristlased nn surmapäevi, sest taevasse kutsumist peeti sünnist tähtsamaks. Algakristlased pühitsesid igal pühapäeval vaid Kristuse ülestõusmist ning igal reedel paastusid, meenutades Kristuse ristilöömist. Jehoova tunnistajatel pole tänaseni kombeks sünnipäevi tähistada, nad peavad seda paganlikuks kombeks.

Mitmed meie rahvakalendri tähtpäevad on kirikukalendris mõne pühaku sünnipäevad. Näiteks ussimaarjapäev 8. septembril on kirikukalendris Neitsi Maarja sünnipäev. Selle tähistamine

ulatub juba vähemalt 7. sajandisse. Mardipäev ei ole oma nime saanud Martin Lutheri (1483- 1546) järgi, nagu tihtipeale arvatakse, vaid Tours'i piiskopi, askeedi ja imetegija püha Martini (Martinuse, 316-397) järgi. Piiskop Martini tegelik mälestuspäev on 11. novembril. Meie tähistame mardipäevana aga 10. novembrit, mis on Martin Lutheri sünnipäev, kes omakorda sai oma ristinime piiskop Martini auks.

25. detsembril, *Sol Invictus*´t, Hilis-Rooma Võitmatu Pääkese püha, hakati Kristuse sünnipühana Roomas tähistama 4. sajandi keskpaiku. Väidetavalt pidas 25. detsembril 358. aastal Hieronymus Petlemma Sünnikirikus jutluse ning sealtmaalt sai alguse komme tähistada Jeesuse sünni just 25. detsembril. Jeruusalemmas hakati 25. detsembril pidulikult tähistama Jeesuse perekonna mälestuspäevana piiskop Juvenaiuse ajal 5. sajandil. Ametlikult kinnitati Lunastaja sünnipüha tähistamine Konstantinoopoli kontsiilil 381. aastal, kus määrati ka jõulude lõpupäev – 6. jaanuar ehk kolmekuningapäev Jeesuslapsukest kummardama tulnud kolme Hommikumaa targa mälestuseks.

Talupojakultuuris olid sünnipäevade tähistamisel eeskujuks baltisaksa mõisnike sünnipäevad. Ka meie koorilauluarmastuse saab kaudselt seostada sünnipäevade tähistamise traditsioonidega – olid ju kirikupühad ning pastori- ja mõisahärra sünnipäev heaks võimaluseks kontserte anda. Sünnipäevade tähistamine on rohkem või vähem mõjutanud ka meie muusikakultuuri kujunemise lugu: ajapikku lisandusid vaimulikele lauludele ilmalikud ning kirikukooridest kasvasid välja muusikaseltsid ning ilmalikud koorid.

1920. aastatel hakatakse eestikeeltes kombeõpetuse õpikutes (mis nii mõnelgi juhul on tõlketeosed) jagama näpunäiteid, kuidas sünnipäevi tähistada euroopalikult, moodsalt, kaaseselt ning toona kehtivaid hierarhilisi reegleid arvestades:

Sünnipäeva külaskäigud on kombeks lähemate sõprade ja tuttavate vahel, kes niisugusel korral sünnipäeva lapsele lillkimbu viivad. Kaugemalseisvad saavad ainult kaardi, millele lühike õnnesoov kirjutatakse: „Südamlik õnnesoov sünnipäevaks“ ehk midagi sellesarnast. Kuid sedalaadi õnnesoovi ei kõlba alamal oma ülema ega nooremal inimesel vanema vastu tarvitada, vaid antakse talle aupaklikum vorm, umbes

järgmine: „Alfred T. lubab enesel Teile, kõrgesti austetav proua, kõigealandlikuma õnnesoovi saata“, ehk: „Salme M. lubab enesel oma lugupeetavale ülemalle tänaseks päevaks õnne soovida“ (Kombeõpetus 1927: 42).

Siinkohal on sobilik meenutada, et postkaartide saatmine sai alguse 19. sajandi keskpaiku. Saksamaa kaudu jõudis pühadekaartide saatmise komme 1870. aastateks ka Eestisse. Umbes sealtmaalt hakati saatma ka sünnipäevadeks õnnesoovikaarte. 21. sajandil on tavapostiga saabuv sünnipäevakaart saamas eksklusiivseks harulduseks – selle on suuresti välja vahetanud e-kaardid, sms-id, Facebook ja teised virtuaalsed suhtlusvõrgustiku võimalused ja viisid. Eakamaid sünnipäevalapsi on lähedastel ja tuttavatel kujunenud tavaks õnnitleda kas raadio või teleri vahendusel või avaldades sünnipäeva- või juubeliõnnitlus ajalehes. Raamatkalendrites, ajalehtedes ja erialaajakirjades on kombeks lugupidamisavaldusena märkida ära valdkonnas tuntud inimeste sünnipäevad ja/või õnnitleda neid juubelite puhul spetsiaalses rubriigis juubilarile pühendatud tekstiga.

Maakohtades levis sünnipäevade pidamine aeglasemalt, omandades sealgi eeskätt oma sotsiaalse staatuse demonstreerimise mõõtme. 1920. aastaiks oli juubelisünnipäevade pidamine muutunud jõukamatele taluomanikele ja külaametnikele auküsimuseks, samas kui enamike maainimeste hulgas jäi see komme endiselt võõraks. Talulapsele pakuti sünnipäevaks paremaid palu: meelega, keedetud muna, täiskasvanud ei pidanud sünnipäeva tähistamist oluliseks.

Sünnipäevade pidamine hoogustus nõukogude ajal, kui elu tähtsündmuse (leer, kiriklik laulatus), mida oli harjutud tähistama kiriklikult, enam tähistada ei olnud võimalik. Nii kujunes sünnipäevapeost ka teatav kompensatsioon kiriklike tavade ja kommete asemele. Eestis hakkas sünnipäevade pidamise komme jõudsalt levima 1950. aastatel ja seoses üldise elatustaseme tõusuga tähistati eriti suurejooneliselt juubeleid 1970.–1980. aastail, mil tekkisid eraldi sünnipäevad (peolauad) töökaaslastele ja suguseltsile. „Nõukogude ajal oli inimestel vähem võimalusi oma raha kulutamiseks ning nii saadi endale suuremaid pidusid lubada,“ väidab etnograaf Reet Ruusmann (Kohler 2015) ja temaga tuleb nõustuda. Sünnipäevad on tänaseni olulised ja tähtsad ning nende

pidamine on üks viis kogukonnas ja suguvõsas suhteid hoida ja kokkusaamisi korraldada, kuid on ka neid, kes sünnipäevade pidamisest ei hooli ja püüvad sel päeval võimalikult tahaplaanile jääda.

Kui suhtlen oma Võrumaa sugulaste-tuttavatega, siis esimesena saan ikka teada, kellel oli viimati sünnipäev, mida seal pakuti, millest räägiti. 1960ndatesse jäävast Võrumaa lapsepõlvest on meeles lookas sünnipäevalauad ja kõik suupärane, mis seal leidus – pasteedid, süldid, erinevat sorti salatid ja pirukad, biskviittort ehk munakook (*munakuuk*), koduõlu ning kindlasti ka mingi uue retsepti järgi valmistatud roog. See viimane oli prenaise jaoks auasi – midagi uut, mida seni polnud pakutud, pidi kindlasti pidulaual olema. Ja kui kojuminekut hakati sättima, siis anti kindlasti väike toidupakk kaasa, teisiti ei tulnud kõne allagi. Kindlasti tuli sünnipäevale minekuks või sünnipäevakülaliste vastuvõtuks muretseda uued rõivad. Rohelisema elu poole püüdelvatel tänapäevaste inimestel on siit mõndagi õppida – alles inimpõlvpaar tagasi oli põhjust uusi pidulikumaid riideid soetada paar korda aastas (aastavahetuspühadeks, suviste pidulike ürituste tarbeks) – vajaduse, mitte sugugi alati rahakoti paksuse järgi. Eks tõsi ole seegi, et kaupade valik oli toona kordades kasinam ning kõik soetatud-muretsed sedavõrd väärtulikum, mistõttu prügijäätandus selle tänapäevasele kujule oli peaaegu tundmatu. Kõik tarvitati ära, kõik kulus millekski ära ka siis, kui eseme esmane otstarve oli ennast ammendanud.

Väidetavalt tegid sünnipäevakingitusi esmakordselt vanad roomlased, kes uskusid, et sünnipäevaline on kurjade vaimude poolt kergesti haavatav – kingitused ja koosviibimine lähedastega pakkusid kurjade vaimude eest kaitset. Kreeklased, kes said sünnipäevade pidamise idee suure tõenäosusega egiptlastelt, pakkusid kuujumalale Artemisele kuukujulisi kooke või torte, mille peal põlesid küünlad. Tõenäoliselt sai siit alguse traditsioon, mispuhul sünnipäevakoogil või -tordil peavad kindlasti küünlad põlema ning sünnipäevalaps peab küünlad ühe korraga ära puhuma ning sealjuures salajas midagi soovima – siis läheb soov täide. Arvatavalt jõudis see komme meile sellisel kujul siiski 18. sajandi lõpu Saksamaalt. Pagarid käisid välja idee, et lapsed võiksid tähistada niimoodi oma sünnipäeva. Koogile pandi nii palju küünlaid, kui

oli sünnipäevalapse vanus, ja lisati sellele veel üks küünal, et elada veel vähemalt aasta. Selle traditsiooni juurde kuulus ka küünalde ärapuhumine ja heade soovide soovimine. (Klavir 1998).

Laste sünnipäevad on nüüdisajal kolinud (linna)kodudest välja erinevatesse meelelahutusasutustesse ning need pole ammu enam vaid kodused sündmused sõprade seltsis võileibade, viinerite ning kartulisalati ja sünnipäevatoridiga, vaid see on teenus, mida saab osta erinevatelt ettevõtjatelt, muuseumidest, mängutubadest vms, kes pakuvad võimalust korraldada lapse sünnipäev just nende juures ning kujundada see eriliseks ja meeldejäävaks. Samuti pole kombeks enam laste sünnipäevadele kutsuda vaid vähesed valitud sõbrad, vaid sünnipäev on sageli kõigile – lasteaiarühmale, klassile, et keegi ei tunneks ennast kõrvalejäetuna või tõrjutuna.

Kõik kultuuriruumid tunnevad sünnipäevalaule, mida lauldakse sünnipäevalauas või juba hommikul, kui sünnipäevalast minnakse lauluga äratama. Üks neist lauludest on vallutanud nüüdseks kogu maailma. Guinnessi rekordite raamatu andmetel on laul „Happy Birthday To You“ kõige populaarsem ingliskeelne laul. 1893. aastal kirjutasid kaks kooliõpetajat laulu „Good Morning To All“. Pole täpselt teada, kuidas sellest sai populaarne sünnipäeva tervituslaul hoopis uute sõnadega: „Happy Birthday To You“. Alates 1930. aastatest on laul „Happy Birthday“ levinud kõikjale – laulvatesse telegrammidesse, revüüdesse ja multifilmi-desse. Laul on ajatu, seda on esitanud arvukad artistid.

Juubel

Sageli kuuleme raadiost, et õnnitletakse soliidses eas sünnipäevalapsi, või loeme ajakirjandusest, et sellel või teisel inimesel oli viiekümnes või seitsmekümne viies juubel – tähendab, inimene sai viiekümne või seitsmekümne viie aastaseks. Sõnaga – juubel tähendab tänapäeval argikeeles nulli või viiega lõppevat sünnipäeva, mitte juubelit selle sõna klassikalises tähenduses, mille kohaselt esimene juubel oli inimesel siis, kui ta sai 50-aastaseks, teine juubel siis, kui tal täitus kas 55. või 60. eluaasta (vt ka Pulitzerits 2012 ja Eentalu 2018).

Foto 2. Nõukogudeaegne juubelipidu Võrumaal (ERMi kogust).

Arvestades, et eesti mehe keskmine eluiga on 73,6 aastat ja naistel on see 82,6 aastat, on inimesel võimalus tähistada viit-kuut juubelit, ja kui väga veab, siis mõned juubelid veel peale selle. Veel kümme-viisteist aastat tagasi oligi inimese 50. sünnipäev esimene suurem juubel ning 55-aastaselt jõudsid naised juba pensioniikka. Seoses inimeste eluea pikenemisega 21. sajandil on nihkunud esimese juubeli tähistamine kümme aastat edasi ja seda oleme hakanud suurema pidulikkusega tähistama siis, kui inimene saab 60-aastaseks.

Kust ja kuidas sõna „juubel“ eesti keelde tuli, sellest on andnud põhjaliku ülevaate Kristiina Ross (2008), kes tõdeb, et läbi aegade on vaieldud, mida heebrea sõna *jôb^{el}* tähendas: kas see märkis 50. eluaasta saabumiseks puhutavat loomasarve või sel aastal nõutavat (võlaorjusse sattunute) vabakslaskmist.

Eesti keeles kasutas seda sõna esimesena Anton Thor Helle (1683-1748), võttes kasutusele heebrea toorlaenu *joobel* (vanas kirjaviisis *jobel*) 3. Moosese raamatu 25. peatüki 10. salmis: *Ja peate sedda viietkümmest aastat pühhitsema, ja seäl maal kullutama wallalisse põlwe keikile kes seäl ellawad; se peab teile üks*

Jobeli-aasta ollema, et teie jälle tullete iggaiüks omma pärrandusse jure, ja peate iggaiüks omma sugguwössä jure jälle sama (Piibel 1739: 133). Samasugust *o*-list kuju kasutas veel XIX sajandi lõpus Jakob Hurt, kõneldes „eesti rahva viiekümneaastase priiuse mälestamisest”, mida „suure joobeli viisi peeti“. Jannsen aga tarvitas juba sõna „jubel“ „Eestirahwa 50-aastase Jubelipiddo-Lauludes” (Jannsen 1869). Ferdinand Johann Wiedemanni sõnaraamatu teises trükis (1893) esinevad mõlemad sõnakujud: nii *u*-line kui ka *o*-line variant. *U*-line sõnakuju võeti ilmselt tarvitusele saksa keele eeskujul, kus sõna *Jubel* tähistas ennekõike rõõmuhõiset, suurt rõõmu ning alles teadvuse tagaplaanil koos põhisõnaga *Jahr* lisaks ka vanatestamentlikku, seitse korda seitsme aastase perioodi lõpus kätte jõudvat vabastamise aastat; muud ümmargust aastapäeva aga tähistas sõnakuju *Jubiläum* (*Op. cit.*).

Friedrich Gustav Arvelius (1753–1806) kirjutab arvatavalt esimese eestikeelse näidendi „Ramma Josepi Jubilei, üks rõmu ja õppetuse mäng, ühes jones“ (1794), mis jääb ettetellijate vähesuse tõttu ilmutamata. Võimalik, et seda mängiti kitsas ringis Kiikla mõisas, kus Arvelius koduõpetajana töötas. Seal tegutses koduteater.

Juubeleid on pidulikult kombeks tähistada ka asutustel, organisatsioonidel või loomekollektiividel. Sellisel puhul üldjuhul ei oodata 50-aastaseks saamist, vaid sobivad nulli ja viiega lõppevad teisedki eluaastate numbrid.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et sünnipäevad-juubelid aitavad sümboolselt koguda ja vahetada sotsiaalset kapitali, saada kaaslaste tunnustust ja tähelepanu. Kellele on sotsiaalsed suhted ja kaaslastega lävimine oluline, leiab võimaluse ka sünnipäevapidude korraldamiseks. Milliseid sünnipäevi korraldame, sõltub aja- ja komberuumist, milles elame.

Kirjandus

Eentalu, Riina 2018: Kuidas siis ikkagi on: kas 100. juubel või 100 aasta juubel? – *Postimees* 12.02.2018: <https://www.postimees.ee/4406537/kuidas-siis-ikkagi-on-kas-100-juubel-voi-100-aasta-juubel>

- ENE** = Eesti Nõukogude Entsüklopeedia 4. Tallinn: Valgus, 1989.
- Hussar, Annika 2019:** Nimekalendrid. Tuglas-Seura väljaanne: <https://www.tuglas.fi/nimekalendrid>.
- Kohler, Vilja 2015:** Pikalauapidu hoiab elus tähtsaid suhteid. – *Postimees, Tarbija*. 10.10.2015.
- Kuvaitseva, Marina 2017:** *Katame laua. Vanausuliste toidud*. Tartu: Eesti vanausuliste kultuuri- ja arendusühing.
- Kõivupuu, Marju 2012:** Siirdeühiskonna siirderiitused.– *Nullin-date kultuur II. Põlvkondlikud pihtimused*. Koost Aili Aarelaid-Tart, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 213–246.
- Pullerits, Egle 2012:** Kas see on juubel? – *Postimees* 12.03.2012: <https://www.err.ee/366701/egle-pullerits-kas-see-on-juubel>.
- Rama, Klavir 1998:** When Astronomy, Biology, and Culture Converge: Children's Conceptions about Birthdays. *Journal of Genetic Psychology* 163 (2002): 239–253; Linton, Ralph, and Adelin Linton. *The Lore of Birthdays*. New York: Henry Schuman.
- Redlich, Orly 2020:** The Concept of Birthday: A Theoretical, Historical, and Social Overview, in Judaism and Other Cultures. – *Journal of Humanities and Social Sciences* 14 (9): 791.
- Ross, Kristiina 2008:** Joobelist ja juubelist – Anton Thor Helle 325. – *Keel ja kirjandus* nr 10: 753–759.
- Seppo, Raivo 2002:** *Nimed ja nimepäevad*. Tallinn: Olion.
- SNS = Sünni- ja nimepäeva soovid**. Laste raamatukogu nr 11. K. Buschi kirjastus Tallinnas, 1904.
- Vahre, Lauri 2007:** Märksõna „nimepäev“. Eesti rahvakultuuri leksikon. Koost Ants Viires. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Viires, Ants 2007:** *Eesti Rahvakultuuri leksikon*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973:** *Eesti-saksa sõnaraamat*. Tallinn: Valgus.

Marju Kõivupuu: Nimepääväq, sünnüpääväq, juubõliq – pidoliguq verstätulbaq inemise elokaarin

Ku nüüd aon perädu kavvõdahe tagasi kariaq, sis ilma sündümise kuupäiv seoilmaigsõn tähendüsen olõ-õi olnuq aastasato kuikina tähtsä. Üts põhus om tuu, et olõ-s viil ni täpsät kallendrit vällä mõtõld, kon kuupääväq kirän. Ja kas täpsä aoarvaminõ kallendri perrä käü vai käü-üi, tuust ka olõ-õi api, ku olõt sündünüq näütüses radokuu 29. pääväl. Sis saaki-i joht egä aastaga hällüpäivä pitäq. Ku lukõq üleskirotõduid vanno rahvanaljo, sis paistus niimuudu, et egaq latsõ sünnükuupäiv es lääq taloperren küländ viimädse aoni suurt kõrda – ku esä lätš last kerigukirjä pandma, sis sünnükuupäiv tulõtõdi sakõstõ miilde tuu perrä, määnest tüüd talon tetti vai määne ilm oll, ku vahtsõnõ inemine ilmalõ tull.

Ka keriguesä Origenes pandsõ 3. aastagasaal inemiisile süäme pääle, et Püblin ei piäq ütski vaga inemine sünnüpäivä – algkristlasõq peiq pühapäävä Kristusõ ülesnõsõsmist ja riidi oll paastupäiv Kristusõ ristilüümise meelenpedämises. Tuudaigo oll sünnüpäiv tähtsä õnnõ vaarodõlõ ja Heroodõssõlõ. Joulõ ku Jeesus Kristusõ sünnüpäivä om kombõs pitäq 4. aastagasaast.

Nii mõnõ'ki mi rahvakalendri tähtpääväq ommaq üteliidsi ka mõnõ pühägu sünnüpääväq – alailma om hädä näütüses märtepääväga, et kuna iks om õigõ aig märti juuskõq? Märtepäiv olõ-õi umma nimme saanuq usoesä Martin Lutheri perrä nigu arvatas, a hoobis Tours'i piiskobi ja immetegijä pühä Martini perrä, ja tima mälehtüspäiv om märtekuu 11. päiv. Mi piä märtepäivä märtekuu 10. pääväl, a tuu om Martin Lutheri sünnüpäiv, kiä sai uma ristinime piiskop Martini avvus.

Küländ tähtsä om rahvakombin olnuq nimepäiv. Nõvvokogo aol es olõq tuu moodun, selle et oll köüdet kerigukombidõga. Nimepääväl tull tõisilõ vällä tetäq – mehil köüdediq unõ päält jalaq kokko ja inne vallalõ es saaq, ku oll putõl tett. Latsilõ anti nimepääväs, ildampa ka sünnüpäavas parõmbat süüki: miileibä, keedetüt munna.

Sünnüpäivi pidämise iinkujos olliq talorahvalõ mõisaakso sünnüpääväq – sis oll kombõs tuus tähtsäs pääväs ka laulõ kirotaq ni kontsõrti andaq, nii et võimiq kaudõ koorilaulutraditsiooni köütäq kokko ka šaksarahva sünnüpäivi pidämise kombõga.

1920. aastil naati kombõopiraamatin kirotama tuustki, kuis sünnüpäivä muudsähe, Õuruupa moodu perrä pitäq. Maal võtt' küländ pallõ aigo, ku sünnüpäivä pidämine umas sai. Kõgõpäält oll' sünnüpäivä pidämise kommõq avvoküsümüses joukambidõ taloperremiihi ja vallaammõtnikkõ jaos.

Sünnüpäivi pidämine sai esiqeralidse huu sisse päält viimäst suurt sõta, vinne aigo, ku kerigutähtpäivi es toheq inäb pitäq. A inemine ilma pühhi pidämäldäq saa-ai sukugina. Ku inemiisil rahha naas veidüq inämb olõma, sis naati suurõlt ka juubõliid pidämä – erälde tetti q lavvaq tüü man; ja koton vai kongi muial sugulaisilõ. Vinne aigo es olõq ka inemiisil kuigi pallõnd võimaluisi umma rahha kulutaq, sis lät's vapa rahha küländ pallõ sünnüpäivi pääle – laud oll' nigu äkeq, süüki pallõ ja kingitüse q kalliq.

Ku viil 10–20 aastakka tagasi oll' edimäne suurõmb juubõl 50, sis parhilla paistus nii, et 60. sünnüpäiv nakkas saama tähtsämbäs, selle et pensionilõ mindäs ildampa (ku üle pää mindäs) ja 70-aastadsõq inemise'ki ommaq viil tävveste tegüsäq, olõ-õi vaia näid maaha kandaq.

A Võromaal, paistus, om sünnüpäivi pidämine seeniqmaaniq väega tähtsä inemiisivaihõlinõ läbikäümise moodus, miä om esiqhindäst hää – niimuudu vaest saavaq alalõ hoiõtus ka kododsõq söögitegemise kombõq. Ku uudissit küsüt, saat iks teedäq, et tuul vai taal oll' sünnüpäiv ja kiä sääl kõik olli q miä tetti ja midä kõnõldi. Lastõpõlvõst om meelen, kuis sünnüpäivalaudu tetti ja miä sinnäq kõik pääle panti – pasteediq ja süldiq, sääntseq ja määntseq saladiq, praadiq ja piiraguq ja koogiq ja miä kõik viil... Kinkalgi oll' kimmähe määnegi vahtsõnõ retsept, mink perrä sis oll' mõni moodusüük tett. Tuu oll' sääne avvoasi, et midägi vahtsõt pidi iks kah olõma. Ja ku kodominekis lät's, sis anti iks väikene söögikraami-pakikõnõ kah ütten. No ja sis oll' vaia vahtsõq rõivaq sälgä kaiaq, egaq sis naistõrahvas tuusama kleidiga kats kõrda joht es lääq... nii et sünnüpäivi pidämine and' vähämbält viil mõni aig tagasi ka paigapäälitsele majandusõlõ ello mano. Latsõq proovõq puulsalahuisi mõnõ makõ verevä napsi kah ärq... näütüses maasiganalivka oll' perädü hää, saanuq õnnõ kätte. Ja kodo-olt tetti ja...

Ma olõ nüüd joba hää hulga aigo Võromaalt ärq olnuq ja sis om vaihõpääl veidüq andsák, ku sünnüpäiv trehväs olõma äripääväl (ja tuu jo omgi suurõlt ajolt iks äripääväl) ja kiäki Võromaalt kõlistas ja küsis, et noh, kas pido käü. Küländ rassõ om selges tetäq, et liinan olõ-õi taa sünnüpäävätämine ni perädu tähtsä – istut tüü man ummi inemiisiga kõrras maaha, ja sys lätt egüts jälq ummi asjo ajama. Ku vähägi aig klapis, sis om moodus minnä tiatridõ vai spaadõ vai kohegi luudustõ. Niivainii tulõ liinan suurõmbidõ ja tsõõrikidõ numbridõ puhul tetäq kolm istmist – sugulaisilõ, sõbrolõ ja tüüseldsiliisile, selle et inemiseq ei tunnõq tõõnõtõist. Ja ku joba tuu aig võttaq ja maaha kõrras istuq, sis tahtnuq inemiisiga iks juttu kah ajjaq. Noh ja sis ommaq viil latsi sünnüpääväq, a noid inämb koton ei peetäq, otsitas mõni peenükene kotus, kon tuu asi ärq kõrraldõdas. Ja sis om viil kassil ja pinil ja kuldkalal sünnüpäiv, miä taht pidämist...

Tähüssõnaq: Eesti kultuur, võro kultuur, nimepääväq, sünnüpääväq, juubõliq

Märksõnad: Eesti kultuur, võru kultuur, nimepäevad, sünnipäevad, juubelid

Marju Kõivupuu: Name days, birthdays, anniversaries – festive milestones in the human life cycle

The article takes a brief look at Estonian customs and culture in order to investigate what significance or meaning name days, birthdays and anniversaries have (or have had) and how they have been celebrated or are celebrated. Throughout time, birthdays and anniversaries have been important ways of meeting and socialising, as well as excellent opportunities for maintaining and creating family and social ties.

Nowadays, birthday celebrations are also seen as a phenomenon of group therapy, because in the era of social distance, the need to find ways to establish, maintain, develop and deepen close social relationships and personal contacts has grown considerably. A sense of group belonging and the existence of positive

interpersonal relationships have become a vital necessity for a human being of the 21st century Internet age.

Birthdays and anniversaries are a symbolic way of gathering and exchanging social capital, gaining recognition and attention from peers. Those who value social interaction and communication with their peers will also find an opportunity to organise birthday parties. The nature of birthday parties that are organised depends on the time and customs of the surrounding environment.

Keywords: Estonian culture, Võro culture, name days, birthdays, anniversaries

Marju Kõivupuu
Maastiku ja kultuuri keskus
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25, 10120 Tallinn
kpuu@tlu.ee

**PAAT JA MÄGI.
KAUKSI ÜLLE
KEELED JA HÄÄLED**

KARL PAJUSALU, RENATE PAJUSALU

Kauksi Ülle on toonud uut keelt ja uusi hääli eesti kirjandusse, tuues esile seda, mis on loomuomane Lõuna-Eestile, laiemalt aga soome-ugri maailmale. Ta on näidanud omal jõulisel ja ehedal viisil läänemeresoome keele, kultuuri ja maastike rikkust, avades lõunaeesti kui vanima läänemeresoome keele rikkalikke kihistusi ja nii luues sildu eesti ja teiste keeltega. Kauksi Ülle keeles on *mägi* Võrumaa mägi, samas kõrgendik kõrgemalt vaatamiseks, *paat* aga nii lootsik vees liikumiseks kui ka paatjat värvi hobune.

Järgnevalt jälgime kõigepealt Kauksi Ülle loomingu sümbol-sõnade tähendusi, seejärel vaatleme lähemalt, kuidas tekivad ja muutuvad tähenduslikuks kõnelejate hääled Ülle romaanis „Paat“.

Kauksi Ülle mäed ja paadid

Hasso Krull on Kauksi Ülle kogu „Seto ikebaana“ eritledes tõdenud, et „Kauksi Ülle kirjutab /.../ keeles, mille arengulugu on tema enese arenguloost lahutamatu. Veel enam: ta teeb seda teadlikult, kasutades keelt kord ilmutamiseks, kord peitmiseks...“ (Krull 2022: 1143) Täienduseks saab veel lisada, et Ülle on oma loomingus mitmekeelselt ükskeelne. Ta ühendab erinevaid keelekogemusi tervikuks, tehes seda esmalt mitte keelte ja keelevõimaluste paljususe kaudu, vaid tuginedes oma keele loomulikele tähendustele.

Püüame leida sellele väitele kinnitust kõigepealt mäest, pärast seda vaadates, kuidas paat tunneb ennast mäe kõrval. Oli ju Kauksi Ülle esimene luulekogu 35 aastat tagasi ilmunud „Keskumma mäke“ (1987), romaan „Paat“ (1998) ilmus kümme aastat hiljem.

Sissejuhatavalt tuleb tõdeda, et eestlaste keeletunnetus on muutumas järjest tõkelisemaks, sageli ka oma emakeele tähendusi tajutakse teiste keelte kaudu. Näiteks on alatihti kuulda hädaldamist, et Eestis ei ole õigeid mägesid, Suur Munamägi olevat vaid kungas jms. Kauksi Ülle looming on heaks vastukaaluks sellisele keele- ja tundepeetusele. Tema luules on Lõuna-Eesti mäed just õiged mäed lõunaeeesti keele ja elutunnetuse mõttes. See, et inglise *mountain* tähendab midagi muud kui eesti mägi, on ju *mountain*-i probleem, mitte *mäe* probleem. Lõuna-Eesti mäed ei ole tõesti liustikega kaetud kaljumassiivid, need on loomupärane osa kohalikust kultuurist ja elust. Ülle teab, et Lõuna-Eesti mägedele saab minna, neid saab pidada omaks ning nende peal saab pidugi pidada.

Mäed läänemeresoome keelte tähenduses olid ka kohad, kus sai harida põldu. Mägesid on muidugi mitmesuguseid, selliseidki, kus on hiiesalud. Mäed on olnud isegi kihnlastel – kui kihnlane tõmbab paadi mäele, siis see tähendab, et küllalt kõrgele rannale, kust meri enam paati kätte ei saa. (Vt EMS: mägi; KIH: mägi) Lõuna-Eestis on aga mäele minemisega sageli mõeldud talutare juurde minemist, sest tare oli ehitatud mäele: *imä lätš mäele last kaema* 'ema läks tare juurde last vaatama' (EMS: mäele¹). *Omadega mäele saamine* tähendab mitmel pool Eestis millegi edukat teoks tegemist või lihtsalt jõudmist parem aeg ära oodata. (EKK I: 345)

Paadiga on lugu natuke keerulisem, siin on näha, kuidas mitmed erinevad tähendused on osalised ühe terviku loomisel. Romaani „Paat“ alguses on tõdemus Karla kohta: „*Loodsik üteldi tankandin, vai vene, vai haabjas, noq Karla ütél kyikaig paat.*“ (lk 11) Paat on tõesti vana skandinaavia laensõna (ETY: paat), mis hakanud Lääne-Eestist levima hiljem ida ja lõuna poole. Paati on selles raamatus kutsutud lootsikuks siis, kui sellega sõutakse üle taeva, nii Toivo ütleb: „*Imä, kas saq näet? Imä, sääl sõud loodsik üle taiva, mi kyik istu ni sõvva, tuu loodsik om nii valgõ nigu olõs tä luigaluist tett, täl ummaq niguq siivaq külen, mi niguq sõvvas siibugaq mõllu asõmõl...*“ (lk 110)

Lõunaeeesti keeles on *paat* kõigepealt tähendanud paatjat ehk tuhmkollast värvi hobust. (Vt EMS: paat²) Romaani „Paat“ sündmustiku arenedes ilmubki lõhutud lootsiku asemele täkk, keda

kutsutakse Paadiks: „*Kalev ai puhtaq rōivaq sälgä, pand' leeväkääru karmanni ni lätš talli. Verrev täkk ai hambit irvi ni oll' palatit jüräni. Kalev laksut'kiilt. Kōrvaq kergähüsiq. –Noh. Paat, kuis sis um? // Kalev patsut' tōist käega ni hopõn tagurd'. Kalev saiš rahuligult ni otsõ karmanist leevä. Hopõn sirut' uma mōkkõ leevä poolõ ni nosisi tuud virka süvväq. // Kalev lätš otsõ saina päält suuravvaq päitsidegaq ni tõmmaš nuuq Paadilõ pähäq.*“ (lk 133)

Paat on siin verrev ehk punane täkk, see on saanud hobuse nimeks. Nii tulevad sündmustiku arenedes uute juba tuntumaks muutunud tähenduste kõrvale algsed tähendused, kuigi ütleमतult on need kohal olnud algusest peale, on ju tegemist lõunaeesti keelega.

Koht, keel ja kõrgem vaade

Koht on Kauksi Ülle loomingus mõneti püsivamgi kui keel, sõnad ja keeled on küla külalised, kes tulevad ja lähevad koos inimestega. Koht aga püsib ja kohal on oma keel hoolimata sellest, et seal saab rääkida ka võõraid keeli või sellest võtta endale mõnd sõna. Näiteks *ikebaana* – eriti kahe *aa*-ga kolmandas silbis – on prosoodiliselt struktuurilt sarnane Obinitsaga, mis on keskne koht Obi ja Nizza vahel. Miks peakski siis seda jaapani sõna tõlkima, eriti kui „Seto ikebaana“ on kohakeskses tervikkuses ainulaadne. (Vt Kauksi Ülle „ObiNizza“ (2017) ja „Seto ikebaana“ (2021))

Hasso Krull on „Seto ikebaanast“ kirjutades rõhutanud geograafilist ja keelelist distantseerumist (Krull 2022: 1145). See võib näida väljastpoolt vaatajale paratamatusena, kuid pole vist autori poolt etteavatsetud keeleline peitusemäng. Pigem paistab silma Kauksi Ülle keeleline avatus – ta kasutab keelt, mis on talle loomulik, seda ka koos niinimetatud võõrsõnadega, mida tarvidusel saab mugandada oma koha ja selle keelega.

Krull mainib ka Ülle liikumist „Võro vaatepunkti juurest Seto perspektiivi juurde“ (sammas), pidades seda poliitiliseks tahteavalduseks. Sellega, et see ei ole esmalt keeleline, saab päri olla – vaadates Kauksi Ülle teoste keelelist muutumist, siis nii-öelda

setopärastumist on seal mõnevõrra märgata, kuid see tundub siiski olevat tingitud rohkem elukohast ja selle keelest, lähikondlastest Setomaal ja tööst seto väljaannetega. Muutuste kõrval paistab olevat olulisem järjepidevus, keele kestmine – Ülle lõunaeesti emakeel on muutunud järjekindlamaks ja samas lihtsamaks, uuendused ongi sageli seotud ühe suurema kogemusega kodustada võõrast.

Luulekogu „ObiNizza“ (2017) avaluuletus „Õks kesk umma mäke.“ (lk 9) esitab autori minakeskse deklareeringu: „*Mu luulõtuisi käsikirju veereq / nõrõhtasõq vahel hapukurgileemest, / mu sammõtkaaitsu seereq / saavaq arvu pinikeelest. // Mu kässil puudus maniküür, / õi kotti, õi kosmeetikat, / a välläummõld padapüür / pää all kui märgiq meetrikast. // Mu lillipinnär hainatõt, / a hainamaa õks lilletet, /nii edesi kesk umma mäke / tunnõ luudu õnnist väke.*“

Selles luuletuses on teistmoodi asisust, tagasi- ja edasivaatavat kohalolekut kui 1980ndatel kirjutatud esimese luulekogu „Kesk umma mäke“ (1987) ridades: „*Mis sõs, ku olõ pihlõq ma kesk umma mäke / ja egä süküis / kingi pallõ marju, // ja kutsu vihma iist Su hindä varjo...*“

Keel on mõlemas *uma mäe* luuletuses ikka seesama lõunaeesti keel, see, et *ja*-dest on hiljem saanud *ni*-d, ei muuda oluliselt asja, *mägi* on neis ka ikka seesama Lõuna-Eesti mägi, mille peal on hea olla nii pihlapuu kui lauluemana, kes näeb puust kaugemalegi.

Teine hääl romaanis „Paat“

Siirdume nüüd sõnade juurest häälte juurde. Romaan „Paat“ on oma olemuselt eepiline lugu lõunaeesti naise Aino elust, alustades lapsepõlvest vanaema juures ja lõpetades sunnitud lahkumisega oma kodust. Aino on jutustuse peategelane, kuid mitte *mina*-tegelane, autori tekst esitab Aino elusündmusi ja mõtteid kolmandas isikus. Tekstis on hulgaliselt dialooge, milles Aino sõnu ka otsese kõnena esitatakse. Siiski on autori tekst väga selgelt Aino ja tema mõttemaailma keskne ja esitab Aino enda häält, autor samastub paljuski oma peategelasega ega vaata teda kõiketeadjana kõrvalt. Seetõttu on tekstis päris hästi tajutavad kohad, kus sisse tuleb nn

„võõras kõne“ (Bahtin 1987a [1929]: 244 jj), mille abil esitatakse mõtteid ja tõekspidamisi, mis ei ole Aino omad, kuid mis on Ainole ühel või teisel viisil olulised ja võivad ka tema omaks saada. Kuigi iga inimkõne lausung on oma olemuselt põhimõtteliselt dialoogiline (Bahtin 1987b [1959–61]: 225), paneme „Paadis“ tähele eriti selgelt Aino maailmale vastanduvaid lausungeid. Tihti on see „võõras hääl“ vaid väike killuke, kuid räägib omaenda lugu. Sellisele teksti intensiivsusele, kus mõnikord paari lausega räägitakse ära pikk lugu, on viidanud oma kunagises arvustuses ka Hasso Krull (1999: 141). Vaatleme allpool seda, millised „võõraid hääli“ Aino kuuleb ja kas ning kuidas need on keeleliselt vormistatud.

Kõigepealt leidub tekstis hulk elutarkusi, mida on jaganud emad või vanaemad ja mida Aino või teised tegelased ülimalt autoriteetina tsiteerivad või meenutavad. Just esiemade tarkus on Aino side kogukondlike traditsioonidega (vt ka Krull 1999: 142). Näites (1) meenutab Aino vanaema öeldut, rõhutatud on, et see oli öeldud *selge sõnaga*. Näites (2) esitab Aino sõber Jants alguses olulise elutarkuse justkui üldväitena, kuid Aino naermise peale argumenteerib sellega, et nii ütles vanaema ja järelikult nii ongi. Näites (3) esitab Aino mees Jakap rahvatarkuse ema öelduna, mis lisab väitele autoriteeti. Jakap aga ehmub ise enda öeldust, justkui oleks ema inimene, kellest võõrastega rääkida ei tohi.

- (1) *Vanaimä oll' selge synaga ütelnü¹, et mustaq maraq tähendäseq ynnõtust ja verevä maraq ynnõ. Et ku mustõ marju näet unõn, sis um kurja uuta, a ku verevit, sis illo.* (lk 150)
- (2) *Jants oll' seletäniq, et päävä kätte ei toheq magama jääq, hus' või sisse minnäq, Ainu naard'.*
– *Mille sa naarat, muq vanaimä kynõl!* (lk 7)
- (3) – *Vihmalõ lätt. Saq tullit rihaga, kas hain jäi viil poolõlõ. Imä ütäl' alati, et jakapipääväs piat vikadi tsirbi vasta*

---

¹ Paksus kirjas oleme esile toonud parajasti arutluse all olevale nähtusele kõige selgemini viitava koha tekstis. Sellest alapeatükis pärinevad kõik näited romaanist „Paat“ (1998).

vahetama. Et Jakap viskas jahekivi vette ni raudnagõl saa haina sisse.

Jakap jäi vakka. Tä oll' võõralõ naistõrahvalõ nakanu imäst kynõlõma. (lk 41)

Näidetes 1–3 on autoriteet esitatud otseselt nimetades (vanaema, ema) ja elutarkus ise *et*-algulise kõrvallausega. *Et* omabki eesti keeles lisaks kõrvallause sidendi funktsioonile ka tsiteerivat (st endale või teisele omistatava propositsiooni) tähendust, mis eriti selgesti ilmneb suulises kõnes, kus seda võidakse kasutada ka ilma verbita, mis kõrvallauset eeldab (Keevallik 2000). Vaadeldud näidetes on see tendents näha näidetes 1 ja 3, kus *et* esineb ka pealause alguses (*Et ku mustõ marju näet...; Et Jakap viskas jahekivi vette...*). *Et*-i funktsioon on siin jätkata (vana)ema öeldu refereerimist, et oleks selge teadmise päritolu, et see ei seguneks muu tekstiga ja püsiks „teise häälena“.

Elutarkusi võivad tekstis esitada ka teised, mitte ainult esiemad. Need pole aga samasuguse kõrge autoriteediga ütlused, vaid pigem kommentaarid, mida Aino kahtluse alla paneb. Näites (4) on veidra juhtnööri andnud *kaajadsinaanõ* ja see vastandub *vana Aino* juhistelega, näites (5) teeb aga vaenuliku kommentaari *külarahvas*. Võiksimme selliseid juhtumeid käsitleda *küla häälena*, mis erinevalt (vana)emade autoriteetsetest nõuannetest on pigem võõras ja arusaamatu. Mõlemas näites on ka võõra hääle öeldu sisu see, et midagi *pitäv* tegema. Kaudse kõneviisi vorm lisab kahtlust, kas öeldut ikka tasub tõsiselt võtta, sest kaudse kõneviisi kasutusega distantseerub kõneleja öeldust (vt nt Kehayov 2004; vt ka näiteid 8 ja 9 allpool).

- (4) *Kaajadsinaanõ oll' ütelnü, et piimä pitäv kiitmä inne latsõlõ andmist. Vana Ainu es olõq tuust kül midägi ütelnü. Vedelät oll' käsknü juvvaq ni süütä, ku latsõl isu um. (lk 61–62)*
- (5) *Noq Ainu pakk viina ringi ni Hele võtt' esiq väidse. Summin käve külarahvast läbi, et kui sis nii, miis' pitäv lõikama, no Hele näüdäs silmigaq uma kõtu pääle ni ütөл: –Tennüsest ei olõq jo viil lõikajat. (lk 130)*

Küla hääl võib tekstis esineda ka otsese kõnena Aino ja mõne teise, külarahva hulgast pärit tegelase dialoogis. Näites (6) läheb Aino naabritele rääkima, et tema mees on surnud. Vastuseks esitab naabrimees rahvatarkuse raudnaela kohta, alguses lihtsalt küsilause kujul esitatud korraldusena, kuid seletab ka oma korralduse põhjust pärast Aino arusaamatust. Ka siin on see Aino jaoks vastuvõetamatu, sest ta just tahab, et mees ka surnuna vahel koju tuleks. Samamoodi küsib Aino korralduse põhjust ka näites 7, kus kolhoosi esimees seletab korralduste vormis, mida tuleb surnuga teha. Näidetes (6) ja (7) on seega näha Aino dialoog „võõra häälega“, püüd sellest aru saada, kuid mitte omaks võtta.

- (6) –*Kas saq raudnagla leit saina?*
–*Mille?*
–*Et tä kodo käimä ei nakassiq.*
–*Tä ütél, et tulõ, kui vaija um vai maq kutsu.* (lk 30)
- (7) –*Kraamiq tarõq ärq. Õdagu tulõva valvjaq. Panõq näile tsäi valmis. Kynõla neidega vähä.*
–*Mis näq tulõva?*
–*Tuu um sääne pruur, jätetäs hüväste. Kolm edimäst päivä, ku hing um tan lähkün viil.* (lk 35)

Küla hääl võib olla tekstis asetatud ka Aino mõtetesse. Sel juhul osutab sellele, et tegemist on võõra häälega, kaudne kõneviis. Nii näitab näites (8) Aino sisekõnes olev kaudse kõneviisi vorm (*ollõv*), et Jakapi laadale mineku põhjus on tulnud väljastpoolt ja on kas mõnevõrra arusaamatu või muidu kahtlane. Näites (9) on kaudses kõneviisis jälle verb *olema* (*ollõv*), mis annab edasi Aino kohta öeldut, mida ta ise omaks ei võta.

- (8) *Jakap oll' Lindora laatõ lännüq. Oinast ollõv kolhoosi lambilõ vaija. Soeq ollõv eelmise ärq murdnu.* (lk 66)
- (9) *Vihma nakaś udsutama ni päiv tull' vällä. Njooq ollõv vaeslatsõ pisaraq. Tä ollõv vaeslats. Kuis nii, tä jo ei olõq vaenõ.* (lk 115)

Mõnel korral on Ainot kujutatud ka ise rahvatarkusi loomulikult kasutavat. Näites 10 ütleb ta hästi tuntud vanasõna, mis osutub

väga täpseks ja konteksti sobivaks väiteks. Ometi ei ole sellised väited üldiselt Ainole omased, mistõttu tundub vanasõna siin ka omamoodi võõra häälena. Selles näites on ka huvitav vaheldus: Ainot nimetab üks mees *perenaine* enne seda, kui ta sel „koolitatu mehel suu kinni paneb“, ja teine mees *pernanõ* pärast seda. Lõunaestikeelne vorm osutab Ainole kui autoriteetsemale.

- (10) *Meheq iks arotivaq sääntsit asju. Näq võtti q viina ni kynõli riigist, kolhoosist ni syast. /.../*
–*Mis perenaine arvap, kui elu massinide pääle saap. Kui lüpsimasinat meile tulevat. Panet lehmale alla ja piim sorisep aga.*
[Ainu] –*Kost tä iks ni väega tulõ. Kana munõs nokast ni lehm nüss suust. /.../*
–*Näet, um koolitõt miiss, a Jakapi pernanõ pand' tösöl suu kinniq niguq välk, naard' naabrimiiss. (lk 63–64)*

Kui eespool käsitletud näited 1–10 on pigem üldised väited või asjaolude seletused, mis võõra häälena Aino ellu tungivad, siis leiab teosest ka võõra kõnelemispruugi tungimist Aino kõnesse. Siin pole siis tegemist otseselt võõraste mõtete vaid pigem võõraste sõnadega, millega siiski tuleb kaasa ka võõras mõtteviis. Näiteks märkab Aino ise, et külarahvaga koos töötades hakkab talle külge ka nende kõnepruuk. Nii ütleb ta südametäiega midagi hoopis teistmoodi (*sjoo jutt haisas ku virts*) kui temale loomuomane, kõneldes pigem nagu laudanaine (11).

- (11) –*Sjoo jutt haisas ku virts. Aino es saaq arugi ku oll ütelnü nii, nigu naasõq laudan ütstõsõga seleti. (lk 74)*

Võõras kõnepruuk paistab silma ka Aino maailma sobimatute nõukogudeaegsete terminite kasutuse kaudu. Oma poegade kooliteest kõneldes räägib Aino *rasõhõlõ kasvatadavite latsi koolist*, kuigi selline väljend ei kuulu Aino maailma. Näites (12) ongi näha, et sõnaühend on talle lihtsalt arusaamatu. Võõrad sõnad on Ainole aga arusaamatud ka näites (13), kus Jakapi matustel kõneldu ei näi Ainole üldse oma kadunud mehe kohta öeldud olevat. Mõnikord on võõrad sõnad (*hoshoriit, moolotovrippentrop*) aga

teksti toodud üsna loomulikult, ilma et Aino neid silmnähtavalt võõristaks, kuid kogu temaatika on tema maailmale siiski võõras (14).

- (12) *Kuis näq sis rassõlt kasvatadava olli? Paatäüs tangu-putru ette ni liharaas pejju ja esiq nä kasvi ni toimõdi.* (lk 101)
- (13) *Kyik tuu kandi inemiseq olliq tulnu ja havva pääl kynõldi ni kynõldi, et määntsest inemisest ilma jäädi ja ku tark hää ni kõva miiss tä oll'olnuq, et täl olnuq kimmäs käsi ni perräjätmäldäq tahtmine. Ainu es saaq aru, kinkäst nä kynõlõsõq. Kas iks Jakapist? Jakapil oll' lagja sälg ni abatükke vahel lohk...* (lk 116)
- (14) *Ja põha puul tahetav hoshoriiti kaiba. /.../ Lõikuskuun oll'kynõld moolotovrippentopist.* (lk 134)

Omaette rühm võõra hääle esinemisi tekstis on narratiivid, mis ei räägi Aino elust, vaid on pärit kusagilt mujalt. Üsna võõrana kõlavad Aino maailmas jutustus Kalevist ja Kalevipojast (15), kuid see on siiski nii mõjus, et ühe poja nimeks saab Kalev. Aga on ka muid narratiive, mis mõjuvad orgaanilisema osana Aino maailmast. Näite (16) lugu Lindora laadast jõuab välja hobuse (hobune on ju üks romaani kandvamaid kujundeid) kadumiseni ja näite (17) lugu seostub uue maja ehitamisega.

- (15) *Kunagi ku pininukiq tulliq, oll' üts kangõ miiss Kalev. Timä oll' kuning, kiä kivi küllen ketiga olõva raamadu perrä õigust mõist'. Ku tä ärq kuuli, jäiq timä kolm poiga perrä...* (lk 57–58)
- (16) *Noiah, muq esä tiid'kynõlda, et oll'kõrra Lindora laadõn ratsapolitsei ärq nännüq. Kats mustlast olliq umavahel lüümä naanu ja laadarahvas oll'ümbre kogunu...* (lk 69)
- (17) *Õigõq vanast oll' maa niisama mõisa uma ja mõts ni kiäki es toheq ehitä ilma herrä lualda, a sääne säädu oll', et ku suits joq nõssi, sys jäi maja alalõ. ...* (lk 112)

Omaette ajastutruu ja humoorikas on Eestis üldtuntud laulusõnade toomine teksti murdelise varjundiga. Näites (18) lauldakse

sünnipäevapeol tolle aja rahvalikke laule lõunaesti moel. Romaani viimasel leheküljel on Viljandi paadimehe sõnad (19), mis samuti ei saa kuuluda Aino traditsioonilisse maailma, kuid on rohkem lõunaesti keelele mugandatud kui näite 18 laulud. Siin ei ilmne ainult aktsent, vaid ka lõunaestipäraseid vormid (*uulati* pro (*u*)*ulatas, saisõ* pro *seisis*). Samas näib siin pigem, et need on võõra hääle ilmingud, mis Aino maailmasse vastu võetakse.

(18) *Laev tõstiss purjet üles öises fjordis
ja särasit veel tulet mustass veess.*

*ja lossidess krahvidel pulmat on hooss,
kus mõrsjal on kroonitut pää... (lk 91)*

(19) *Käe uulati nuur paadimiis
nii laahkõlt näiolõõ
kiä aaralt saaisõ tiimä iin,
et sõita üüle vii... (lk 152)*

Kokkuvõte

Eeltoodust näeme, et Kauksi Ülle loomingus avaneb keeleküllus ja mitmehäälsus ühe tervikuna, loomuomaselt Lõuna-Eesti maastikule ja vaimusele. Tema luuletustes, eriti aga tema 1998. aastal ilmunud romaanis „Paat“ põimuvad oma ja võõras mõnikord harmooniliselt ühte sulades, mõnikord selgelt vastandudes. Sõnad on Kauksi Ülle loomingus omad või omaseks kohandatud. Omasõna nagu *mägi* hoiab lõunaestiliku maailma tähendusi. Ka siis, kui samakujulisi sõnu on kasutatud eri tähendustes, näiteks *paat* kui lootsik või hobune, moodustavad need kasutuses ühtse terviku. Võõrsõnad (*ikebaana, hoshoriit*) või võõrmõisted (*rasõhõlõ kasvavadavite latsi kuul*) on integreeritud teksti nii, et iseenesest need võõrad ei olegi, ja neile ei pöörata erilist tähelepanu.

Teine asi on aga võõra häälega, seda vähemalt romaanis „Paat“. Mõned võõrad tekstid, näiteks laulusõnad, muutuvad Aino maailmas kodusemaks vaid hääldusjoonte poolest, mõned ka grammatiliste vormide osas. Kuid ka siis, kui võõrad mõtted

on esitatud samasuguses keeles nagu enda omad, eristub Ainole võõras mõttemaailm selgelt. Ka omakeelne väljend (*kimmäs käsi ni perräjätmüldäq tahtmine* lahkunu kohta matusel) võib tuua kaasa võõra hääle.

Teise häält võib pidada autoriteetseks (nagu näiteks vanaemade öeldut) või võõraks ja kahtlaseks (nagu külarahva öeldut). Kahtluse puhul saab reageerida üle küsides või mõttes vastu vaieldes. Selliselt moodustub keelte ja häälte kooskõlas mitmehäälnete tekst, mis mängides eri keeltega loob eheda terviku, viies lugeja omanäolisse maailma.

Kasutatud kirjandus ja veebiallikad

Bahtin, Mihhail 1987a [1929]: Lausungivormide ajaloost keelekonstruktsioonides. – *Valitud töid*. Koostanud Peeter Torop. Tallinn: Eesti Raamat, 240–266.

Bahtin, Mihhail 1987b [1959–61]: Teksti probleem lingvistikas, filoloogias, humanitaarteadustes üldse. – *Valitud töid*. Koostanud Peeter Torop. Tallinn: Eesti Raamat. 212–234.

EKK I 2020 = *Eesti kõnekäänud I*. Toimetanud Asta Õim. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

EMS = *Eesti murrete sõnaraamat*. (<https://www.eki.ee/dict/ems/> 10.02.2023)

ETY = *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. (<https://www.eki.ee/dict/ety/> 10.02.2023)

Kauksi Ülle 1987: *Kesk umma mäke*. Tallinn: Eesti Raamat.

Kauksi Ülle 1998: *Paat*. Eesti Kostabi-Šelts.

Kauksi Ülle 2017: *ObiNizza. Luulõtuusi aastist 2012–2017*. mm.

Kauksi Ülle 2021: *Seto ikebaana. Luulõtuusi ja laulusõnno 2019–2021*. Seto Ateljee Galerii.

Keevallik, Leelo 2000: Keelendid *et* ja *nii et* vestluses. – *Keel ja Kirjandus*, 5, 344–358.

Kehayov, Petar 2004: Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Semantika. – *Keel ja Kirjandus*, 12, 895–914.

KIH = Kihnu sõnaraamat. (<http://www.eki.ee/dict/kihnu/> 10.02.2023)

Krull, Hasso 1999: *Hüdsesilmäg ja makus hallu*. Kauksi Ülle ro-
maan eesti ja võru kirjanduses. – *Looming*, 1, 140–148.

Krull, Hasso 2022: Maamandaat ja matriarhaat. – *Looming*, 8,
1143–1147.

Karl Pajusalu, Renate Pajusalu: *Paat ja mägi*. Kauksi Ülle keeleg ja helüq

Kauksi Ülle om toonuq vahtsöt kiilt ja vahtsit helle eesti ki-
rändüste, tuvvõn vällä tuud, miä om loomuperi Lõunõ-Eestile ja
laembahe soomõ-ugri ilmalõ. Uma jovvulidsõ ja ehtsä viiega om
tä näüdänüq õdagumeresoomõ keele, kultuuri ja maastikkõ
rikkust läbi lõunõeesti ku kõgõ vanõmba õdagumeresoomõ keele
rikkidõ kihte-kõrdo, ni om loonuq tuudpiten sildo eesti ja tõisi
kiiliga. Kauksi Ülle keelen om *mägi* Võromaa mägi ni ka kor-
gõmaa ülevämbäst kaemisõs. Samal aol *paat* om nii loodsik viin
liikmisõs ku ka paatjat värmi hopõn.

Artiklin uuritas kõgõpäält Kauksi Ülle loomingu sümbolsõnno
tähendüisi, sis kias lähkümbähe, kuis tegüneseq ja saavaq tä-
hendüse kõnõlõjidõ helüq Kauksi Ülle romaanin „Paat“.

Tähüssõnaq: Kauksi Ülle, võro kirjandüs, eesti kirjandüs, võro kiil

Märksõnad: Kauksi Ülle, võru kirjandus, eesti kirjandus, võru
keel

Karl Pajusalu, Renate Pajusalu: *Paat and mägi*. Languages and voices of Kauksi Ülle

Kauksi Ülle has brought new language and new voices to Esto-
nian literature, highlighting what is inherent to South Estonia and
the Finno-Ugric world more broadly. She has shown in her own
powerful and genuine way the richness of a Finnic language, cul-
ture and landscapes, revealing the abundant layers of South Esto-
nian, the oldest Finnic language, and thereby creating bridges
with Estonian and other languages. In the language of Kauksi

Ülle, the word *mägi* denotes both a hill in Võrumaa and also a plateau for taking a better view, while *paat* is both a small vessel for travelling over water and a horse of a pale brown yellowish colour.

The article first traces the meanings of the symbolic words in Kauksi Ülle's work, and then takes a closer look at how the voices of the speakers in Kauksi Ülle's novel "Paat" emerge and become meaningful.

Keywords: Kauksi Ülle, Võro literature, Estonian literature, Võro language.

Karl Pajusalu
Tartu Ülikool
Ülikooli 18, 50090 Tartu
karl.pajusalu@ut.ee

Renate Pajusalu
Tartu Ülikool
Ülikooli 18, 50090 Tartu
renate.pajusalu@ut.ee

**„KÜLL TUU KIIL OM ÜTSKÕRD
MUSÕAAL NIGU RAHVARÕIVAQ“ –
VÕRO KEELE AROTUS
1969. AASTAGA PÕLVA KOIDUN
JA TUU PERRÄKAJA¹**

HIPP SAAR

1969. aastagal trüküti Põlva rajoonilehen Koit ärq Valgjärve kooli imäkeeleoppaja Allika Õie arvamisartikli, miä püüdse lugõjilõ selges tetäq, et koolilatsõq kõnõlõsõq ülearvo pallo paigapäälit-sen keelen ja toolõ kombõlõ tulõ õkva piir pandaq. Valgjärve koo-lin olõvat käüki last joba esiqerälidseq abinõvvoq – opilaisil käs-täs kõik aig pruukiq õnnõ eesti kiräkiilt ja tuud kontrolvaq oppa-jaq üten pionirega (Allikas 1969). Tuu artikli pääle avaldõdi kuu ao joosul mitmit vastalausit ja ildampa om märgit, et tuu arotus olf üts esiqeräline verstopost eesti keele ja paigapäälidse keele suhtin nõvvokogo aol (Viikberg 2021). Võro keele aktivistiq om-maq kõik aig tiidnõq, et sääne ummamuudu skandaalnõ artikli vällä tull, a tuu mõjo om täämbädses pääväs ärq unõhtõt. Seo uur-mistüü tsihis om vällä selgütäq, midä kõik seo teema pääle aolehte kirotanuq inemiseq paigapäälidse keele olukorrast arvssiq ja määne perräkaja seod asja saat.

Eestin naas 1920. aastil pääle paigapäälitside kiili ja keele-juuni välläjuurminõ ja tuu läts edesi ka nõvvokogo aol, ku eesti kiräkeele alalõhoitmist peeti vinnestämise aigu tähtsambäs, ku ütegi paigapäälidse keele vai murdõ saatust. Toolõ and huugu mano ka raadio ja televisiooni tarvitaminõ, kolhuusõ luuminõ, liina koliminõ ja tuu kõgõga kõüdet rändämine ni kiili segonõ-minõ. Päält 1960. aastit om allamäke lännüq Eesti kõiki piir-kunnakiili ja murdidõ pruukminõ (Eichenbaum, Koreinik 2008).

Seo uurmistüü püüd näüdadäq, määne olf arvaminõ võro kee-lest 1969. aastaga Põlva rajoonilehen Koit avaldõdun säitsmen ar-tiklin ja tuu perrä kõrraldõdul Imäkeele Seldsi keelepääväl Võrol

---

¹ Artikli edimäne kujo om ilmunuq eesti keelen aokirän Tuna (Saar 2022).

ni Tõrvan. Jõudas vällä ka Kaalebi Aini kirätõie mano. Päämädselt kaias, määne kõüdüs võisõ ollaq inemise ammõdikotussõl ja timä arvamisõl, ni kuis artikliq paigapäälitsele keelemaastigulõ mõjjoq.

Tüü lättes ommaq säidse Koidun avaldõdut artiklit, minkast edimäne „Sõnad õpetavad, eeskujud tõmbavad kaasa“ ilmu Koidun 1969. aastaga 29. mahlakuu pääväl, autoris oll' oppaja Allika Õie (1969). Kuu aigu ildampa, 27. lehekuu pääväl vastaá toolõ Karste kooli oppaja ja kodoluu-uuriija Küünlä Vilhelmine artikliga „Kas ahju taha või prügimäele?“ (Küünal 1969). Mai viimätsel pääväl üteli uma sõna sekkä Tilsu kooli imäkeeleoppaja Prii Aino (1969). Vastakaja tull' ka Räpinä keskkooli oppajilt – Kehmani Hilda, Kaimre Vello ja Valge Leili avaldiq tuu artiklin „Murde- ja kirjakeelest“ (Kaimre jt 1969). Viies artikli „Kui võtad särgi seljast, jääb veel hame ihu katma“ ilmu 5. piimäkuu pääväl ja tuu kirot latsõvanõmb Teppo Liisi (1969). Sis avaldi uma saisukotussõ Lindjärve Harald 7. piimäkuu pääväl (1969) ja safalõ pand' punkti 10. piimäkuu pääväl Meriste Henno artikli „Märgist möõda“ (1969). Päält noidõ artiklidõ oll' teemäst juttu ka Kaalebi Aini kirätõien ja Imäkeele Seldsi kuunolõkidõ protokollõn.

Midä Koidun paigapäälidse keele kotsilõ kirotõdi

Edimäne Koidun seo teema pääle kirotaja Õie Allikas murõti tuud, kuis latsõq näide koolin ni terven rajoonin ei mõistaq kõrraligult kiräkiilt kõnõlda. Tä seleti, kuis Valgjärve koolin kõrraldõdas tuu ravimisõs poliitiliidsi ni kirändüsliikkõ jutuõdakit, kon opilasõq ommaq sunniduq kiräkiilt pruukma. Päält tuu olõvat pioneeriq ja komnoorõq pantuq tõisi valvma, et nuuq kõnõlnuq kõik aig eesti kiilt. Allikas kaibas, et murdõkeele (nigu tä paigapäälist kiilt nimmas) kuuldminõ tegevät latsõq veidemb luuvas ja halvaq hindõq olõvat kah kõüdedüq õkva tuuga, kas koton kõnõlasõq latsõq kiräkiilt vai paigapäälist kiilt. Murdõkiil oppas Allika meelest ka roppuisi ja kriip kõrva, rassõ om ka vanõmbidõga murrõst kõnõlda, selle et nimäq kah ei mõistaq õigõt eesti kiilt. Murdõkeele

kõnõlaminõ tegevät Lõuna-Eesti noorõq inemiseq veidemb ásali-gus. (Allikas 1969)

Küünla Vilhelmine Karste 8-klassilidsõst koolist vastaá Allika artiklilõ ja tõi kõgõpäält vällä, et murdõkiil om „eesti keele va-naesä“ (Küünal 1969) ja kimmäle eesti kiil. Tä mõist hukka arva-misõ, et paigapääline kiil om midägi vulgaarsõt ja kõnõl, kuis murdõsõnaq tegeväq kiilt rikkambas ja tuud pidäniq mõistma nii latsõq ku ka keeleuurjaq. Külh om tä nõun tuuga, et Põlva rajoo-nin om murõq latsiga, kiä häste kiräkiilt ei mõistaq ja koolitõiega rassõ om tuuperäst, et koton vanõmbaq kah eesti kiilt häste ei kõnõlaq. Vastapiten Allikale ei olõq Küünal nõun, et sundmisõga latsi õigõlõ kõnõlama saa pandaq. Timä meelest olnuq hää koton õks murdõkiilt pruuq ja koolin ni raamatist kiräkiilt oppiq.

Aino Prii om nõun, et murdõkiil om eesti kiil, a murõhtas ka opilaisi kehvä edesijoudmisõ peräst. Timä meelest om sõnavara latsil kehv ja släng kiilt üle võtman. Koton ei saaq timä meelest murdõkiilt vällä juuriq ja tä luut tuu pääle, et külh tuu esiqhindäst vällä koolõs ja jääs muusõummi nigu rahvarõivaq. Tä nimmas, et esiq es saaq tä noorõn sukugi paigapäälitsest keelest arvo. (Prii 1969)

Räpinä keskkooli oppaja Kehmani Hilda meelest ommaq Lõuna-Eesti latsõq esiqeälidselt kehvä kiräkeele mõistmisõga, a näil om rohkõmb potõntsiaali, ku Viromaal, selle et astmõvaeldus ja pikkusastmõq (välteq) ommaq rohkõmb kiräkeele muudu. Timä meelest olnuq vaia koton rohkõmb raadiot ni raamatit pruu-kiq, et õigõ keelepruuk külge jääniq. Kehman tuu näüdusses, et Viromaal oppaja olõmisõ aigu peiq sääal vanaqinemiseq nuuri ki-räkiilt õigõmbas ja avvostõtumbas ku tuu ma murdõkiilt ja tä ei tahaq uskuq, et Põlvamaal tõistmuudu om. (Kalmre jt 1969)

Kaimre Vello tuu uman artiklilõigun vällä, et kuiki murdõkee-lest om hulga põnõvit sõnnu peri, sis opilaisi keelepruuk om sõski halva kõlaga ja tuust asja ei saaq. Timä meelest ei piäq murdõkee-lega võitlõma, selle et külh tuu esiq vällä koolõs, a ammõtligun tüükotussõn joht es tohtnuq murdõkiilt pruuqi. Põlva rajoonin olõvat olnuq murrin inemiisiga, kiä eskinä tähtsä kotussõ pääl – nigu oppaja vai ütismajandi spetsiälist – õks paigapäälitsest keelen kõnõlasõq ja tuu ei kõlbaq. (*Ibid.*)

Valge Leili meelest om kah murdõkiil joba niigi ärq häömän ja tä arvas, et tõtõstõ ommaq halvõmba lugõmisõ ja ahtamba silmaringiga latsõq peri murdõkeelitsest kotost. Siski ei määräq tuu timä meelest keele opmisõ potentsiaali. (*Ibid.*)

Liisi Teppo kirotas, kuis nallaq ja vahvaq ütlemiseq tegeväq paigapäälidse keele kõnõlamisõ lõbusas ja ummi inemiisiga uma keele kõnõlaminõ om esiqeräline ja hää asi. Sõski arvas tä, et kõik koolilatsõq pidänüq joba koton kiräkeelest aimu saama, selle et muidu om kirändide kirotaminõ ja muu ülearvo rassõ ja tuu murrõq kaala. Tä esiq olõvat nuurusõn kõik aig murdõkiilt pruuknuq, a jätt' tuu perrä, ku sai arvo, et latsil tuust koolin hulga hätä tulõ, ku õigõt kiräkiilt ei mõistaq. Ummi inemiisiga soovitas ta õks koton ja külä pääl kiilt vabalt pruukiq. (Teppo 1969)

Lindjärve Harald om samal aol paigapäälidse keele kaitsmisõ puult ja võrdlõs tuud luuduskaitsõga. Tä ütles, et kinkälgi ei olõq õigust tuud häötämä tullaq. Tä kõnõlas, et ei olõq paigapäälitse inemiisi süü, et võõraq näist arvo ei saaq ja egä kavvõmbalt tulnu inemine pidänüq keele esiq selges opma. Noorilõ om kah Lindjärve meelest mitmõ keele mõistminõ kasulik. Tä jutustas, kuis Põlva rajoonin om kaibat, et kaupmeheq kõnõlasõq murdõkiilt ja latsõq kah kõnõlasõq tiatrin kõvva võro kiilt. Timä meelest peetas sõta võlss poolõ pääl – süüdü ei olõq murdõkiil, a lihtsähe latsi kehväq kombõq. (Lindjärv 1969)

Viimätsea võtt' Koidun sõnna Meriste Henno. Timä ku keele-
tiidläne lükkäs ümbre kõik Allika Õie jutuq, nigu murdõkiil ei olõvat eesti kiil. Tä kitt külh Valgjärve kooli aktiivsust kiräkeele mõistmisõ parandamisõ man läbi jutuõdakidõ, a kõik muu matõrdaminõ paistus tallõ nigu tsaariaignõ võitlus eesti keelega. Tä nõst üles ka küsümise, midä arvanuq Allikas sis, ku hoobis tarto keelest olõs saanuq eesti kiräkiil ja põhaeestläseq olõs keelevähäm-
büsen. (Meriste 1969)

Oppajidõ saisukotussist om nätäq, et näide kõiki meelest om latsi halv keelemõistminõ murrõkotus. Arvamisõq lääväq lahko tuun osan, kas süüdü om murdõkiil vai midägi muud. Pia kõik autoriq ommaq nõun, et hää kiräkeele mõistmine om tähtsä, a tuud joht kõik ei arvaq, et ka murdõkiilt pidänüq mõistma ja pruukma. Paistus, et inämbüisi soovitõdas hoitaq uma kiil kodosainu vaihõl.

Sõnna võtnuisi inemiisi saiskusotussõq paistusõq olõvat kõüde-
düq ka inemiisi hindä taustaga. Päämädselt om tegemist imäkee-
leoppajidõga, kel ommaq üttemuudu kokkoputmisõq latsi eesti
kiräkeele mõistmisõga. Paistus ka, et arvatas olõman olõvat kim-
mäs kõüdüis latsi tarkusõ, silmäringi ja koton paigapäälidse keele
pruukmisõ vaihõl. Läbi aigõ om märgit, et oppajaq ommaq sakõs-
tõ riigi keelepõlitiiga edesikandjaq ja kooliq ei tukõq väikeisi kiili
ja kultuurõ elonpüsümist (Brown 2010). Või üteldäq, et ka seo
johtuminõ ei olõq tõistsugunõ.

Allika Õie es olõq paigapääliline inemine, a oll' varrampa tüütä-
nüq Jõgõval². Ka Kehmani Hilda artiklilõigust saa teedäq, et tä
om muialt tulnuq (Kaimre jt 1969). Või arvadaq, et seo pand'
paika ka näide arvamisõ paigapäälitsest keelest ja nä ei piäq tuud
sukugi vajaligus. Prii Aino tunnist', et tä es mõistaq nuurusõn pai-
gapäälit kiilt, a tä ei arvaq sõski taast keelest halvastõ. Teppo
Liisi kogõmus näütäs, et ka mõni keelemõistja esiq ei piäq uma
keele pruukmist egän olokõrran õigõs. Meriste Henno oll' seon ar-
tiklisaaran ainukõnõ kogokunnast välästuult tulnuq sõnavõtja ja
timä roll oll' kõüdet ka ammõdiga – 1969. aastagal valiti tä Imä-
keele Seldsi murdõtoimkunna kuunsaisu.³

Või arvadaq, et üleriigilisen aolehen säänest mõttõvaihtust te-
günüq ei olõs. Ka võimõ silmin võisõ ollaq seo õnnõ paigapää-
lidse tasõmõ teema ja ületsit juhtnüüre kommunistligul parteil
paigapäälitside kiili kotsilõ es olõq, nii et vabariikligu aolehe jaos
olõs seo olnuq ettearvamaldaq ja vastamiilt teema.

Imäkeele Seldsi keelepääväq

Imäkeele Seldsi ossavõtminõ Koidu arotusõst es putuq õnnõ Me-
riste Henno artiklit. Tuud arotõdi ka seldsi juhtkunna ja panti ette
sündmüisil silmä pääl hoitaq.⁴ Imäkeele Seltis kõütse koolõn

---

² Rahvusarhiiv (RA), LVMA.1JO.1k-1.977, Allikas, Õie Johannese t,
01.09.1957-13.10.1966.

³ RA, ERA.R-2362.2.319, l. 3. Imäkeele Seldsi juhatusõ kuunolõgi
protokoll nr 637, 28. mai 1969.

⁴ RA, ERA.R-2362.2.319, l. 5. Imäkeele Seldsi juhatusõ kuunolõgi
protokoll nr 640, 29.10.1969.

paigapäälidse keele maahasurbmisõ Põhja-Eestist ja muialt tüüle tulnui si oppajidõga, kiä es mõistaq paigapäälisi kiilt ja kultuuri tähtsäs pitäq (Viikberg 2021). Avaligult võtt' sõnna ka Imäkeele Seldsi liigõq Kaalebi Ain, a tuust om juttu ildampa.

Imäkeele Selts võtt' hindä ülesandõs 1969. aastaga keelepäiviga nõstaq paigapäälitside kiili (tuu ao töõspidämiisi perrä murdõkeele) mainõt. Toolõ pühendediq Tõrva ja Võro keelepääväq. Tsihis oll', et paigapäälitside kiili kaitsminõ olnuq nigu luuduskaitsõ ja et et tuud tennüq paigapääl umaq inemiseq.⁵

Võro keelepäiv oll' 21. rehekuu pääväl Võru I Keskkooli saalin. Sääl astsõq ettekandõga lava pääle TRÜ dotsent Rätsepä Huno, Tiidüse Akadeemiä keele ja kirändüse instituudi juhataja Musta Mari, Varstu keskkooli oppaja Kaarheidi Salme, Tiidüisi Akadeemiä tüütäjäq Keema Hella ja Erelti Tiiu. Kõnõldi keeleteooriast, murdõsõnnust kirändüsen, koolioppusõn tegünüist murrõkotussist ja täämbädse päävä saisust. Või arvadaq, et kava oll' kokko pant täpsähe tuu perrä, midä Koidu artikliin kirotõt oll'.

Hääs lättes, kost teedäq saiaq, midä paigapäälitside kiili kotsilõ tuul aol arvati, ommaq keelepäivi küsümiseq ja vastusõq. Näütüses küsse üts kullõja, kas oppajil kõlbas koolin umavaihõl murdõkiilt pruukiq, opilasõl oppajaga vaihõttunnin vai vastapiten. Musta Mari vastaás, et kooli ülesandõs om opadaq kiräkiilt, nii et koolin tuu ei passiq. Külh hoiat' tä, et umma kiilt ei toheq halvustaq ja näütüses külä vai opikäügi pääl võivaq oppajaq õks latsiga paigapäälisi kiilt pruukiq.⁶

Sõnna võtsõ ka Märjamaa koolioppaha Vaide Leonhard, kiä oll' Võrol koolin käünüq. Timä kimmäs saisukotus oll', et koolin ei toheq lupaq kiräkeele lõtvust. Samal aol ütelt' tä, et paigapäälisi kiilt ei toheq halvustaq, selle et tä esiq unõht' keskkoolin tuu tävveste ärq, es kõnõlaq inämb koton kah ja om tuuperäst väärtüsligust asast ilma jäänüq.⁷ Tuu seletäs häste võro keele saisu nõvvokogo aol – oll' olõman inemiisi, kiä terve uma noorõiä kiilt pruuksõq, a unõhti q tuu ärq vai naksiq hoobis vasta tüütämä.

---

⁵ RA, ERA.R-2362.2.314, l. 1–2. Protokoll Võro 3. keelepäävä kotsilõ, 21.10.1969.

⁶ RA, ERA.R-2362.2.314, l. 2–3.

⁷ RA, ERA.R-2362.2.314, lk 6.

Musta Mari vastas, et seo oll' üts halv näidüs ja kõik olõnõs kodost. Timäl hindäl ollõv olnuq keelet koton kiräkiilt pruukiq ja mõistminõ jäi alalõ. Tä ütelf viil, et tä ei olõq murdidõ poolõ taga-sipüürdmise puult, a ei olõq nõun ka halvustamisõga.⁸

Arotusõ lõpus ütelf Keema Hella, et paigapäälitsit kiili tulõ pruukiq nii, et ei tetäq liiga keelele egaq tuu pruukjalõ, a palloq nal'aluuq tüütäseq taa vasta. Tä soovit', et kooliopilasõq kirotanuq üles uma kandi sõnnu, et nuuq sis Imäkeele Seldsile saataq.⁹

Tõrva keelepäiv oll' 28. rehekuu pääväl ja oll' pühendet Wiedemanni sõnaraamadu 100. aastapääväle. Ka säääl arotõdi päämädselt paigapäälidse keele üle ja kava oll' piaaigu sama nigu Võrol.¹⁰

Küsüiisist paistus vällä, et jutus tull' Allika Õie artikli.¹¹ Üts oppaja astõ vällä Allika kaitsõs ja ütelf, et sama asja nigu Koidun, oll' Allikas kõnõlnuq ka kasvatustüü seksioonin ja et timä om tuuga nõun. Keema Hella vastas tuu pääle, et tuu artikli oll' paigapäälitsile keelile väega kaõholik ja inemiseq pidänüq inne hindäle paigapäälidse kandi selges tegemä, ku tuu kottalõ halva kirotama nakkasõq.¹² Teema tõmmaas äkilidselt kokko keelepäivi iistvedäjä sõnnoga, et Tõrvan ei olõq õigõ kotus otsustaq, kas Põlva leht tekõ õigõlõ.¹³

Ernidsä Villem kõnõlf Tõrvan, et paigapäälitsile keelile om väega kaõholik, ku koolõn üteldäs opilaisi kirätõien paigapäälitside keelejuuni kotsilõ „viga“, ja et õigõhe pidänüq ütlemä „murdõjuuni kõrvaldaminõ“. Timä meelest ei olõq tuuga midägi tetäq, et ka puhtan paigapäälitsen keelen kiäki kirotaq ei mõistaq, selle et koolin tuud ei opadaq.¹⁴

Kokkovõttõs saa üteldäq, et nii Võro ku ka Tõrva keelepäiv olliõ õkva Koidu arotusõst inspireeridüq ja prooviti vastussit

---

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*, lk 7.

¹⁰ RA, ERA.R-2362.2.323, lk 1. Protokoll Tõrva keelepäävä kotsilõ, 28.10.1969.

¹¹ RA, ERA.R-2362.2.323, lk 3.

¹² *Ibid.*, lk 7–8.

¹³ *Ibid.*, lk 8.

¹⁴ *Ibid.*, lk 4.

löödäq toolõ, miä inemiisi tuust kirotama tougas. Kõik ašaosalisõq olliq nõun, et murdõkiili vasta tulõ ollaq sõbralik, a peris egäpääväst pruumist koolin ja tüü man es soovitõdaq.

Kaalebi Ain paigapäälisest kiilt kaitsman

1970. aastaga algusõn ilmu aolehen Nõukogude Õpetaja Kaalebi Aini vastalausõq Alliga Õie üleskutsõlõ, et paigapäälitside kiili pruuminõ tulõ ärq lõpõtaq. Artikli tsihte tä õkva päämäidsi paigapäälidse keele vastatsidõ – oppajidõ – meele muutmisõs. Timä meelest es kõlbaq kohegi, et imäkeeleoppajaq, kink haridus pidänüq olõma keeleteoreetilidselt mitmõkülgnõ, ei mõistaq tuud hinnadaq ja tüütäseq meelega eesti keele mitmekülgsuse ja paigapäälitside kiili vasta. Näidükses tõigi tä Koidu artikli, kon om juttu üte oppaja katsõst kooli ja kodo vaihõlõ keelelist lahet lüv-väq. (Kaalep 1970)

Kaalep arot edesi, kuis paigapäälisest kiilt ei tohes segi aiaq kiräkeelega, a piät laskma elläq ku umaette kiilt, selle et tuu või püssüq alalõ tuhandit aastit. Tä kõnõl, et lõunõeesti kiil om sama-väärne põhaeesti keelega ja tuul om kah olõman kiränduslik ja aoluulinõ taust, midä pidänüq ka koolin kõnõlama. Imäkeeleoppajaq tegeväq tuu rassõs, ku näide jaos ommaq paigapäälidseq keelejoonõ „viaq“ ja pidäväq naid halvakõlalidsõs. Tuu vähändäs opilaisi silmin uma kodokeele väärtüst. Kaalep kuts oppajit üles umin tunnõn kodokeelest kõnõlama ja kiräkeelega võrdlõma. Timä meelest pidänüq Lõunõ-Eesti koolioppusõn oppama paigapäälisest kiilt niisama, nigu opatas võörkiili, et levinüq tiidmine, et tegemist om umaette keelega. Pidänüq tutvustama ka uma kandi kiränikkõ ja loomingut. Lõpõtusõs ütles tä, et imäkeeleoppajaq pidänüq avvostama kõiki immi kiilt. Kaalep esiq om ütelnüq, et timä kirotusõ mõtõq oll Alliga Õie üleskutsõ tävvelik moraalnõ häätämine. (*Ibid.*)

Päält tuu avald Kaalep uman luulõkogon „Haukamaa laulu“ võrokeelidse luulõtusõ, „Valgjärve legend“ (1999), miä om pühendet *ütele koolmeistreprovvalõ* ehk vaest õkva Allika Õiele ja kõlas nii:

*Oh ristirahvas, pelgä' Põrgupulli!
Ütš provvakõnõ ennemuistõ vai
veļ varõmp kõrd Valgjärve veerde tullī
ja' nõna pistü, järvepegegelt kai.*

*Sääl ütš ja tõnõ kala lei paar vulli
ku äkki kostki' Juudas valla sai,
keä nakas niida lumbma sõs taad ulli
et õkva mõtsa provva arru ai.*

*Taa väiku järv saa suurõs sedämoõdu,
tä motol, ku' ma' teļ tan kangõ teo
ja' valla lasõ uma häitsme lätte.*

*Ta' vedi vette üte, tõsõ veo
sõs uma põiõn, mia hää avvar loõdu,
ja' jakas järvele vašt linaleo.*

*Maarahvas näi ja' tolku es saa' kätte.
Är selet sõs, et Tühä tükk om seo,
hää opõtaja, keä sai kaema toõdu.*

Luulõtus köüt' võõra oppaja teo kokko paigapäälidse elo ja uhkusõ rüvetämiseq, nigu tuu olnuq peris kuratlik temp. Taa näütäs häste paigapäälidse rahva ja keele iist saisjidõ suhtumist teemahtõ – võõridõ targutamine om na'anummõr ja peris ilodu. Keema Hella käve 1969. aastaga suvõl Põlvan kiilt korjaman ja ütēl tuu kotsilõ, et paigapäälidseq es saa sukugi arvo, mille sääne teema aolehen üles kisti.¹⁵ Kaalep avald' uma luulõtusõ perän Alliga surma ja nõvvokogo ao lõppu, arvadaq ei olõs tuu varrampa kõnnõ ala q tulnuq. Nüüd saa üteldäq, et timä tunnõtus, et tuud aigu oll' aig muutusõs kütse ja pia ollõv uutaq paigapäälitside kiili saiso paranõmist, es lääq täüde. Nõvvokogoliidu vinnestämiseqoliitiga peräst lätš sais hullõmbas ja ütist liikmist võro keele tugõmisõs es nakkaq pääle inne ku 1980. aastidõ lõpun, ütēl aol laulva revolutsiooniga.

---

¹⁵ RA, ERA.R-2362.2.323, lk 8.

Kokkuvõttõs

Põlva Koidun 1969. aastaga ilmunu Alliga Õie artikli passis nõvvokogo aokirändüse konteksti ku paigapäälightsen aolehen avaldõt arvamislugu, miä ots lahendust hädäle. Tuu pääle reagiirseq nii puult- ku vastaargumentega viil katõsa inemist. Näide saisukotusõq jagosiq lajan lastun katõs – mõnõq olliq paigapäälidse keele pruukmisõ puult ja tugõsiq latsi kodokeele alalõpüsümist, tõõsõq arvssiq, et tuu sekä koolilatsil eesti kiräkeele selgessaamist.

Oppajidõ saisukotus sõltu selgehe näide ammõtist – imäkeeleoppaja ülesannõq oll' tetäq opilaisilõ selges korrektne kiräkiil ja näide meelest paigapääline kiil segäsi tuud ülesannõt. Keeletiidläseq kaiq asja umast huvist ja tiidmisest, et lõunõeesti keeleq ommaq väärtüs, ja saisiq naidõ alalõhoitmisõ iist ka noorõmba põlvkonna siän.

Koidun vastaõ artiklilõ ka Imäkeele Seldsi murdõtoimkunna liigõq Meriste Henno, kiä mõist' hukka paigapäälightside kiili matõrdamisõ. Teemat arotõdi seldsi juhtkunna kuunolõkil ja otsustõdi pühendäq 1969. aastaga keelepääväq Võrol ja Tõrvan paigapäälightsile keelile. Noil üritüisil peetüin ettekandõin tull' juttu ka Alliga Õie artiklist ja paigapäälightsist keelist koolilatsi siän. Inämbüisi arvati sääl, et paigapäälidse keele pruukmist koolõn ei tohes propagiiriq, selle et haridusasutusõq pidänüq kinniq hoitma kiräkeele autoriteedist, a samal aol muial ei tohesiq paigapäälist kiilt tagasi hoitmaq egaq halvas pandaq.

Arotustõ tull' sisse ka Kaalebi Ain, kiä avald' aolehen Nõukogude Õpetaja kokkovõtva artikli, kon pand' kiräkeele usku oppajilõ süäme pääle, et nä olnuq paigapäälightside kiili vasta sõbraliguq. Sääl käve tä vällä ka mõttõ, et kõik koolilatsõq pidänüq koolin opma ka uma kodokandi kiilt ja kiräluku. Samal aol es olõq täl õigus, et käen oll' õigõ aig paigapäälightside kiili kotsilõ käüvide arvamiisi muutumisõs. Asi lätõ tulõvidõ aastidõ vinnestämise kontekstin viil hullõmbas.

Ildampa avald' Kaalep Valgjärve koolioppajalõ pühendedü luulõtusõ, miä vihjas, et kavvõmbast peri võõraq inemiseq võivaq paigapäälidse elo ärq tsurkiq. Paigapäälidse rahva meelest es olõq uma keele kõnõlaminõ suur murõq ja eesti kiräkeele propagiirminõ paistu näle pseudoteema. Nii Kaalebi artiklist ku ka keele-

päivi protokollist tull' vällä, et nimelt tõisist maakunnõst tulnuq / saadõduq oppajaq olliq paigapäälidse keele vasta hõelaq.

Koidu paigapäälitside kiili arotus 1969. aasta keväjä oll' märk arotuisist, miä paigapäälitside kiili oppamisõ ümbre käveq ja juhat sisse paigapäälidse keele repressiirmise tulõval vinnestämise aol. Tuu oll' hetk, ku uma keele puult olõvaq inemiseq pruuvsõq kiilt avitaq, a koolõn lätš käümä kimmäs vastategevüs. Muutuisi es tulõq inne 1980. aastidõ võro keele ja kultuuri renessanssi.

Kirändüs

Allikas, Õie 1969: Sõnad õpetavad, eeskujud tõmbavad kaasa. – *Koit*, 29.04.1969: 3.

Brown, Kara 2010: Teachers as Language-Policy Actors: Contending with the Erasure of Lesser-Used Languages in Schools. – *Anthropology and Education Quarterly*, 41/3, American Anthropological Association: 298–324.

Eichenbaum, Külli; Koreinik, Kadri 2008: *Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil. Kohakeelte seisundiuring Mulgimaal, Saaremaal ja Võrumaal*. Võro Instituudi toimõndusõq 21. Võro: Võro Instituut: 41–42.

Kaalep, Ain 1970: Emakeeleõpetus ei tohi ignoreerida emakeelt. – *Nõukogude Õpetaja*, 17.01.1970: 4.

Kaalep, Ain 1999: Haukamaa laulu', Võru: Võro Instituut.

Kaimre jt = Kaimre, Vello; Kehman, Heino; Valge, Leili 1969: Murde- ja kirjakeelest. – *Koit*, 3.06.1969: 3.

Küünal, Vilhelmine 1969: Kas ahju taha või prügimäele? – *Koit*, 27.05.1969: 3.

Lindjärv, Harald 1969: Ja veel kord emakeelest. – *Koit*, 7.06.1969: 2.

Meriste, Henno 1969: Märgist mööda. – *Koit*, 10.06.1969: 2.

Prii, Aino 1969: Veel kord emakeelest. – *Koit*, 31.05.1969: 2.

Teppo, Liisi 1969: Kui võtad särgi seljast, jääb hame veel ihu katma. – *Koit*, 5.06.1969: 3.

Viikberg, Jüri 2021: Emakeele Selts ja murdekogumine. – *Emakeele Selts 1920–2020*, Tallinn: Emakeele Selts: 349–369.

Hipp Saar: Arutelu võru keele üle 1969. aasta Põlva rajooni ajalehes Koit ja selle järelkaja

1969. aastal avaldati Põlva rajoonilehes Koit Valgjärve kooli emakeeleõpetaja Õie Allika arvamuskirjutis, milles püüti lugejatele selgitada, et kooliõpilased räägivad liiga palju kohalikus keeles ja sellele tuleb jalamaid piir panna. Valgjärve koolis olid kasutusele võetud erilised meetmed – õpilastel kästi kogu aeg kasutada ainult eesti kirjakeelt ja seda kontrollisid õpetajad koos pioneeridega. Sellele artiklile avaldati kuu aja jooksul mitmeid vastulauseid ja hiljem on märgitud, et see arutelu oli üks eriline verstapost eesti keele ja kohalike keelte suhetes nõukogude ajal. Käesolevas artiklis antakse ülevaade tollasest arutelust ja selle järelkajast.

Tähissõnad: võro kiil, piirkunnakeeleq, aolugu, hariduspoliitiga, keelepoliitiga

Märksõnad: võru keel, piirkonnakeeled, ajalugu, hariduspoliitika, keelepoliitika

Hipp Saar: The debate on the Võro language in Põlva district newspaper Koit in 1969 and its aftermath

In 1969, the Põlva district newspaper Koit published an opinion piece by Õie Allikas, a mother tongue teacher at Valgjärve school, in which she tried to explain to the readers that school children were speaking too much in the local language, and called for an immediate stop to this. Special measures had been taken at Valgjärve school – pupils were told to use only Estonian written language at all times, and this was checked by both teachers and pioneers. A number of reactions to this article were published, and it has subsequently been noted that this debate was a particular milestone in the relationship between Standard Estonian and regional languages during the Soviet era. This article gives an overview of this debate and its aftermath.

Keywords: Võro language, regional languages, history, education policy, language policy

Hipp Saar
Kähri talo, Hargi küla,
Võro vald, Võromaa 66624
hipp.saar@gmail.com

ENNEMUISTSED AJAD KAUKSI ÜLLE UEMAS LUULES

MART VELSKER

„Soo lugu juhtu innemustidsõl aal, / ku Obinitsah oll' viil arstipunkt.“ – nii algab Kauksi Ülle luuletus „Hanõrasõv“ (2021: 9) Neist ridadest sai inspiratsiooni siinse käsitluse pealkiri, aga ka peamine küsimus: mismoodi peegeldab Kauksi Ülle uuem luule minevikku? Ennemuistne aeg on ta tekstides olulisel kohal, kuid see ei tähenda kogu aeg päris ühesugust ajakäsitlust. Ilmselt on paarist värsistki aru saada, et luuletuses „Hanõrasõv“ on tegemist mängulise hoiakuga, kus sõna, millega tavaliselt tähistatakse kaugemat ning mõnikord ka muinasjutulist minevikku, tähistab aega, mida luulemina veel mäletab ning mida võiksid mäletada mõned lugejadki. See aega ei tähenda, et „päris“ ennemuistsed ajad oleksid tähtsusetud. Kuidas üks või teine mineviku avaldumisviis enast näitab, seda sai tähelepanelikumalt jälgitud Kauksi Ülle neljas luulekogus, mis moodustavad ta uuema loomingu põhiosa: „ObiNizza“ (2017), „Imäpuu“ (2018), „Seto ikebaana“ (2021) ja „Vaest lätt üle“ (2022). Vaatluse all pole koos Maali Kahuskiga loodud „Paralleeluniversum“ (2019), mis on kirjutatud teistmoodi kui teised raamatud. Lühikeses sissevaates Kauksi Ülle loomingupeale on praegu jäänud tahaplaanile mineviku väljendamise lingvistiline aspekt, kavas on kõigepealt vaadelda seda, mis tähendusi minevik luulemina seisukohalt omandab ning kuidas need tähendused haakuvad Kauksi Ülle elutunnetuse ja maailmavaatega.

Lüürilise luule puhul on tõdetud, et sellele on olemuslik olevikulisus. Minevik võib küll lüürikas jutuks tulla ning ka grammatiliselt avalduda, kuid tüüpilisem on „üldkehtiva oleviku“ valitsemine tekstis. Üldkehtiva selles mõttes, et olevik on sageli korraga nii konkreetne ajahetk kui ka midagi enamat – midagi, mis seob mineviku, nüüdishetke ja tuleviku ühte. Võib oletada, et ka Kauksi Üllel on ajakasutust, kus minevik ilmutab end osana sellest olevikust. Samas aga paistab minevik olevat tema raamatutes sedavõrd olulisel kohal, et ainult selle tõdemusega leppida ei tohiks – minevikku on tekstides palju ning palju ka selle temati-

seerimist. Kui nii, siis on ootuspärane arvata, et Kauksi Ülle luules on märgatav koht lüroepikal või siis narratiivse alge peitmisel lüürikasse, lüürilise ja eepilise tendentsi põimumisel. Ootuspärane sellepärast, et narratiivses tekstis, mis sisaldab sündmusi, aktiveerub mineviku ja oleviku telg rohkem kui lüürikas, sündmused asetuvad seal seostereana ajateljele. Nii see üldjoontes ongi, kõik neli kõnealust raamatut on küll lüürilise üldilmega, kuid lugusid jutustatakse neis ometi sageli.

Kauksi Ülle uuematest luulekogudest leiab laias laastus kolme liiki lugusid. Olgu need kolm siinkohal nimetatud olemise lugudeks, ajaloolisteks lugudeks ja isiklikeks lugudeks. Kõige ebamäärasemalt neist kolmest kõlab esimene ja see vajab seletamist. Olemise lugude all on silmas peetud neid narratiive, mis loovad eksistentsile aluselist põhjendust ning kujundavad kõneleja maailmavaadet. Muidugi võivad seda teha ka ajaloolised ning isiklikud lood, kuid Kauksi Ülle puhul näib nende kõige fundamentaalsemate lugude maailm eristuvat omaette sfääriks, mis on seotud mütoloogilise maailmapildiga ja pärimusliku ainesega.

Kui narratiivse elemendi kaudu avaldab end minevik, siis sedagi võiks olla kolme sorti ning kõige eripärasemalt näib käituvat ikka esimene. Olemise lood juhivad lugeja kõige kaugemale ennemuistsete maailmade juurde. Ajaline distants on siin väga suur, kuid paradoksaalselt võib see distants olla ka suurim lähedus. Olemise lood elustavad tekstides nimelt käsitluse tsüklilisest ajast. Kauksi Ülle luule tervenisti ei esinda alati tsüklilisust, kuid ühes osas ta seda tõesti teeb. Tsükliline ajapilt tähendab ka aegade taastulemist, nii nagu vahelduvad ja tulevad ikka ja jälle tagasi näiteks aastaajad. Tsükliline aeg annab ka suuremaid võimalusi lüürilise elemendi esiletõusuks. Sai öeldud, et lüürikas domineerib tendentsina üldkehtiv olevik, millega kuuluvad kokku minevik ja tulevik. Ka tsüklilises ajakäsitluses on midagi sarnast, erinevad ajakihid sulavad siin kergemini üheks.

Selliste lahenduste korral võib tekstis end ilmutada eriti kaugel minevik, mis samal ajal on meie tänases päevas olemas otsesemalt kui ajaloolised sündmused või isiklik minevik. Mingit pingutust kaugu minevikuga kontakteerumine nõuab, aga Kauksi Ülle tekstidest paistab, et see ei ole ka liiga suur – enamasti on vaja mingit suhtlust loovat käitumist või välist vahendit, mis

kontakti teeks võimalikuks. Kontaktile aitab kaasa näiteks lehvitamine. Luuletuses „Immi immi imä“ pöördub kõneleja kaugesse esimese poole: „Ma lehvidä sullõ / sinnäq kavvõndõhe aigu, / sügävähe, pümekehe, / selgehe, valgõhe“ (2017: 52). Võimalik on ka see, et lehvitus tuleb minevikust: „mu kotsil esivanõmbidõ hingi ujos, / nä lehvitäseq vahel mullõ: / „Küll elo sujus!““ (2017: 39). Tähelepanu köidab, et esivanemate aeg on küll kaugel ja sügaval, kuid samas võivad esivanemad liikuda olevikus ja kuskil õige lähedal, antud juhul hingedena pea kohal. Ajad ja ruumid kuuluvad siin kokku ja kuigi tekstides on ikka peidus ka narratiivne alge, ei eelda selline minevikutaju seda, et narratiiv peaks kuidagi põhjalikult lahti hargnema. Olemise lugu võib toimida hargnematagi ning kõikvõimalikud lood ja kõikvõimalikud ajad koonduvad üheks olemiseks ühises ruumis. See tervik sisaldab küll poolnähtamatuid piire, kuid need on ületatavad. Kui ei aita piiriületava kontakti loomisel parasjagu lehvitamine, siis võib aidata näiteks vaarikavarrest antenn (2018: 78 ja 2021: 93), ristide tegemine ustele (2021: 117) või seadeldis, mida nimetatakse „tulõviisoriks“ (2018: 43). Alati pole rituaalseid akte või vahendeid vajagi, võib ka piisata sellest, et kõneldakse sedasama keelt, mida on kõneldud esivanemad: „Aga tuu ilma du aig tagasi / kõnõld kiil mino kõrvuh, / mee leh ja süämeh helises“ (2022: 5).

Toodud näited võiksid viia oletuseni, et mütoloogilisest maailmapildist laetud loomingus on lineaarne ja ajalooline aeg teisejärgulised. Kummalisel viisil see Kauksi Üllet nii pole – nii tsüklikline kui ka lineaarne ajakäsitlus on olulised, nad eksisteerivad kõrvuti ning puutuvad omavaahel kokku, nagu siis sünnisele arutlusele pealkirja andnud tsitaadis, kus ennemuistne on seotud ajalooliste reaaliatega ja samuti isikliku ajakogemusega. Näide tõsisemast püüdlusest erinevaid minevikke kokku sobitada, võiks olla luuletus „Pühäq ommaq kiviq“, kus tarkade kivi motiiviga avaneb kõigepealt mütoloogiline ajapilt, kuid lõpuks ühitatakse see käsitlusega aastatega mõõdetud ajast, kus küll aastaid on kokku väga palju: „Kas mi rahva maal, / elet jo 10 0000 aastakka, / om mõni kivi ültse, / mis olõ-õi pühä, / mis kannai / luumisõ käepütust?“ (2022: 7). See luuletus esindab igati kauksiüllikku maailmapilti, kuid väga tüüpiline selline mütoloogilise ja ajaloolise aja sidumine luuletustes siiski pole. Ajalooline ja isiklik

minevik põimuvad luuletustes kergemini ning olemise lugusid genereeriv eelajaloolisus jääb rohkem eraldi. Samas ei tohiks unustada, et kui ka minevikud võivad eraldi jääda, siis eelajaloolise mineviku ning oleviku kohtumine võib toimuda sellegipoolest üsna hõlpsalt.

Ajaloolist minevikku peegeldavad kõige selgemalt mõned tekstid, mis taotlevad lineaarse ajaloo poeetilist ümberjutustamist – eriti selgelt luuletused „Eesti 100 Obinitsah“ (2018: 19–23) ja „Eleegia mõtsavelju mälestüses“ (2021: 39). Viimatinimetatu on kirjutatud eleeegilises distihhonis, see mõjub lugejale tõenäoliselt ootamatult, kuigi tegemist pole ainukese antiikmeetrika kasutamise näitega Kauksi Üllel ning selline vormivalik on ka tähenduslik. Metsavendade mälestuseks kirjutatud luuletuse otseseks taustaks vanakreeka kirjanduse üks tuntumaid tekste, Termopüüldes langenute hauale kirjutatud epigramm, mida omistatakse Simonidesele. Kahe ajaloolise sündmuse paralleel ning antiikse väsimõõdu ülekanne võru keelde tugevdavad siin ajaloolisust. Tõsi, kui kaugemad ja lähemad sündmused hakkavad omandama analoogiaid, hakkavad tekkima kordused, siis võib kindel olla, et narratiivsus selles tekstis pole siiski lõpuni selgepiiriline, siia on vargsi segatud tsüklilise aja keerdusid.

Ajaloolise aja kogemisviisid näivad olevat kahetised. On tavalisem, et „aoluku mi opi raamatist“ (2021: 21) ning eks Kauksi Ülle isegi tahab muuhulgas teha selliseid raamatuid, kus ajalugu hakkaks kõnelema ning sellest kõnest oleks võimalik õppust võtta. Teisalt on ka lineaarsel ajateljel võimalik kontakti minevikku saavutada mitte ainult õppimise, vaid samuti maagiliste rituaalide ja nägemuslike kogemuste abil. Luuletuses „Obinitsa aoluu paisjärv“ pannakse silmad kinni, et selgemini näha, ning siis hakkavad ka ajaloolised asjad ja tegelased silme ette ilmuma. Kõneleja tunneb omakorda kohustust ajaloost edasi kõnelda, kogutut õpetusena edasi anda: „Tulgõq sis, / ma pia teid vasta võtma, / ma pia edesi ütlemä, / arq kullõma, / üteh ikma, / vahel naardma“ (2017: 10–11).

Nagu öeldud, pole Kauksi Ülle luulest keeruline leida kokku-puuteid ajaloolise ja isikliku mineviku vahel. Neid on kõikides viimastes luulekogudes ning seoste sagedus võiks olla ka seletav: suuri ajaloolisi vapustusi kogenud maal on isiklikud saatused

tihti nende vapustuste haardes ning mõlemat tajutakse tavaliselt ka järgnevusahelate reana, kus üks sündmus põhjustab teise. Luulekogus „Vaest lätt üle“ on mitmes luuletuses oluline ema minevikukogemus, mis kandub inimeselt inimesele, saab luulemina jaoks intiimseks, aga siis ühtlasi projitseerub ka kujuteldava tuleviku foonile, mis selles raamatus muutub senisest tähtsamaks seoses sõja puhkemisega Ukrainas. Tekivad paralleelid varasema sõjaja kõneleja ise ei mäleta, kuid mida räägitakse talle edasi: „Vaest lätt üle, / ütél mu vanavanaimä helü, / a Vinne lendur õs kuulõq / ja pommit majanulga külest. / Imä mäletäs, / kuigi oll 4-aastanõ / ja pang oll pääh“ (2022: 75).

Isiklikku mälu seotakse ajalooga samamoodi nagu vahendatut. Isiklikus kogemuses näib olevat vähem vapustusi, aga see toimib põhimõtteliselt samamoodi. On ka näha, et oma elus toimunud meenutades on olnud otsene soov seda mingil moel ajaloolise aja teljele kinnitada. Iseloomulik on luuletus „Pildikene koolist“ (2022: 83), mis algab kõneleja sündimisega, mida ta ei mäleta, aga mida ta saab seostada kosmoselendude ning muude ajalooliste asjadega. Edasi käivituvad isiklikud mälopildid, kuid unustamata seejuures üldisemaid koordinaate. Sarnast mäletamismehhanismi leiab ka mõnest teisest luuletusest. „Suure ajaloo“ epohhe loovate sündmuste kõrval on olulised siin ka „väikese ajaloo“ väikesed märgid – need aitavad minevikku selgemini tajuda ning aistilisse lähedusse tuua. Näiteks nii: „šoo salm om meeleh tuust aost, / ku raadio oll handapiteh tepslih, / Lääts, Sallo, Kuslap ja Ots raadioh, / lats vanaimägaq tarõh, / mõtsah vai kolhoosih“ (2022: 65).

Minevik muutub neis näidetes lähedaseks küll, kuid mitte samamoodi lähedaseks nagu on seda olevik. Teadmine aegade möödumisest saadab isiklikumat laadi tekste. Võiks isegi öelda, et kui eelajaloolised tegelased näivad mõnigi kord vabalt liikuvat olevikus, siis isiklik minevik eemaldub paratamatu pöördumatusena. „Koh mu elokevväi jäi?“ küsitakse retooriliselt laulutekstis „Valgit ruusõ, valgit ruusõ“ (2021: 102). Luuletuses „Mu ülikuul, mu nuurusaig! Eleegia“ nutetakse kadunud noorust taga ja kuskilt ei paista, et minevik võiks uuesti tagasi tulla: „Oh, lugõja, kullõq, ma ikõ noq takah ärq lännüq aigu, / ku Tarto oll mino liin“ (2021: 14). Kui sedasorti meenutuste eleegilisusest üle saadakse, võib

aga kadunud minevikku tarvitada ka konstruktiivsel viisil: seda aega ei saa tagasi, kuid selles ajas on tehtud tegusid, mille mõju ulatab kaugemale. Enese kirjanduslikku tegevust meenutavalt kannab sellist suhet „Lugulaul mino kirändüsaridusõst“, mis räägib lõpuks „uma kirändüse“ tegemistest millalgi isiklikus minevikus, aga ka sellest, et veel on palju ütlemata (2021: 13), mis annab seega viite tulevikku, kus võiks kõik tehtu jätkuda. Näibki, et kui eelajaloolise minevikuga suheldakse lehvitates ja nõiduslike võtetega, siis isiklikus ja ajaloolises minevikus aitab mäletamine ja rääkimine-kirjutamine. Mis on räägitud või kirjas, sel on lootust edasi kanduda, vastasel korral võib kõik kaduda: „Oh aigu ammutsit – kiä inämb tiid. / Muist olõ unõhtanu. Muist saiq soneti“ (2018: 13).

Madis Kõivu surma puhul kirjutatud luuletuses „Testament“ on järgmised read: „Üle-eeläq oll' mu sünnüpäiv, / 50 pluss millegagi, ammu õi loeq ma aastit, / lugõguq nuuq, / kiäq meeleh pidäväq“ (2017: 40). Kas siit võiks järeldada, et isiklik ja ajalooline aeg taganevad tasahilju ja on süvenemas kõikide aegade koosolu, kus enam pole põhjustki aastate arvu kokku lugeda? Ühest väiksest tekstikohast siiski julgeid järeldusi teha ei saa, liiatigi selgub samas luuletuses varsti, et poja ja tütrepoja vanus pole kõnelejal läinud meelest, täpsest loendamisest on loobunud vaid iseenda puhul. Ajakujutuses ning mineviku avaldumisviisides Kauksi Ülle neljas kogus põhimõttelisi muutusi ei ole. Küll on aga huvitav märgata, et ühelt poolt isiklik ja ajalooline minevik ning teiselt poolt eelajalooline minevik võivad küll toimida täiesti erinevalt, kuid Kauksi Üllel on oma luules ometi õnnestunud erinevad minevikud väga veenvalt elama panna. Tema looming toetub tugevalt minevikule kui olemisele vundamendile, kuid neid vundamente nagu oleks korraga kaks või kolm – sõltub siis, kas ajaloolist ja isiklikku minevikku koos või eraldi käsitleda. Olemise lugudega seostuv eelajalooline minevik on mingis mõttes fundamentaalsem, aga samas on ikkagi väga tähtis ka ajalooline teadlikkus ja isiklik mälu. Mitmele vundamendile korraga ehitatud maja ei pruugi hästi püsti püsida, kuid luules on asjad teisiti. Kauksi Ülle on oma loominguga tõestanud, et püsिमiskindlust võib nii hoopis juurde tulla.

Kirjandus

Kauksi Ülle 2017: ObiNizza. Luulõtuisi aastist 2012–2017. [Pärnu]: [Jumalikud Ilmutused].

Kauksi Ülle 2018: Imäpuu. Inämbüs luulõtuisi aastast 2018. [Pärnu]: [Jumalikud Ilmutused].

Kauksi Ülle 2021: Seto ikebaana. Luulõtuisi ja laulusõnno 2019–2021. [Obinitsa]: Seto Ateljee Galerii.

Kauksi Ülle 2022: Vaest lätt üle. Luulõtuisi 2021–2022. [Obinitsa]: Seto Ateljee Galerii.

Mart Velsker: Innemuistidsõq aoq Kauksi Ülle vahtsõmban luulõn

Kirotusõn kaias mineväao kujotamist Kauksi Ülle nelän luulõkõgon („ObiNizza“ (2017), „Imäpuu“ (2018), „Seto ikebaana“ (2021) ja „Vaest lätt üle“ (2022)). Lähkümbähe uuritas, kuis minnevigust kõnõlõminõ haakus laemba arvosaamisõga aast ni elotundmisõga. Minnevaig om kõigin nain luulõkokõn tähtsä kotusõ pääl ni suuri muutuisi tuun osan aastil 2017–2022 olõ-õi. Minnevaig om tan nätäq kolmõn esiq moodun – ku inneaoluulinõ, aoluulinõ vai umahindä minnevaig. Osast passisõq naaq variandiq kokko ka jutuosaakõisiga Kauksi Ülle luulõn, mia ommaq umadsõq mitte õnnõ timä lüroepikalõ, a ka lüüriliidsile tekstele. Inneaoluulinõ minnevaig om kõüdet nn olõmisõ lukõga – juttõga, miä kandvaq hindän kõgõ inämb ilmanägemist ja loovaq olõmisõlõ alost. Inneaoluulidsõ mineväao näüduseq ommaq ka teksten kõgõ esiqsugutsõmbaq; sääne minnevaig või sagõhõhe kokko puttuq olõvaaoga, näütüses läbi nõidusliidsi kombõtütmiisi vai nõvvõ. Inneaoluulidsõl minevälaol om kõüdüssit ka aoluulidsõ ja umahindä mineväaoga, a veidemb. Inneaoluulidsõ mineväao kujotusõn liigus aig inämbüisi tsõõrildõ, a umahindä mineväao ja aoluulidsõ mineväao uman hariligult õkva. Õgvan aoliikmisõn om minnevaig olõvastaost selgembähe lahon ku tsõõrildõ liikmisõn, ja nii või vastaossusligult üteldäq, et kavvõmb minnevaig om olõvalõaolõ lähkümbän ku lähkü minnevaig. Ao kaemisõ mooduq ommaq teksten esiqsugudsõq, a vastaollo nuuq ummõhtõ ei

lääq. Inämbüisi ommaq nuuq teksten umaette ja esiki ku üte teksti piiren lövvüs kokkoputmiisi ja üleminekiid aoluulidsõ mineväao päält inneaoluulidsõ pääle, sis noid olõ-õi pallõ ni nuuq tävvendäseq tõõnõtoist.

Tähüssõnaq: lõunõeesti luulõq, võro luulõq, kirändüs, aig, Kauksi Ülle

Märksõnad: lõunaeesti luule, võru luule, kirjandus, aeg, Kauksi Ülle

Mart Velsker: Ancient times in Kauksi Ülle's new poetry

The article deals with the depiction of the past in Kauksi Ülle's four collections of poetry ("ObiNizza" (2017), "Imäpuu" (2018), "Seto ikebaana" (2021) and "Vaest lätt üle" (2022)). In particular, the focus is on how talking about the past relates to a more general treatment of time and life. The past features prominently in all the analysed collections, with no major changes between 2017 and 2022. The past manifests itself here in three different ways as pre-historic, historical and personal. In part, these variations also correlate with narrative elements in Kauksi Ülle's poetry, which are characteristic not only of the author's lyroepics but also of her lyrical texts. The prehistoric past is associated with the so called 'stories of being' – narratives that most carry the worldview and permeate the creative foundations of existence. Examples of the prehistoric past behave in the most specific ways in the texts: such past can often be in contact with the present, for example through magical rituals or devices. The prehistoric past also has links with the historical and personal past, but less frequently. The representation of the prehistoric past is mostly carried by a cyclical concept of time, while the personal and historical pasts are more often expressions of a linear model of time. In linear time, the past is more clearly separated from the present than in cyclical time; paradoxically, it can be argued that the distant past is closer to the present than the recent past. The conceptions of time that appear in the texts are different, but they do not contradict each other. For the most part, they exist in the texts autonomously and, if there

are crossovers and transitions from the historical past to the pre-historic within a single text, they are few and complement each other.

Keywords: South Estonian poetry, Võro poetry, literature, time, Kauksi Ülle

Mart Velsker
Tartu Ülikool
Ülikooli 18, 50090 Tartu
mart.velsker@ut.ee

MARATSÄUK.
KAUKSI ÜLLE NÄIDENDILOOMING

ENE PAAVER

2005. aasta Ööülikooli saates räägib Kauksi Ülle oma kohtumisest Võrumaa elava rahvalauluga (Kauksi 2005b). Külätüdrukutega kadrisanti minnes õppisid nad selgeks jupikese vana rahvalaulu ja nende suureks üllatuseks laulis üks memmeke neile pikalt sedasama laulu vastu. See lummas. Sealpeale ootas Ülle sügisest santiminekut rohkem kui jõule või jaanipäeva – see oli midagi, kus sai ise esineda, sisse elada, teatrit teha; ja see esitamise ja esinemise ning rahvalaulus kokkusaamise lummus ei kadunudki enam ära. Need märksõnad võtamegi kaasa, et rääkida Kauksi Ülle näidendiloomingust.

Nagu teater on vaid üks osa Kauksi Ülle mitmekülgsest loomingu- ning näidendite kirjutamine vaid osa tema laialdasest teatritegevusest. Lopsakas teatrikobaras on koos suuremate ja väiksemate draamatekstide kirjutamine, mitmesugused etteasted esinejana, produtsendi-, lavastaja-, kirjastaja-, trupijuhi- ja paistab, et ka teatrijuhitöö. Teatriga piirnevad-põimuvad muudki esinejarolli eeldavad tegevused, nagu oma luule, laulude ja juttude esitamine üksi või ansamblites (vt heli- ja videokandjaid, nagu „Imäplaat“, 2005, „Letipäälne elu“, 2013, „Regivärsist netinaljadeni“, 2005, „Süä kisk“, 2002, „Tsirgulaul“, 2015, „Undsõn ilman“, 2004, „Valgõ härg. Kats tosinat seto jutust“, 2009, „Vanem eesti kirjandus. Gümnaasiumi kirjandusõpik“, 2005), ansamblis ja kooris laulmine, tantsimine, jutuvestmine, publikuga-külastajatega suhtlemine giidina Setomaal või galeriis Halas Kunn. Need tegevused kasvavad välja samast rootsust, mida võiks nimetada performatiivsuseks. Liikumisest-helidest-kostüümide-dekoratsioonidest-tekstidest-taustateadmistest moodustub tähendustekobar, milles sõnal on oma, tihtipeale mitte peamine roll; sünnib uus sisuline ja sõnumikvaliteet. Kõigis neis performatiivsetes tegevustes on tähtis esitaja karisma ja publikut sütitav hoog. Nagu ütleb Kauksi Ülle näidendi „Pühäk“ peategelane Juliane von

Krüdener: „Ütsjago tulõniildmist ja sallitandsu piät egäle poolõ mano käümä“ (Kauksi 2006: 42).

Kauksi Ülle teatritöökobara nähtavamad ja ajas püsivamad viljad on siiski draamatekstid. Tekste vaadeldes hoidkem silme ees ka lahutamatu seost nende lavaeluga.

Tänapäeva teatris kõneldakse palju etenduse energiast, intensiivsest ja kaasa haaravast kohalolutundest, kogemise naudingust, publikut ja esitajaid ning publiku liikmeid liitvast kogukonnatundest. Keegi läheb läbi ruumi, mõni teine vaatab teda, ja ongi kõik, mida on vaja selleks, et oleks tegemist teatriga (Brook 1972: 7) – ühise vastuvõtukonteksti ja -olukorra jagamine-kasutamine teeb ka pisiasjad tähenduslikuks. Teater on kokkusaamiskoht, siin ja praegu toimuv esitajate ja vaatajate kokkusaamine. Just need kvaliteedid võivad sõnaga koos või sõnast otsustavamaltki luua etenduse tähenduse, kanda sõnumit, ja nii on see läinud minu arvates mitmete Kauksi Ülle tekstide lavasaatusega. Mitut näidendit iseloomustab postdramaatiline tekstiloomestrateegia. Postdramaatiline teatritekst tsiteerib, vihjab, muutub-sünnib trupi koostöös, kasutab olemasolevat materjali, ei hooli traditsioonilisest kompositsioonist ja mõnikord loo sidususestki. „Seda kõike tehakse siiras usus, et vaataja on sedavõrd intelligentne, et ta ei taha lihtsalt osavõtmatult plüüstoolis istuda ja natuke nutta, vaid et ta paneb tööle kogu oma kujutlusvõime. Lavastuse tõeline tähenduste võrgustik tekib säärases teatris mitte laval, vaid vaataja piiritu fantaasia ning lavalolijate omavaheliste kokkulepete koostööna“ (Epner 2015).

Tihti on tsiteeritud Kauksi Ülle mälestust tema esimesest, 5. klassis kirjutatud näidendist. „Pidi tulema kevadpidu ja õpetaja õpetas selleks mingeid kevadlaulukesi. Minu meelest oli see tobe ja kirjutasin ise terve näidendi. Ikka kevade tulekust ja et poiss ja tüdruk lähevad jalutama ja kuidas karu üles aeti. Õpetaja oli nii tore, et lavastas selle näidendi. Aastaid hiljem sattusin jälle oma kooli peole ja mis ma näen?! Jälle mängisid lapsed minu kevade tulemise näidendit“ (Kauksi 2005c).

Päris-teatritööde alguses seisab hoopis tõlge, Bernard Kangro „Hundi“ ümberpanek võro keelde (Kangro 1991) Ain Kaalepi soovitusel (Kauksi 1993). Lavale jõudis see pealkirjaga „Susi“ 1995. aastal Vanemuises Ain Mäeotsa lavastuses, kellest saigi

Ülle kaaslooja teatris ja tema suurte lõunaestikeelsete näidendite lavastaja.

Võibolla oli see endeline, et esimene teatritekst pööras pilgu eesti keelelt võro keelele – sealtpeale on Kauksi Ülle draamalooming lõunaestikeelne paari üksiku erandiga (nt kakskeelne, suurelt osalt võrokeelne „Hoovi elu“, mille tiitellehel seisab: „Näidend on originaalis võrukeelne. Tõlgitud Lõuna-Eesti aguli-keelde“ (Kauksi 2010: 131), ja kaks lühinäidendit lastele Tartu Ülikooli eetikakeskuse kogumikus). Võib öelda, et Kauksi Ülle on algusest peale lõunaestikeelne näitekirjanik.

Eesti Teatri Agentuuri andmetel on Kauksi Üllel teatritekste parkümmend. Tõenäoliselt ei ole kõiki lühinäidendeid, sketše, dialooge, tõlkeid kuskil kokku kogutud ega ehk alleski, kuid õnneks on hulk tekste ETA arhiivis failina saadaval või trükkis ilmunud.

Täispikad näidendid on suure, paarikümneni ulatuva tegelaskonnaga ja tihti lisaks mitmekümneliikmelise külarahvast, naisteparvest või noortekambast n-ö kooriga, enamasti mõeldud esitamiseks vabas õhus, kus vaatajaskonnaks võib koguneda kõigi etenduste peale kokku mitukümmend tuhat inimest, need on „Taarka“ (2006), „Peko“ (2011), „Obinitsa“ (2015). Arvaksin siia hulka ka „Hoovi elu“ (2008, lavastamata), väiksema tegelaskonnaga ja ka vaatajaskonnaga täispikad „Pühäk“ (1996) ja „Mařatsäuk“ (2011). Need näidendid on suured ka ajamõõtmelt, tegelaste elukaar ulatub enamjaolt noorest east surmani, liigutakse ebamäärases ajalooajalooperioodis nagu rahvaste rändamine või „muinasaost soo ilma aoni“ („Trummiotsija“; Kauksi 2022: 26), mõõtmatus müütilises ajas „kõik aig ja õgal puul“ („Kolm hinnapakmist“; Kauksi 2022: 16).

Lühitekstid on mahult paarist leheküljest paarikümneni, mõned neist mängitavad vaid mõne näitlejaga lihtsamas ja väiksemas ruumis, kus etendusest saab osa väike vaatajaskond, kuid ka nende hulgas on võimsal müütilisel põhjal lugusid, näiteks Seto ooper „Kalmunäio“ (1996) samanimelise seto lugulaulu alusel. Selliseid teatritekste – dramatiseeringuid, müüditöötusi, väikseid stseene muinasjuttude ja pärimuse põhjal – on Kauksi Ülle kirjutanud alates 1990. aastatest praeguseni ja neid on kokku mituteist.

2005. aasta paiku tegi Rieka Hörn Kauksi Üllele ettepaneku kirjutada lihavõttenäidend – tingimuseks, see oleks kogupere-tükk, kasutaks seto ainet ja sobiks lihavõttepühadega või keva-dega. Ülle kirjutas 10 lühinäidendit (Kauksi 2022: 77)! 2022. aastal ilmunud kogumikus „Hitivabrik“ on tolle suure näidenditeo tekstidest ilmunud „Nigu nõidus“, „Trummiotsja“, „Põhitüü“, „Hitivabrik“ ja „Kolm hinnapakmist“, eessõnas tänab autor Obi-nitsa teatrikogukonda, „kellega saa julgõlt kirotaq bravuurikit tükke, mis ka julgõlt ja menukalt maaha mängitäs“ (Kauksi 2022: 79).

Lähemalt mõnest täispikast näidendist

Kauksi Ülle on meenutanud, kuidas 1994. aastal arutati ühe selts-konnaga Tartus Aleksandri tänaval, et tuleks teha film Eestiga seotud kuulsast inimesest – Üllel välgatas meelde vanaema jutt hullust Viitina mõisaprouast (Kauksi 2006: 158). Viitina mõisa-hoone oli 3 km kaugusel Ülle sünnikohast Saarlase külast Võru-maal. Filmi ei tulnud, aga koos Sven Kivisildnikuga kirjutati näi-dend, peaosatäitjana silmas pidades Merle Jäägerit. Trükkis ilmu-nud „Pühäku“ autoriteks on Kauksi Ülle ja Sven Kivisildnik (Kauksi 2006: 5), Eesti Teatri Agentuuri kogus on tekst pealkir-jaga „Tandsja pühälik“ ning selle autorina märgitud vaid Kauksi Ülle (Kauksi 1999: 1). Esietendus oli 3. augustil 1996 Kaika Su-veülikooli programmis Viitina mõisas Ain Mäeotsa lavastuses ning Vanemuise lavale jõudis „Pühäk“ 2001. aastal samuti Mäeotsa lavastuses ja Jäägeriga peaosas. Barbara Juliane von Krüdeneri elu kujutatakse teismeliseeast surmani. 18. sajandi Lii-vimaa kontekstis väga rikkast perest naine, Vene diplomaadi abi-kaasa elas kirju elu Euroopas, sai kirjanikuks, võitis Vene tsaari usalduse kui prohvet, hiljem pöördus pietismi, edendas oma Vii-tina mõisas hariduselu

Mitmed „Pühäkus“ leiduvad motiivid korduvad Kauksi Ülle näidendites sageli edaspidigi. Eelkõige peategelane – autori ko-dukandist pärit eriline, tugev naine, oma sihi ja missiooniga, just-kui väljavalitu, kuid kel tuleb trotsida ajaloolisi ja kogukondlikke takistavaid olusid ning isiklikke kannatusi – ja kes on tihti üksi.

Juliane, Taarka, Baaba „Maratsäugas“, „Obinitsa“ Kalju pere naised, „Hoovi elu“ Lüsill seisavad selles reas sarnaste sõsaratena. Noorena joostakse valge kleidi lehvides mehele lilli ja maasikaid korjama, kuid mees osutub truudusetuks ja hingevõõraks, hiljem veetakse üksinda mitme lapse kasvatamise koormat või kantakse ära vallaslapse sünnitamise häbi – tänu ei tule, armastusega ei vastata, mees „lätt ärq ja ei ütle mullõ ilmangi, kohe tä lätt vai kost tä tulõ, ma pelgä, et tä ärq kaoss (Kauksi 1999: 8). „Hoovi elu“ noor ema Lüsill ohkab hilja õhtul väikest poega koju oodates, et „jõba nii ruttu nakkas pihta tuu miiq suguvõsa miihhi uutmine“ (Kauksi 2010: 157). Mitmeid näidendite peategelaseks olevaid naisi ühendab olulise märgina, et nad „näevad“ – ettekuulutusi, saatust, liginevat häda: „Juliane (*hiidüs selgeltnägemisest üles*): Koskil um midägi halvastõ“ (Kauksi 1999: 13); „Kodas: Mul om Merjamaal liin ja rahvas, Marä tulõ mullõ rahvast rõivastama ja poigõ sünnütämä. / Baaba: Tütrid, Marä saa tütrid“ (Kauksi 2009: 18). Kauksi Ülle on rääkinud, et ka tema „suguvõsas on geen, et näed, mida ei nähta“ (Pajula 2021). Hoolimata vaesusest, kogukonna umbusust ja isegi vaenulikkusest, armastatu kaotusest või kättesaamatusest leiab see peategelane endas hingejõudu käia oma teed ja teha teoks, mis talle kõrgemate-kaugemate jõudude poolt teha antud.

Korduv peategelase tüüp ja tema loo esitamise vaatepunkt, eluvalikute empaatiline kujutamine ei jäta vähemalt autori poolehoidu suhtes küsimust, mõnel puhul on aimatavad või nähtavad omaeluloolised motiivid.

Ülle draamaloomingu keskmeks saab esimestest tekstidest alates aja- ja isikulooline, suuresti pärimuslikul või dokumentaalsel alusel põhinev pikemat ajavahemikku hõlmav lugu.

Kümme aastat ja rida pärimuseainelisi näidendeid-kohendamisi-dramatiseerimisi pärast „Pühäkut“ esietendus 2006. a Obinitsas Ain Mäeotsa lavastuses „Taarka“: „13 kahetust Hilana Taarka poolõ om operetimuudu ilolishallõ näütemäng pallokitet ja sõimat lauluimäast Hilana Taarkast“ (Kauksi 2004: 124). Ülle küllap tuntuim ja auhinnatuim näidend on mitmeti maamärk tema loomingus.

Sellegi teksti sünnis oli mängus Vanemuise näitleja Merle Jääger ehk Merca, Kauksi Ülle oluline teatri-, laulu- ja lõunaesti asja

ajamise kaaslane alates 1990. aastatest, kellega koos tehti näiteks ansamblit Lõkõriq. Merca olevat pärast kaunites kleitides Juliane von Krüdeneri mängimist öelnud, et tahaks mängida hirmsat eite. Taarka oli selleks rohkem kui paras – Ülle on meenutanud, kuidas ta nägi Taarka pildist mööduvat leelonaist risti ette löömas ja ütlemas „Võeh, määne jõledu naasetükk!“ – kaheksakümmend aastat pärast lauluema surma (Kauksi 2005c).

Ja mitte ainult Ain Mäeots ja Merle Jääger, vaid ka näitlejad Marje Metsur, Riho Kütsar, Andres Mähar, Margus Jaanovits jt on ajapikku moodustanud erkse keele-, koha- ja kultuuritunnetusega vaat et püsitrupi Kauksi Ülle lõunaestikeelsete tükkide eluehedaks mängimiseks. Kuid et autor sobitab oma teksti väga erisugust materjali, nõnda teevad lavastuse trupis loomulikult kaasa paljud erinevad näitlejad ja kohalikud lapsed, muusikud, leelonaised jt.

Taarka on näidendi peategelane, aga tema isiku ja ümbruse kaudu sünnib üldistav pilt ka setode saatusest, kogukonnast, kultuurist. Taarka oli väljatõugatus piiril naine, kes ei allunud hõimu rangetele reeglitele, aga seesama väljatõugatus andis ka teatud mõttes vabaduse reegleid ja piire ignoreerida ja loominguliselt vabamalt tegutseda.

„Taarka“ jõudis lavale ajal, mil Eesti teatris kogus hoogu kultuurilooliste näidendite buum. 2004 oli Viinistul esietendunud Mart Kivastiku „Külmetava kunstniku portree“ kunstnik Konrad Mäest ja see osutus nii küpseva trendi märgiks kui ka osalt ehk hooandjaks, sest järgnevatel aastatel said kultuuriloolised, suurkujusid kujutavad näendid dramaturgias peavooluks. „Taarka“ aga eristus kümnete isikulooliste näidendite hulgas. Enamasti leiti ajaloost väljapaistev mees, kelle saatuse kaudu rääkida isiksuseks kasvamise, eneseteostuse lugu või ka kujutada sündmusi mõne paiga ajaloos. Üksikud peategelaseks leitud naised kuulusid juba kultuuriloo kaanonisse, kirjutati mitu näidendit Koidulast, Underist, Alverist. Kuid rebell, naine mitmes mõttes äärealalt – see oli tol ajal väga erandlik. Mõnest võimsast erandist hoolimata on naine olnud eesti näidendites pigem kõrvalteema kandja, mehe sotsiaalsete rollide illustreerija, kohal olleski osalt nähtamatu. Ek-sistentsiaalseid ja eneseteostuse küsimusi, Eesti suuri ajaloolisi valikuid (nii tragöödiad kui ka kõrghetki) käsitleb eesti drama-

turgia üldiselt mees(pea)tegelaste kaudu. Kui naine on näitemängu keskmes, on tema teemaks suhe mehega (nt truudus, tänuikkus, äratõugatus, muusa-, toetaja- või hukutajaroll). Selles kontekstis paistab „Taarka“ suurejooneliselt silma kui end loojana kehtestava naise lugu (Paaver, 2008: 451). „Taarka“ on loominguiline panus feministlikku ajalookirjutusse, mis toob tänapäevaste tõlgenduste toel ajaloost esile ja väärtustab seni nähtamatuks või tunnustuseta jäänud naisi. Mine tea, ehk on see lavastus pisut mõjutanud isegi kohapealset päris elu ja puhunud tuult tiibadesse näiteks Taarka Pärimusteatrile ja Obinita söögikohale Taarka tarõ.

Enne „Taarka“ kirjutamist oli Kauksi Ülle lühemates näidendites ja dramatiseeringutes juba palju kasutanud pärimust, rahvalaulu, „Taarkas“ on sel keskne koht, leelonaiste laulud on orgaaniliselt seotud sündmustikuga ja moodustavad mahuka osa tekstist. Mõistagi on näidend seto keeles (selle ja mitmed teisedki Kauksi Ülle setokeelsed tekstid on toimetanud Paul Hagu). Mõne kirjakeelekillu abil märgistatakse oma ja võõra piirjoon. „Usai: [--] Setu esimene kongress tunnistab tarvilikuks, et Setumaa kohanimed võetakse ametlikult tarvitusele eesti-setukeelses kujus seniste venekeelsete asemel. / Vigurine vana seto miiss: Sul, Taarka, om ka no vahtsõnõ nimi käeh vai? / Taarka: Ma es lasõq pandaq“ (Kauksi 2004: 89).

Eesti Teatri Agentuuri kogumikus „Hea sõna : aastasaja alguse eesti laste- ja noortenäidendeid“ (2010) ilmus „Hoovi elu“. Tegevus toimub 1990. aastatel Tartus, nõukogude aja üleminekul kapitalismile. Lüsill on noor haritud naine, kolme tütre ja väikese poja ema, kes sekretärina töötades ja folklauljana esinedes teenib hädapärast leivaraaha, mees on kusagil ära, arvatavasti tööl, kodus olleski kauge. Taas märgib kultuuri ja väärtuste erinevuse piiri mõnigi kord see, kas tegelane kõneleb eesti kirjakeelt või lõunaesti keelt. Kui Ülle näidendiloomingust otsida lisaks omaeluloolistele motiividele ka otsesemalt autobiograafilist alget, siis leiaks seda omajagu siit, näidendist, mis „põhineb tõestisündinud lugudel“ ja mille konsultandid on Niilo Kahusk, Päivi Kahusk, Maali Kahusk, Salme Kahusk (Kauksi 2010: 131).

2011. aastal esietendus Värskas Ain Mäeotsa lavastuses muistne muinasrokk „Peko“. Värskas valla tellimusel kirjutamist alusta-

nud Olavi Ruitlane kutsus nõuandjaks Kauksi Ülle, hiljuti menukalt esietendunud „Taarka“ autori. Kauksi Ülle on öelnud, et „kirodi Olavi alostõt näutemängu ette, lõppu, vaihõlõ ja keskele paksu verevät värmi ja valisi laulujuppõ“ ja „andi nõvu Essu ütes truuskas panda“ (Kauksi 2006: 159). Raamatus ilmunud teksti autoritena on märgitud Kauksi Ülle ja Olavi Ruitlane. Raamatuvariandist erineb aga lava-„Peko“, kaasautoriks on sel lavastaja Ain Mäeots, Siret Paju ja Olavi Ruitlane (Kauksi jt 2011: 1) ning koostöös on tekst saanud dramaturgiliselt tihedam.

„Pekos“ on hästi esil Kauksi Ülle näidendiloomingule iseloomulik võte käia täie endastmõistetavusega edasi-tagasi üle pärimuse, religiooni, popkultuuri ja argielu realiteetide piiride. Peko, setode kuninga/jumala/külamehe kõrval astub tegelaste hulka Jeesus ehk Essu, kellega ei ole tegelastel mingit pühaduse ega kujuteldavuse distantsti. „Essu: Ma või sullõ seletä, kuis ilma luvvas! Kuvvõ pääväga! / Kolla: Nujah, a võlssi tettü om kah tävveste!“ (Kauksi 2006: 119). Tuul jutustab, Ilja Muromets röövib Peko naise, tüdrukud ilmuvad lindude kujul, ühes voolus liigub müütiline aeg ning nüüd ja praegu. Teispoole oma ja võõra piiri, kultuuriliseks Teiseks ja justkui võltsiks jäävad hoopis Kultuurikatla projektijuht ja ettevõtluse edendamise uurija, piir tõmmatakse kantseleitliku kirjakeele ja mahlaka seto keele abil. Eesti Teatri Agentuuris olevas „Peko“ lavaversioonis küsib projektijuht: „Mis ettevõtlust te ise siin edendate?“, ja kohalik mees Miko vastab: „Mul olõ’õi aigu parlaq midägi edendädä, kõik talv palodi pottõ, edendägu nuuq ettevõtlust kel aigu om perst sükäq“ (Kauksi jt 2011: 11).

Kauksi Ülle on pärimuslikku ainekst põiminud popkultuuriga ja vaatajate kaasaegse maaeluga, sünnib värvikas tänapäevase seto kultuuri portree. Ulrike Plath: „Ometi tundub, et rahvusluse tuleks vaadata samamoodi nagu tähti: mõnikord näeb asju selgemini siis, kui vaadata veidi mööda, vaadelda neid mitte otse, vaid silmanurgast. Niisiis võiks olla otstarbekas rääkida vahepeal hoopis teisest asjadest, mis esmapilgul pole rahvuslusega üldsegi seotud, kuid aitavad sellest mõelda teisel viisil ja seda isegi vahedamalt mõista“ (Plath 2016).

„Obinitsa. Sada aastat kogokunda tuhandõaastadsõh küläh“ esietendus neli aastat hiljem, 2015. Kaasautorina on taas märgitud lavastaja Ain Mäeots.

Valdur Mikita meelest on eestlased üks tugevama topograafilise identiteediga rahvaid Euroopas, kuid paigamälu on ka üks kõige kiiremini hääbuvaid mäluilike (Mikita 2014) – võib-olla näitab kultuuri- ja kohaloolise dramaturgia populaarsus omaaegse meie vajadust paigamälu järele ja ehk isegi selle elujõudu. „Obinitsa“ on jõuline paigamälu vahendaja ja ehitaja. Autor ütleb kavalehel, et „näidend on kirjutatud austusest ja armastusest Kaljude pere vastu, kelle majas kunstigaleriid pidades ja näitemängu tehes tunneme nii meie ise kui ka külalised ikka Kalju pere rõõmsat puhast ühtehoidvat vaimu“ (Kauksi 2015: 16).

Tekst on kirjutatud erinevate raamatide, mälestüisi, meenu-tustõ, märgotuisi, vigurijuttõ, aolehti ja küläjuttõ perrä (Kauksi 2015: 2). Paganlik ja kristlik on endastmõistetavalt põimunud ajalik-argisega: „Maria: Hoiag ja kaidsaq, Pühä Maarja, kaidsaq mu sündümädä pujapujakõist, tagan, kuri, tagan, Aamen. Noo, läkeq sis maid kaema“ (Kauksi, Mäeots 2015: 5). Peotäis autori autobiograafilist ainest on siin ka. Enamgi – selgub, et teater on Kauksi Ülle elus saanud lausa saatuslikuks. Kui ta käis „Taarka“ jaoks Obinitsas lugusid kogumas, soovitati talle autojuhiks Evar Riitsaart „ja eks ta niimoodi mind sõidutama jäigi“ (Kauksi 2015: 14). Kui Evar ostis ära rohelise puumaja Obinitsa teeristil ja taastas selle kunstigalerii pidamise tarvis, siis hakkas Ülle ise otsima ja tema juurde hakkasid tulema lood selle maja varasematest asukatest. Mitu põlve tagasi alanud, üle eestiaegse õitsengu, sõjahävingu, nõukogude laga-aja jõuab maja lugu tänapäevaste omanikeni. Ja laulu sisse pandud ehk näitemängu tegelaseks kirjutatud sai ka maja praegune peremees ja galerii Halas Kunn pidaja, Ülle kaasa Evar.

Näidendi rütm sarnaneb suulisele jutuveestmisele, siin on enda pikalt rääkima unustamise mõnu kõrvaliste, aga värvikate seikade juures, hüppamist rahvalaulult oma kõrvaltoas kuuldule, koos on eheda suulise kõne haralisus, vanad sõnumised ja tänapäevane lori, seto keele lopsakus ja üksikute kirjakeelsete repliikide kontrastne külmus. „Sarap: Ma tulin pildistama õitsvat Eestimaad, kaunist kodumaad postkaardile ja maailmanäituse jaoks. / Maria:

Tütriguq, pankõ hinnast kõrdapiteh rõivilõ“ (Kauksi, Mäeots 2015: 28).

Kauksi Ülle näidendeid saab kirjeldada mitme dominandi kaudu. See on kindlasti pärimusteater, kasutades rahvalikku jutustamistraditsiooni, mille hulka kuulub eri ajastute folkloor, re-gilaulud, muinasjutud ja autori kaasaegsed külajutud, ning loob sellest pärimuslikust materjalist uue kunstilise vormi. Samuti kuulub see Eesti teatris väga viljakasse dokumentaalteatrisse, mis kasutab intervjuusid, dokumente jm autentseid allikaid. Kauksi Ülle näidendid on tihtipeale sündinud koosloomes, ta on olnud idee autor, kellegi tööga liitunud või on keegi temaga kampa tulnud. Eesti teatris on elujõuline dramatiseerimise traditsioon ja ta on oma loomingulisel viisil sedagi teinud. Ta on leiutanud uusi žanre, nagu muinasrokk.

Tema loomemeetodit võiks kirjeldada kui brikolaaži. Ta seob kokku mitmekesist, esmapilgul tõrksalt sobituvat ja isegi vastandlikku materjali, näiteks „Ah tsusku külh“ ainese loetelu: „Kokko kirotõt Vahtra Jaani memuaarõst, Ehremanni Karli raamatust, Jaigi Juhani juttõst, Johannes Vares-Barbarusõ tekstest, Johannes Semperi essee päält ni setokõisi laulõst“ (Kauksi 2006: 47) Prantsuse sõna *bricolage* tähendab käepärastest või parajasti saadaval vahenditest (kunsti)teose valmistamist, aga ka selle loomeprotsessi tulemust. Kindla otstarbega asjad saavad brikolaaži käigus teise funktsiooni ja tähenduse. Brikolaaži kasutas ühe tähtsa võttena tihti Mati Unt, kombineerides tervikuks kõikvõimalikke kõrg- ja madalkultuuri tekste, stiile ja elemente (Kraavi 2012: 5).

Kauksi Ülle näidendite maailmas põimuvad väga erinevad kultuurikihid, popkultuur ja iidne rahvapärimus, jantlikud külalood ja religioosne elutunnetus. Ilmauks on irtakil. Kolhoosibos-sid varastavad kanu ja kalmulised haaravad maa alt kinni metsa-teel sõitva ree jalastest, Jeesus võtab paganliku annikivi juures tänapäeva külameestega leiba.

Ometi hoiab selles kaosepotentsiaalis miski terviklikkust. Ülle on ansambli „Lõkõriq“ plaadi „Süä kisk“ bukletil saatesõnas öelnud, neid tõi kokku „võro ja seto omatunne“ (Kauksi 2002). See ehk ongi ka Kauksi Ülle näidendite tugev selgroog.

Kogukonnatunnetus, mis tekib keelest, jagatud minevikupärandist, aga väga olulisel määral ka kaasajakogemusest ning

samuti ühisest loomisprotsessist, seob tegijaid ja veenab ka vaatajaid. Samas salvab Kauksi Ülle meelsasti välist „ajaloolisust“, nagu näidendis „Kolm hinnapakmist“, kus pärimuskultuuri spetsialist arvab elava traditsiooni kandjatest paremini teadvat, millised on „õiged“ rõivad: „A täl õi olõq õigõt põllõ. Kats kapronpitsi piät olõma, 13 cm ütstõsõst“ (Kauksi 2022: 19). Kauksi Ülle näidendites tuleb ajalugu esile kui selgesti tehtud valik, avali meeltega tunnetatud ristteelolek, elava traditsiooni loov edasikandmine ja sellesse uue istutamine: „võtta muistsest maailmast see, mis on austustvääriv ja aus – loovus, töökus, mustrid, laulud, looduseaustamine, aga jätta minevikku koid, täid, perevägivald, ahnus ja harimatus“ (Pajula 2021).

Kauksi Ülle ajab teatriga sedasama oma asja, mida oma muu loominguga ja tegevusegagi. Teater ja näidendid on suuremas viljakas puus vaid üks, kuid lopsakas marjakobar, et panna lava „võru kuraasi vai seto illoshallõ tundõgaq helkämä“ (Kauksi 2002).

Pärast „Peko“ esietendust ütles Ülle Võrumaa Teatajale setode kohta, et see on teatraalne rahvas ja ta on õnnelik, et teda saadeti selle õnnetähe alla. „Ma sain võimaluse teha täiesti rahvuslikku teatrit. Soovin võimsate teatritükkide loomist jätkata“ (Kauksi 2012). Võimsat lavateekonda neile tükkidele! *Kaemi no, mis taast ašast saa.*

Kokkuvõte

Artiklis „Mařatsäuk“ vaadeldakse lähemalt Kauksi Ülle täispikki näidendeid „Taarka“ (2006), „Peko“ (2011), „Obinitsa“ (2015), „Hoovi elu“ (2008), „Tandsja pühälik“ (1996), „Mařatsäuk“ (2011).

Näidendite kirjutamine on üks osa Kauksi Ülle teatritegevusest, kuhu kuuluvad ka etteasted esinejana, produtsendi-, lavastaja-, kirjastaja-, trupijuhi- ja teatrijuhitöö. Mitmekesisest teatri- ja etendustegevusest seob performatiivsus.

Kauksi Ülle paarikümnest näidendist koosnev draamalooming on peaaegu täielikult lõunaeestikeelne. Selle keskmeks on esimestest tekstidest alates aja- ja isikulooline, pärimuslikul või dokumentaalsel alusel põhinev pikemat ajavahemikku hõlmav lugu.

Tegelaste elukaar ulatub sageli läbi kogu elu, vahel liigutakse ebamäärases ajalooajandis nagu muinasajast tänapäevani või mõõtmatus müütilises ajas.

Näidendite rütm sarnaneb suulisele jutuvestmisele, kasutatakse brikolaazina rahvaluulet, mälestusi, dokumente, külajutte. Näidendite omailmas põimuvad erinevad kultuurikihid, popkultuur ja rahvapärinus, argielu ja religioossed motiivid. Mitmed elemendid korduvad, eelkõige peategelane – autori kodukandist pärit eriline ja Eesti kultuuriloos vähem tuntud, tugev, missiooniga naine, kel tuleb trotsida takistavaid olusid ja isiklikke kannatusi. Kauksi Ülle näidendid eristuvad 21. sajandi alguse isikuloolistele näidenditele buumis, kus enamasti räägitakse isiku eneseteotusest või kujutatakse paiga ajalugu väljapaistva mehe saatuse abil.

Kauksi Ülle näidendid kuuluvad pärimusteatriisse, samuti Eesti teatris viljakasse dokumentaalteatriisse. Need on tihti sündinud koosloomes lavastajate ja teiste autoritega. Tähtis on kogukonnatunnetus, mis tekib keelest, jagatud minevikupärandist, tegijaid ja vaatajaid siduvast ühisest tegutsemisest.

Kirjandus

Brook, Peter 1972: *Tühi ruum*. Tõlkinud M. Klaassen. Tallinn: Perioodika.

Epner, Luule, Metste, Kristi, Olesk, Sirje 2005: *Vanem eesti kirjandus. Gümnaasiumi kirjandusõpik*. CD 1. Tallinn: Koolibri.

Epner, Eero 2015: *Mõni ääremärkus postdramaatilise teatri kohta*. – Teater NO99 koduleht. <https://no99.ee/tekstid/motteid/moni-aaremarkus-postdramaatilise-teatri-kohta> (27.02.2023).

Hagu, Paul jt (koost) 2005: *Regivärsist netinaljadeni: tekstianaloogia*. 2 CD-d. Tallinn: Koolibri.

Kangro, Bernard 1991: *Susi*. Võro kiilde tagasi pannu Kauksi Ülle. Tartu: Eesti Kostabi Šelts.

Karja, Sven 2005: Kauksi Ülle ja Taarka viis kokku Töörahva Elu. – *Eesti Ekspress*, 3.08. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/>

- 69064049/kauksi-ulle-ja-taarka-viis-kokku-toorahva-elu (4.04.2023).
- Kauksi Ülle 1993:** Kauksi Ülle. – *Eesti Rahvaluule*. <https://www.folklore.ee/ugri/yll/tooindex.html> (04.04.2023).
- Kauksi Ülle 1999:** Tandsja pühalik. Käsikiri Eesti Teatri Agentuuris.
- Kauksi Ülle 2004:** *Taarka. Kolmtõist kaetust Hilana Taarka poolõ*. Tartu: Kauksi Ülle Mänedement.
- Kauksi Ülle 2005a:** *Imäplaat*. CD. Obinitsa: Seto Ateljee Galerii.
- Kauksi Ülle 2005b:** Kauksi Ülle ja Riitsaare Evar. Vanem rahvalaul. – Ööülikool. 25.11. Vikerraadio arhiiv. <https://vikerraadio.err.ee/803016/ooulikool-kauksi-ulle-ja-riitsaare-evar-vanem-rahvalaul> (27.02.2023).
- Kauksi Ülle 2005c:** Kauksi Ülle ja Taarka viis kokku „Tööraha Elu“. – Vanemuise koduleht. <http://www.vanemuine.ee/kauksi-ulle-ja-taarka-viis-kokku-toorahva-elu> (20.09.2022).
- Kauksi Ülle 2006:** *Kuus tükkii*. Obinitsa: Halas Kunn.
- Kauksi Ülle 2009a:** Mafatsäuk. Käsikiri Eesti Teatri Agentuuris.
- Kauksi Ülle 2009b:** Susi ja säidse kidõkõist. – *Valgõ härg. Kats tosinat seto jutust (ja üts viil liisna)*. DVD. Koostanud Risto Järv. Tartu: Tartu Ülikool, kultuuriteaduste ja kunstide instituut.
- Kauksi Ülle 2010:** Hoovi elu. – *Hea sõna. Aastasaja alguse eesti laste- ja noortenäidendeid*. Koostanud Heidi Aadma. Tallinn: Eesti Teatri Agentuur.
- Kauksi Ülle, Mäeots, Ain, Paju, Siret, Ruitlane, Olavi 2011:** Peko. Käsikiri Eesti Teatri Agentuuris.
- Kauksi Ülle 2012:** Kauksi Ülle: Olen vaba inimene ja loon, mida tahan! – *Võrumaa Teataja*, 22.09. <https://vorumaateataja.ee/koik-uudised/elu-ja-kultuur/4999-kauksi-ulle-olen-vaba-inimene-ja-loom-mida-tahan> (30.03.2023).
- Kauksi Ülle 2015:** *Obinitsa*. – Vanemuise lavastuse kavaleht. Vanemuise koduleht. <https://arhiiv.vanemuine.ee/files/document/2/7556136a96ff1d661c21dd70f9e420af.pdf> (11.04.2023).
- Kauksi Ülle, Mäeots, Ain 2015:** Obinitsa. Käsikiri Eesti Teatri Agentuuris.

- Kauksi Ülle 2022:** *Hitivabrik. Valik väigokõisi näidendit 2010–2022*. Obinitsa: Obinitsa Uus Teater.
- Kraavi, Janek 2012:** Post-sõnastik 6. Brikolaaž. – *Sirp*, 06.09, 5.
- Lõkõriq 2002:** *Süä kisk*. CD ja buklett. Tartu: Võro Selts VKKF: Kauksi Ülle Mänedement.
- Lõkõriq 2004:** *Undsõn ilman*. Tallinn: Kauksi Ülle Mänedement.
- Mikita, Valdur 2014:** Hurda tagasitulek ehk kuidas sokutada šamaanile nutitelefoni. – *Postimees*, 1.1. <https://arvamus.postimees.ee/2647364/valdur-mikita-hurda-tagasitulek-ehk-kuidas-sokutada-samaanile-nutitelefoni> (10.04.2023).
- Mokornulga leelokoor 2015:** *Tsirgulaul*, CD.
- Paaver, Ene 2008:** Draama 2007. Töörahu. – *Looming* 3, lk 442–453.
- Pajula, Hardo 2021:** Kauksi Ülle: Setu sümbioos. – *Postimees. Tähenduse teejuhid*, 18.12. <https://teejuhid.postimees.ee/7411110/intervjuu-kauksi-ulle-setu-symbioos> (6.04.2023).
- Plath, Ulrike 2016:** Mis on rahvusülene ajalugu? – *Sirp* 19.08. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/mis-on-rahvusulene-ajalugu/> (10.04.2023).
- Pulk, Jaan 2013:** *Letipäälne elu*. 2 CD-d. Võru: Võru Instituut.

Ene Paaver: *Maʹratsauk*. Kauksi Ülle näütemängolooming

Kirotusõn kiais lähkümbähe Kauksi Ülle täüspikki näütemängõ „Taarka“ (2006), „Peko“ (2011), „Obinitsa“ (2015), „Hoovi elu“ (2008), „Tandsja pühälik“ (1996), „Maʹratsauk“ (2011).

Näütemängõ kirotaminõ om üts jago Kauksi Ülle tiatritegemisest, kohe kuulusõq ka esiq ülesastminõ, produtsendi-, lavastaja-, kirästäjä-, trupijuhi- ja tiatrijuhitüü.

Kauksi Ülle paarikümne näütemängoga näütelooming om pia tävveligult lõunõeestikiilne. Tuu süämen om edimäidsist tekstest pääle ao- ja inemiseluulinõ, perimüsest vai peris elost võet pikembät aovaiht katva lugu. Tegeläisi elokaar küünüs sagõhöhe läbi terve elo, tõõnõkõrd liigutas segätsen aon nigu muistsüst aost täämbätseni pääväni vai mõõtmalda ettekujotõdun aon.

Näütemängõ rütm tulõtas miilde suulist jutukõnlõmist, teosõ kokkopandmisõs pruugitas rahvaluulõt, mälehtüisi, ammõdi-

paprit, küläjuttõ. Näütemängõ umanilman kiirdüseq kokko mitmõsugumadsõq kultuurikihiq, popkultuur ja rahvaperimüs, egäpääväelo ja uskmisõq. Mitmõq kuustusosaq kõrdusõq, innekögõ päätegeläne – kirotaja kodokandist peri esiqeräline ja Eesti kultuuriluun veidemb tunnõt, tukõv, uma süämeaša ajaja naanõ, kel tulõ üle ollaq segäväst elost-olost ja umahindä kannahuisist. Kauksi Ülle näütemängoq ommaq tõistsugudsõq, nä sünnü-üi kokko 21. aastagasaa alustusõ inemiseluuliidsi näütemänge mooduooluga, kon inämbüisi kõnõldas inemise hindäluumisõst vai kujotõdas paiga aoluku läbi mõnõ tähtsä mehe saadusõ.

Kauksi Ülle näütemängoq kuulusõq perimüstiatrihe, niisama Eesti tiatrin viläkahe dokumentaaltiatrhe. Naaq ommaq sagõhõhe sündünüq välläsäädjide ja tõisi luujidõga üten luvvõn. Tähtsä om kogokunnatunnõtus, miä tegünes keelest, ütistest mineviguperändüsest, tegijit ja kaejit kõütväst ütistest tetäqtahtmisõst.

Tähüssõnaq: aoluulidsõq näütemängoq, rahvaluulõq, võro kirändüs, naiskiräniguq, rahvalauliguq, seto, võrokõsõq, dokumentaaltiatr, perimüskultuur, kotusõperimüs

Märksõnad: ajaloolised näidendid, rahvaluule, võru kirjandus, naiskirjanikud, rahvalaulikud, setu, võrulased, dokumentaalteater, pärimuskultuur, kohapärimus

Ene Paaver: Bunch of Berries. Kauksi Ülle's playwriting

The article delves into the full-length plays of Kauksi Ülle, including “Taarka” (2006), “Peko” (2011), “Obinita” (2015), “Hoovi elu” (2008), “Tandsja pühälik” (1996), and “Maratsäuk” (2011). Kauksi Ülle's involvement in theatre goes beyond playwriting, encompassing various roles such as performer, producer, director, writer, troupe leader, and theatre manager. These multifaceted theatre and performance activities are linked by the common thread of performativity.

Kauksi Ülle's extensive body of work consists primarily of southern Estonian plays, numbering in the dozens. From the

earliest works onward, her plays revolve around local and personal narratives, often rooted in folklore or documentary sources, spanning significant periods of time. The characters in these plays frequently experience the entirety of their lives, traversing uncertain historical epochs, such as from antiquity to the present, or even delving into immeasurable mythical realms.

The plays employ a rhythmic style reminiscent of oral storytelling, drawing from folklore, memories, documents, and village anecdotes. They skilfully interlace various cultural layers, blending popular culture and folklore with everyday life and religious motifs. Several recurring elements can be observed, most notably the protagonist – a resilient woman with a purpose – hailing from the author’s homeland. Some of these characters occupy a unique and lesser-known position within Estonian cultural history, encountering and surmounting obstacles and personal hardships. Kauksi Ülle’s plays distinguish themselves within the early 21st-century surge of personal biographical dramas, which predominantly explore self-discovery or depict the history of a place through the experiences of prominent men.

Kauksi Ülle’s plays are an integral part of both traditional and documentary theatre in Estonia. They frequently emerge from collaborative efforts with directors and other authors, emphasising the significance of community. The plays foster a sense of unity through language, a shared cultural heritage, and a collective experience that connects performers and audiences.

Keywords: historical plays, folklore, Võro literature, female writers, folk singers, Seto, Võro people, documentary theatre, traditional culture, local lore

Ene Paaver
Tamme tee 16, Saku 75501
ene.paaver@gmail.com

ESSEISTIGA

ESSAYS

KAUKSI ÜLLE *IMÄPUU* VÄKEV KRUUN, TÜVEST KÕNÖLÖMALDAQ¹

TIIA ALLAS

Viimätsil aastil om Kauksi Ülle jälq kimmähe luulõparnassi pääl ehk kesk umma (luulõ)mäke tagasi – 2017. aastagal ilmu kogo „ObiNizza“ ja 2018. aastaga lõpun „Imäpuu“. Peris tihhe om olnuq luulõtuivuuq ka Kauksi Ülle fb-lehe pääl ehk Näovihon.

„ObiNizza“ ja „Imäpuu“ ommaq paarilisõq mitmõn mõttõn, üttemuudu kujondusõst ja samast kirästüesest (:) kivisildnik kooniq mitmõkihiliidsi etnofuturistikkõ (luulõ)mängo- ja kujondiaktõni.

Nii või „ObiNizza“ koko lõpõtava nimiluulõtusõ liigitäq muuhulgan väega hääs kotusõmüügikõrraldustekstis ja „Imäpuu“ Kauksi Ülle elon ja loomingun kõrduva *imä*-kujondi ja -staatusõ/-imago silmäpaistvas (vaihõ)kokkovõttõs.

Kauksi Ülle om kuvvõ latsõ imä, viie latsõ vanaimä, võro kirändüse iistkõnõlõja (nt programmilinõ artikli „Võro kirändüs – miä tuu om“ (2000)) ja etnofuturismi ku soomõugri filosoofia üts luujit.

Kogo „Imäpuu“ luu edekaasõst pääle (edekaasõ pääl Kauksi Ülle mehe Evar Riitsaarõ pihlõmaratsaukoga maal) käüdüse Kauksi Ülle märgilidse edimädse luulõkogoga „Kesk umma mäke“ (1987), mink nimiluulõtus nakkas pääle värsiga: *Mis sõs, ku olõ pihlõ' ma kesk umma mäke*. Kauksi Ülle luulõndas olõmisõ puus, nigu tuud innemb ommaq tennüq ka võro kirändüse klasiguq Artur Adson ja Raimond Kolk. Kogon „Kesk umma mäke“ pand Kauksi Ülle mitmõn paigan puuq kõnõlõma: paadsapuu kaibas kõolõ, kuis timmä kõik aig laasitas (lk 4), niisama *Ütskõrd vannunaisisuvõ paiku / unõh näi, et olli vana vahtrekands* (lk 17). Nii luulõn ku proosan – nt jutukogon „Uibu“ (2003) pand Kauksi Ülle ärqpõlõduq tütreq mitmõn paigan ümbre sündümä uibus.

---

¹ Seo kirotus om võro kiilde pant varrampa ilmunu eestikiilse artikli perrä. Läteq: Allas, Tiia (2019). Kauksi Ülle imäpuu võimas võra, tüvest rääkimata. Looming, 9, 1343–1344.

Viimätsel viiel aastal om ka Kauksi Ülle üts noist (võro/seto) intellektuaalõst, kiä püüd uma loominguga vasta astuq mõtso häötämisele – nii om kogon „ObiNizza“ luulõtus „Mõts – mu elo sammassaal“ ja „Imäpuun“ „Imäpuu“. Viimäne sai üteliidsi ka aastaga Juhan Liivi luulõavvohinna, minkast kirotõn soovitas Pille-Riin Larm kliipiq taa luulõtus harvõstõrikabiinõhe (Sirp, 3.05.19, lk 3).

Nii vai tõisildõ astus terveq „Imäpuu“ katõkõnnõhe Kauksi Ülle CD-ga „Imäplaat“ (2005), minka autor rõhutas muu hulgan võro luulõ suulist-(rahva)laululist algloomust, lauldõn taarausõ vaimon luuduid palvit (nt „Immi terehtämine“, „Immiimmi pallõmine“). CD „Imäplaat“ om pühändet edeimile, nii om taa fuukus kimmämb ja kitsamb. Kogon „Imäpuu“ küünüs *imä*-aşa kruun pallõ laembahe lakja, midä näütäseq ka kõrrast tulõvaq luulõtusõq „Imäkiil“, „Imäpuu“ ja „Imäsüä“, miä kandvaq Kauksi Ülle põhi-teemasit – umma kiilt, puus olõmist, mõtsa/luuduse hoitmist ni imäs ja naasõs olõmisõ aost-aigo rassõt rolli.

Terveq „Imäpuu“ näütäs, et Kauksi Ülle om iks viil etnofuturistligun korgvormin, miä tähendäs, et tä joud luvvaq esiqerälid-selt täpsit vahtsõ ja vana kõüdüssit, mink vaimukus ja kandvus om tundaq jo ütsiksõna/-mõistõ/-kujondi man, näütüses *süküslai-giq, netipõld, ilolihunik, õuropõörüilm, tulõviisor, tuumatalv* jt.

Kauksi Ülle loomingu – esiqeränis proosa – üts põhiliidsi tun-nusjuuni om timä esiqumasus ehk autobiograafilisus. Timä edi-mädsen luulõkogon „Kesk umma mäke“ (1987) om vähämbält kats varra vanassaamisõ tunnõt täüs ja n-ü õkva kanonisiirünüt luulõtusõ „Mis sõs, ku olõ pihlõ’ ma kesk umma mäke“ ja „Külä ristipettäi“. Jo õnnõ naidõ katõ perrä või üteldäq, et Kauksi Ülle sai klassikus õkva, ku tä kirjandüste tull.

Kogon „Imäpuu“ Kauksi Ülle tuud ei käkiq, et elosüküs om käen. Tuud om nätäq veretävist pihlõmarost kaasõ pääl kooniq ummi teossidõ kokkovõtja nimekiräni „Must raamat“ (lk 75-76), kõnõlõmaldaq nimiluulõtusõ algusvärsist: *olõ viimäne vana puu* (lk 52). Hindä nigu avvolidsõ vana puu masmapandmisõ – midä Kauksi Ülle tekk jo uma edimädsõ kogo nimiluulõtusõn, nigu iin-puul näüdätüs sai – valgõn (mitte vaõn) käki-i luulõtuusi maq-helü ka vanassaamisõ fakti ja tunnõt: *saadas kodokülä naisilõ juubõlikutsõ, / a kuis sa saadat, / ku räti päähä kõüdü, / näe vällä*

ku vanaimä („Inne ku puulsada satas“, lk 18). Om aig / om süksaig („Ürgne kutsõh“, lk 10) ja üteliidsi käen aig küssüq: *Kellele ma jätä umaq/ halusõnaq?* ja *Koh om mino viimäne/ tuhaasõq?* („Kiä ja miä“, lk 60). Silmä jääs ka juhtnüür, kaeq et nõudminõ: *ja ku sis mina / ka ütiskõrd kao, / võtkuq perrätulõjaq / üle mu vao* („Vavvõrnarrõq“, lk 78).

Kauksi Ülle om läbi kõgõ uma loomingu aotundlik ja nii om ka „Imäpuun“ kõgõ päävākajalidsõmbidõ ütiskundlikkõ pildistü-siga tsükli „Hädähüüd“, kon nõsõsõq üles küsümiseq *Kiä om õigõ seto?* („Seto või saiaq sinostki“, lk 27) ja *Miä om sul seto / kultuurist, / ku meelišklet / kullast puurist* („Kullanõ puur“, lk 30). Säält löüd ka ärqtuntavat 2018. aastaga küläelo reaalsust, kon põhichelüs om muroniitjä, trimmeri, murotraktori mürrin (lk 29), naabripaaba viskas virksehe kasvokihvti, Lätist tuvvas odavat viina ja *Nä odavalt saiq / puidus müvväq / kõik mi talomõtsaq, / riigimõtsaq, / haaviguq ja kuusiguq / ja kõivostiku ja palo* („Hädähüüd“, lk 38-39). Kõlavahe aokajalinõ om puiõ ja naisi võrrõlus: *Aga uiboq ommaq nii loogah / ku külänaaseq joogah* („Tujonõstja“, lk 14)

„Imäpuu“ om põnnõv ka uma vormi poolõst – ku hariligult ommaq Kauksi Ülle luulõlõ umatsõmbaq vabaq värsiq, sis seon kogon om esiqerälidselt pallõ riimiliidsi luulõtuusi, näütüses makõkurb tagasikaehus nuurusaigo „Sonettumus“ (lk 13), riimilis-rütmiline „Lehti sattõ“ (lk 11), „Pujeng“ (lk 74) jt. Leelovärsi võtmõn om luud „Eesti 100 Obinitsah. Pühendet Obinitsa iäkile“ (lk 19–23).

Luulõkogo nimilehe pääl on märgüs: *inämbüs luulõtuusi aastast 2018*. Tuu kinnütäs luulõtajal viimätsil aastil pääl olnut luulõtuuhinat, õkvalt tormi: *Hõi, luulõtusõq, / kiäq ti minno ründät* („Tsärrin“, lk 12). Luulõtamisõ sund ja tahtminõ om vastapandmaldaq, nigu kassõ roitminõ küllä piten ja *Luulõtus omgi / elektri kassi karvah*. Üles nõsõs ka luujit sagõhõhe kiusav haigõlus, et kas luulõt omgi vaia: *Meeleq kõik luulõst lahkõsõq, / a kellel mu luulõt om naada* („Tujonõstja“, lk 14).

Kogon „Kesk umma mäke“ ütles maq-helü minnen ussõ päält: *Midägi ei avita, siiäjäämise peräst piat / minemä, / et tagasi tulla, / piät minemä* („Ussõ pääl üteld“, lk 21). Sis oll taa üteld Võromaa Palo talo ussõ päält – tingligult muidoki, nigu kunstin iks. Noq

om Kauksi Ülle jo aastit tagasi Obinitsan, Setomaa külän, miä muuhulgan oll' 2015. aastagal soomõ-ugri kultuuripääliin. Kauksi Ülle (looming) om üts kimmä tüvega ilmapuu / imäpuu, tuu tähendäs Võromaa / Setomaa üts viimädse ao suurõmbit kiränikkõ mõist luvvaq ja tuvvaq maailma keskkotusõ sinnäq, kon tä parahuisi esiq om. Tuud imeht om täüs nii vai tõisildõ ka Kauksi Ülle luulõkogo „Imäpuu“, mink iist saadut Liivi luulõavvohinda ehk kafusõmärssi näütäs poetess küläliisile uhkusõga uman Obinitsa kunstigallõriin Hal'as Kunn.

Tiia Allas: Kauksi Ülle *imäpuu* võimas võra, tüvest rääkimata

Artiklis antakse ülevaade Kauksi Ülle loomingust, analüüsides seda läbivat ema ja emapuu motiivi, etnofuturismi, looduslähedust ja loodushoidu ning teisi Kauksi Üllele olulisi ja tema loomingus eredalt kajastuvaid teemasid. Pööratakse tähelepanu autori loomingu kohati autobiograafilisusele lähenevale isiklikkusele ja ajatundlikkusele.

Tähüssõnaq: võro kirändüs, etnofuturism, naiskiräniguq, Kauksi Ülle

Märksõnad: võru kirjandus, etnofuturism, naiskirjanikud, Kauksi Ülle

Tiia Allas: The powerful crown of Kauksi Ülle's *imäpuu*, not to mention the trunk

The article gives an overview of Kauksi Ülle's work, analysing the leitmotif of mother and mother tree (*Võro imäpuu*), etnofuturism, nature connectedness and nature conservation, and other themes that are important to Kauksi Ülle and are vividly reflected in her work. Attention is paid to the at times autobiographically personal nature and time-sensitivity of the author's work.

Keywords: Võro literature, ethnofuturism, female writers,
Kauksi Ülle

Tiia Allas
Võro Kreutzwaldi Kuul
Kooli 7, 65696 Võro
allas.tiia3@gmail.com

KAUKSI ÜLLE UMAILM TÕISI ILMU PÖÖRÜSSIH

NELE REIMANN-OTSARU

Hää Ülle! Ma olõ ammutõst aost tiidnü^q, et Sa piät kõgõ parembas kirotamisõ aos kullavärmilist süküst. Sääne aig nakas Su sünükuupääväs jälki kätte jõudma. Tulõ tuu aig, ku saami^q jälkina ummi jalguga kullatsidõ süküshehti seeh kahista^q.

Ku Sul oll' tuu inneskine tsõõrik tähtpäiv – viiskümmend –, sis võro-seto tähtraamatuh pühendi^q Sullõ sõbra^q ja tiikaaslasõ^q laulõ ni lukõ. Ma esi^q kah kirodi sääil Sinost ja panni uma jutu lõpõtusõs kirjä säändse^q lausõ^q: „Varradsõ elosügüse edimädse^q rikkusõ^q, midä olõt tunn-tunnilt, pääväst-päivä ja aasta-aastagalt õnnõ suurõmbas kasvatanu^q, omma^q nakanu^q egäst hallaüüst huulmalda näütämä ummi imeliidsi vilju. Ja usk inemise perrä tettü ilma sisse ei kao^q kohegina“.

A ku mõtlõ Su viimädse kümne aastaga tegemiisi pääle, sis tulõ mullõ silmä ette sääne vanaaignõ vakk vai esiki kardohkakorv, kohe olõt kokko kořanu^q ummi luulõhäiermit ja kõiksugumaidsi kirivit luumisevilju. Tuu korv om suur, tedä om peris rassõ nõstagi.

Mu kirotus tulõ veidü^q isikligumb, a Ülle om mullõ tuu jaos iks lua kah andnu^q. Mii ütine tii om olnu^q joba mitu aastagakümmend pikk. Naa^q viimädse^q kümne aastagat om mii umavaihõline kõnõlõmine käünü^q sakõstõ õnnõ telehvonnõ abiga. Ku kuulõ Ülle hellü, tulõ mullõ vaihtõpääl miilde määnegi India jumalanna, kinkal om kümme kätt. Ülle esi^q hoit üte käega telehvonnõ ja tõsõ käega sekäs kardohkasalatit, mõni lats vai joba latsõlats haard tedä hannast. Väläh kiuhk pini, kiäki võõras tulõ ja kobistas joba vüüruseh, a pliidi pääl nakas õkvalt midägi üle kiimä. Säändse^q õgapäävädse elo tegemise^q. A mullõ om täämädse aoni tävveste arvosaamalda, kuimuudu om Ülle löüdnü^q säändse elo mant kõgõ aigu viil umis mõtlõluisis ja jõudnu^q noid kah kirjä panda^q.

Mii edimäne ütine nägemine om mõlõmbil häste meeleh. Mii jaost oll' tuu peris ummamuudu tähtpäiv, selle et ollimi õkvalt

ülikuuli sisse saanu^q. Istõmi kohvikuh üteh lavvah. Olli rohkõmb sääne päältkaeja ja kullõja, a mu imä ja Ülle joba arodi^q, ku keerolinõ om määntsestki väikust maakotussõst suurõmbahe ilma päst^q ni midä tuu hääs piässi tegemä. „Ummõhtõ loomuligu olõmisõga maatütrik, sakõstõ säänest ei trehvagi,“ üteli imä mullõ peräh umavaihõl.

Näko pite tundsõ Üllet terve ülikooliao, a edimäne pikemb ja tõsitsõmb jutuajamine oll' meil viimätsel kursusõl ülikooli raamadukogo kohvikuh. Nuur keeletiidlane Toomas Help astõ ummi edimäidsi sammõ võro kiräviie luumisõs ni tahtsõ kullõjilõ võro keele kittuses ja uma kiräviie tutvustamisõs määnestki programmist sõnavõttu tetä^q. Et tä egäpäävätselt esi^q võro kiilt es kõnõlõ^q, pand' tä minno tuud ette lugõma. Kaiõ sõs, et minost paar lauda kavvõmbah istus tutva näoga latskõnõ, kiä peräh nakaas ummi võrokeelitsiid luulõtuisi meile ette lugõma. Noidsammo, miä ilmu^q tä edimädseh kogoh „Kesk umma mäke“. Päält tuud sis saimi^q pikembä jutu pääle ja tuud jakku meil pia terves õdagus.

Ku miilde tulõta^q Ülle kõgõ edimäst elojako Pärlijõõ veereh Saarlās küläh, sis mul om olnu^q võimalus lukõ^q Ülle kirjä, midä tä viil seo aastak esi^q kirot' toolõ latskõsõlõ, kiä sääli vanaimä man üles kasvi. Tuu alost' pääle niimuudu: „No terekeist kah 70. aastidõ Rõugõlõ. Ollit rahuligu meelega lats, kulgsit nii, kuis esi^q sait. vanaimä üteh lehmä Maasoga kasvati sinno“. Ülle nimmas, et tedä kutsuti Põhupää ja Orrav vai Vadilanõ. A vadilasõs kutsuti kah minno. Nii kutsutigi meil Võromaal kõiki säändsiti latsi, kiä jõudsõ^q joba ummi jalgu pääl juuskõ^q. Ku viil käpilde kävet, sis sa vadilanõ es olõ^q.

Ja Ülle kirotas: „A mälehtät, Üllekene, ku hirmsa oll' lugõma oppi^q. Tuuperäst, et aabitsah oll' lehe pääl suur upin, a ku naksit tuud sõnna kokko lugõma, olli^q hoobis tõistsugumadsõ^q tähe^q ja kokko tull' tõnõ sõna vällä“.

Põnnõv oll' timä kiräst viil lukõ^q, kuis tä uut' väega märdi- ja katrisanti minemist. Ildamba om Ülle arvo saanu^q, et sanditaminõ oll' tälle nigu kõgõ edimäne improtiatri lavastus. A küläinemiisi puhtõ^q olli^q nigu oopõrilavastusõ^q ja küläpulma^q nigu opõreti^q. Säält saiõgi tä uma edimädse tiatripisigu.

Kõgõ ilosamb aig tull' Ülle kirotusõ perrä täl sis, ku võtt' korviga uma^q luulõraamad^q, lätš ütsindä kohegi mõtsa ja istõ sinnä^q

kivi pääle maaha. Tund' hinnäst ku õnnõlik inemine, lugi Liivi ja Koidulat. Vast säääl nakaški tä tuud ummailma luuma ni aoga nak-si^q edimädse^q vaimuvilä^q hinnäst tõisilõgi näütämä.

Pärlijõõ veerest jõud' Ülle ülakuuli ja pääle tuu lõpõtamist hoobis tõistsugumastõ ilma. Viil 2008. aastagal om tä kirjä pandnu^q sääändse näütemängu nigu „Hoovi elu“ , midä olõ-i mu^q tiidä^q täämbätseni lavastõt. Säääl näüdatäs 1990. aastidõ ello Tarto liinah Aleksandri uulitsah, koh Üllegi tuud aigu elli ja ummi väikeisi latsi kasvat.

Ku Tarto pääl liinaviiri pite kävemi^q, näimi^q sakõstõ sääändsit agulimaio ja muatsit huuvõ vai vanno katõkõrraliidsi kuurõ. Kõgõpäält tull' miilde Oskar Lutsu „Tagahuuv“. A Kauksi Ülle näütemäng „Hoovi elu“ kõnõlõs keerolidsõst üleminegio alostusõst ummi suuri häti ja vähätside rõõmõga.

„Hoovi elu“ om kah täämbädse ao näütemäng. Sääändsit tagahuuvõ om kimmähe vähämbäs jäänü^q, maja^q omma^q inämbüste värvidü^q ja krohvidü^q. Välästuult paistunul klantspildil olõ-i edimädse kaehusõ perrä vast väega vikagi. A nuu^qsama^q hädä^q omma^q täämbätselgi aol olõmah, kukki sakõstõ võõridõ silmi iist är^q käkidü^q. Ülle laulõhki tulõ jälki vällä vaesõlatsõ teema. Vaenõlats olõ-i õnnõ tuu rahvalaulõ vaenõlats, kiä laul: „Võõrasimä minno pess, viis kõrd pääväh vitsa and...“ Ülle perrä om vaenõlats kah tuu täämbäne lats, kinka vanõmba^q omma^q kõgõ tüül ja näil jääs uma latsõ jaos väega veidü^q aigu. Hulga latsi saa-i vaesusõ peräst tuudki kätte, midä näil uma arõnõmise jaos vaia lännü^q. A rikkamba^q oppasõ^q ummi latsi vaesust pelgämä ni põlgma ja tahtva^q näid kohegi hoobis tõsõ kultuuri ja keele keskehe kavvõ ar^q saata^q.

Kauksi Ülle näütemänguh „Hoovi elu“ ja timä üleminegi- ni heränemisao luulõh lövvüs sääne tegeläne nigu Lüsil. Üllet tunti sõs joba laembalt ku „Lipulaulu“ kirotajat ja võõrõldi esiki Koidulaga. Timä luulõtuisi tiiti vahtsõ heränemisao teemadõ perrä. A ummi Lüsilli-laulõga tahtsõ tä vast kõgõpäält hindä süümetundit vällä pästä^q, laulda^q õnnõ hindäst.

Mõnõ^q Lüsilli laulu^q omma^q tõistõ, ku Ülle ülejäänü^q luulõ^q. Timä luulõ^q om jo sääne, et nõst meidki lugõmisõ aol kõrras korgõmbahe ja and nigu elos huugu mano. A üte Lüsilli laulu salm om hoobis tõistsugumanõ: „Su henge, priid ku kammits, manamõtõ haard, sa varra koolõt. su miis, su sõbra^q omma^q unõhtanu^q

sinno“. Üllel ku luulõtjal ja inemisel tull kah sääntsit mustõ päivi ette nigu meil tõisilgi. A Ülle hindä elo om näüdänü^q, kuis mitte ku midägi olõ-i tuust timä ettekuulutusest täämbädses täüde lännü^q. Tä elo om tälle toonu^q ilosambit päivi, ku timä laulõ päätegeläne Lüsil umal aol olõs mõistnu^q viil ette kujota^q.

Kaiõ ütekõrra 1990. aastidõ aokirju ja löüdse üte vana „Favoriidi“. Näie sääl tuud Toomas Kalve tettüt pilti, koh Kauksi Ülle sais Urvastõ kandi Tammõ-Lauri tammõ man. Ülle vaimu- ja luulõilmgi om aastidõga pia tuu tammõ korgus kasunu^q. Sääne pilt om Ülle kirotusõ „Lävi ja läbimurre“ man – tuu om timä tett intervjuu tõsõ luulõtaja Doris Karevaga. Mõlõmba^q luuja^q arotasõ^q umavaihõl elo ja luumisõ põhiküsüiisi. Luulõtaja^q tahtva^q esi^q nigu tuust näile ütiskunnah pääle pantust õnnõ ütest vormist vällä pästä^q – heränemisaol oll Kauksi Ülle tsurmat Lydia Koidula vormi ja Doris Kareva Marie Underi vormi. A nimä^q tundva^q, et nä^q ja näide luulõ^q ei mahu^q õnnõ üte vormi sisse är^q.

Ülle om umah kirotusõh joba paika pandnu^q, midä tahtnu^q kimmähe umah eloh tetä^q ja määne tä hindä luud umailm piässi vällä nägemä. Om vällä paknu^q, et timä tegemise^q omma^q ku mõtsmehitside mii otsminõ. Sääne üteliis passis tä täämbädses ao tegemiisiga Setomaal kah häste kokko. Setomaa mõtsu seeh olli^q umal aol esiki mõtsmehitside kafamaa^q, koh kasvi^q suurõ^q taropedäjä^q.

Kauksi Ülle kuulutas umah kirotusõh „Lävi ja läbimurre“, kuis timäle omma^q tähtsä^q kolm teemat:

- elo üleminek luulõs,
- inemise minemine aolukku,
- kuis luulõ^q muutus elos.

Elo üleminek luulõs? Kõgõ parembahe saami^q tuust arvo sis, ku võtami^q kätte Kauksi Ülle 2012. aastagal vällä antu valikkogo „Valit luulõ^q“ ja saami^q lähämbältki võrrõlda^q, kuis tä om aastakümnit mõistnu^q uma^q elosündmüse^q luulõkiilde ümbre panda^q. Saami lukõ^q, midä tä om määndselgi aol tundnu^q ja midä mõtõlnu^q. Ku piltligult üteldä^q, sis paistus, et Ülle luulõh lövvüs korgit mäki nigu nuu^q Haani kandi mäe^q ommaki^q ja vähämb süvvi orgõ.

Kas kohegi korgõhe üles vai jälki alla orgo! A säänest igävät ja tasalikku maad om säääl tõtõstõ väega veidü^q.

Kauksi Ülle viimäne kogo om „Vaest lätt üle“, koh lövvüs muidoki jälki laulõ timä viimädse ao elosündmüisist. Luulõtus „Mino elo muinasjutust“ (lk.12) kõnõlõs lugõjilõ lühkuhe, a põ nõvahe timä eloh sündünüist asost latsõpõlvõst nika ku seo põlvõni vällä. A luulõtus „Pesämuna“ om pühendet Ülle latsist kõgõ noorõmbalõ – poig Truvarilõ. Ku Truvar lõpõt är^q põhikooli, pidi imä Ülle kah lõpukõnnõ. Pujakõsõ kotsilõ ütles tä nii ilostõ: kodas nuur. Luulõvõormi omma^q pantu^q üte noorõ inemise suurõs kasumise vaiva^q ja rõõmu^q.

A elo lää-i kõrraga üle luulõs, tuu võtt küländ hulga aigu. Luulõtaja esi^q ütles, et õkvalt saa-i midägi paprõ pääle panda^q, inne tulõ egä elosündmüs hindäh läbi mõtõlda^q.

A inemiisi minemine aolukku? Kuis Ülle hindä aolukku minekiga sõs lugu om? Tulõ miilde tõnõ Kaika suvõülikuul 1990. aastagal Loosil, ku Ülle pakk rohilidsõ haina pääl istõh vällä, et võinu^q luvva^q Võro raadio, umakeelidse tiatri, võrokeelidse aokirändüse ja võinu^q olla^q määnegi asotus, koh pääväst päivä võro keele ja kultuuri hääs tüüd tetäs. Täambädses ommaki^q nuu^q timä mõttõ^q saanu^q kah tegeligult umakeelitsehe kultuurilukku kimmä kotusõ. Kõkkõ tuud om joba tettü^q ja tetäs viilgi edesi.

Kauksi Ülle oll' edimäne, kiä visaas Võro raadio tegemise man nõvvukogo ao lõpu halli ja tolmu täüs Võro liina, midä kirämiis Madis Kõiv om võrrõlnu^q hapatõdu lumbiga, edimädse kivi. Nakaas säääl kõva helüga võro keelele eloõigust nõudma. Tä julaas ja tahtsõ tuud tetä^q! Ku kivi viskat, sis viitsõõri^q piät lakja minemä! A inämbüste saiõ tä kõgõpäält vasta kahtluisi ja süüdistüisi – es taheta^q usku^q, et võro keelel saa määnestki tulõvikku olla^q.

Kuimuudu luulõ^q saa muutuda^q elos? Ülle om kirotanu^q, kuis tä unistas suurist valgist tarrist, koh laudas ja tandsitas. Tuu kirotus omgi periselt ello heränü^q, ku mõtõlda^q naidõ kokkosaamiisi ja pita pääle Obinitsa seto gallõriih. Kõgõpäält tekkü täl sääne suuv ja tuust soovist saiõ aoga tegelik elo.

Kaemi^q jälki Kauksi Ülle viimätsiid luulõkokõ. Mõnikõrd saa esiki tuuga nalja, kuis luulõtusõst saagi tegelikkus. Timä kogoh „Seto ikebaana“ om luulõtus „Tsirel häitses“ (lk 98): „Tsirel lilla^q lüü hõdila^q valla / Olku^q pääleki^q tsurmatu^q kand! / Häitsväh

tsäugah õks otsmah sa õnnõ / miä tuust, õt hüürläne sutsu ku pand´. Ja nali nal´as, a ku tä säändse luulõtusõga oll´ valmis saanu^q, tull´gi peris hüürläne ja pand´ tsutsu är^q.

Põnnõv laul om täl „Jaanipäävä hummok“ – om kõgõpäält vaiõlus mehe ja naase vaihõl, mis lõpõs puul viis hummogu. Miis ütles näütüses niimuudu: „Lillipindre jätse naasõlõ, roosinupu^q võtsõ hindäle.“ Ja egaq jaanihummogu es olõ^q tõistmuudu kah tegeliguh eloh, sääne vaiõlus tull´gi umavaihhõl är^q pitä^q.

Tõsitsõmb om laul „Kaiv“ (lk.5), koh luulõtaja kaibas, kuis rahvaloendusõl ei lubata^q täl hinnäst võrokõsõs märki^q. A ildamba muutugi tä luulõria^q võro kongressi deklaratsioonis.

Kauksi Ülle esi^q om jaganu^q umma ello kolmõ jakko:

- latsõpõlv Saarlasõ küläh ja kooliigä Rõugõh,
- ülikooliaig ja tuu perrä hoovi elo Tarto liinah,
- elo ja luumisõaig Setomaal Obinitsa küläh.

Ülle om terve eloaig olnu^q hädäh tuuga, et koh tä peris kotus om. Vai õigõmb olnu^q üteldä^q, et tuu jääs kõgõpäält tõisilõ inemiisile sakõstõ ette. Ku elli Tartoh, sis küsüti, kas tä om iks õigõ võrokõnõ ja minkperäst eläs liinaello? Ja ku täl parhilla Obinitsah kodo om, sis küsütäs, kas tä om viil võrokõnõ vai hoobis seto?

Olõ arvu saanu^q, et Ülle hindä jaos olõ-i nuu^q niivõrra tähtsä^q küsümüse^q. Tälle omma^q hoobis tähtsämbä^q maausk ja havvalõvvüse^q ni vana võro-seto keelepõhi. Ja noidõ perrä omgi tekkünü^q ütine võro ja seto hõim. Tä tahtnu^q mõlõmbat joba muistitsõst aost perit kultuuri kokko viiä^q, mitte lahuta^q.

Mullõ om väega süämehe ja miilde jäänü^q Kauksi Ülle näütemänguraamatuh „Kuus tükkü“ avaldõt näütemäng „Kalmuneio“. Tuu omgi täl muistidsõ kultuuripõhä päält kirjä pant. Sääl om mitu ilma, midä kõrraga lavalt saa kaia^q. Alominõ ilm om ku Toonõla riik, a inemiisi tegemise^q käävä^q tuulsamal aol kah üleväh mi^q ilmah.

Kauksi Ülle esi^q om mitmiid kõrdü ütelnü^q tuud, et tä om valinu^q uma süäme perrä tii – rahvalauligu tii. Rahvalauligu tii om põhitii, midä pite tä taht minnä^q ja kõik tõsõ^q tii^q vai tiiraakõsõ^q tulõva^q toolõ mano. A tä om kah ütelnü^q: „Luulõtaja tii om olnu^q

hallus astu^q, a perrä jättä^q om pia võimalda. Luulõ^q heränes ku hainakõrrõkõsõ^q peräst talvõ, ku mu hing veidü^q sulas“.

Mu hindä pääst käävä^q läbi mitmõsugumadsõ^q mõttõhägäh-tüise^q. Om vast õigõ aig, et lavasta^q kohki Tarto liina veereh va-baõhulavastus Kauksi Ülle „Hoovi elu“ perrä. Tä tükkü „Kalmu-neio“ tahtnu^q kah väega lavalaudu pääl nätä^q.

Viitinä suvõülikoolih 1996. aastagal etendü edimäst kõrda timä näütemäng „Tandsja pühälik“. Sääl näüdatäs kuulsa Viitinä mõisaprovva Juliane von Krüdeneri tegemiisi. Üllel ol' joba tuul aol suuv Barbara Julianest film ar^q tetä^q, a rahapuudusõ peräst tuud es sünnü^q. Ku kiäki vahtsõst säändsest mõttõst kinni võtnu^q, saanu^q Võromaa ja Kauksi Ülle kodokant Rõugõ üte kultuuriluu-lidsõlt tähtsä mängofilmi.

Hulga aigu tagasi naksi Üllega ütehkuuh timä mitmõsugu-maidsi kirotuusi kokko korjama. Tuu tüü jäie poolõlõ, a luulõraa-matidõ ja näütemängõ mano mahtunu^q kimmähe viil Kauksi Ülle kogomik, kost saanu^q lukõ^q timä esseid ja artikliid mitmõsugu-maidsi ütiskundliidsi teemadõ kotsilõ.

Om kuis om, a kimmähe usu, et seo ao rahvalauligu Kauksi Ülle elo muutus sakõstõ hoobis luulõs ja timä luulõria^q võiva^q kanda^q säänsit sõnomit, mis õgapäävätseh eloh võiva^q tegelikku-sõs saia^q. Olõ tuud kõkkõ ummi silmiga nännü^q ja saanu^q tuust ummakõrda härgütüstki. A Ülle tiikund jakkus nii luulõh ku eloh, koh egä käänägu takast võimi^q jälki midägi vahtsõt uuta^q ni luu-ta^q...

Nele Reimann: Kauksi Ülle omailm teiste ilmade keerises

Kirjutises antakse autori isiklikele mälestustele tuginev ülevaade Kauksi Ülle elust ja loomingust. Vaadeldakse Kauksi Ülle isik-suse ja loomingu sisu, selle olemuslikke tunnuseid ja tähendusi.

Tähüssõnaq: võro kirändüs, võro kiil, Kauksi Ülle

Märksõnad: võru kirjandus, võru keel, Kauksi Ülle

Nele Reimann-Otsaru: Kauksi Ülle's own world in the whirlwind of other worlds

This article gives an overview of the life and work of Kauksi Ülle based on the author's personal memories. An insight is provided into the essence of the persona and creative work of Kauksi Ülle, its intrinsic characteristics and meanings.

Keywords: Võro literature, Kauksi Ülle

Nele Reimann-Otsaru
Üleoru, Vilustõ külä, Räpinä vald
Põlva maakund 64225
nelereimann26@gmail.com

KAUKSI ÜLLE – ENDEL PROOSESEST SOOME-UGRI VANAEMANI¹

JAAK PROZES

1980-ndate teisel poolel algas soome-ugri rahvaste teine ärkamisaeg, kõik soome-ugri rahvad asutasid oma rahvuslikke organisatsioone. Tegevust arendades jõudsid nad üsna kiiresti arusaamale, et rahvuslikke eesmärke on lihtsam saavutada tehes koostööd hõimurahvaste vahel. Mure rahvuskeelte tuleviku pärast ühendas, nii organiseerusid kõige varem kirjanikud ja siis noored. Üheks esimeseks soome-ugri rahvaid siduvaks organisatsiooniks oli 1990. aasta juunis Joškar-Olas asutatud Soome-Ugri Rahvaste Noorte Assotsiatsioon. Assotsiatsiooni liikmeks astus Kostabi Šelts, mis oli nagu Ülle laps. Seltsis tegutseva seltskonnaga tutvumine, tõi minunigi mõtte etnofuturismist, mis oli sõna otseses mõttes Kauksi Ülle juures sündinud. Etnofuturism oli midagi, mida minu meelest soome-ugrilastele väga vaja oli. Tõepoolest, kuidas kanda vana ja algupärast tänasesse päeva, linnakultuuri, moderniseeruda aga samas jääda iseendaks. See oli küsimuste küsimus, mis tõi Kauksi Ülle isiku minu teadvusesse.

Siiski läks etnofuturismi konverentsideni veel aega, esialgu 1993. aastal tõstis Fenno-Ugria kilbile keeleteadlase Mihkel Veske, kelle 150. sünniaastapäeva aitas Ülle tähistada ja mitte ainult aitas, vaid kirjutas sellest ka ajalehte Postimees artikli, mis võibolla sai otsustavaks tema tööle võtmisel.

Kauksi Ülle ja Fenno-Ugria

1993. aasta oktoobri lõpus sõitsime koos Udmurdimaale. Ülle läbilöögivõime oli hämmastav, pea olematu vene keelega Ülle

---

¹ Osa siinsest kirjutisest on varem ilmunud artiklina: Jaak Prozes 2023: Kauksi Ülle 60. Endel Proosesest soome-ugri vanaemani. Fenno-Ugria aastaraamat Soome-ugri sõlmed 2022: 36–142.

kodunes ülimalt hästi, kiiresti tekkis tal hulganisti sõprussuhteid. Mõistsin, et kui tahan Fenno-Ugria tegevust taastada Tartus, siis mul oleks vaja just sellist ülimalt kontaktset inimest, kes on osavõtlik ja uudishimulik. Samas jälle räägib huvitavalt, usub sellesse mida räägib. See oli muljetavaldav. Korra veel mõtlesin, et Ülle kindlasti ei ole kindlasti nagu Villem Ernits, kes juhtis Fenno-Ugria Tartu tegevust 1920-ndatel, aga ajad olid muutunud. Polnud vaja seda akadeemilisust, Fenno-Ugria asi oli viia soome-ugri rahvad ja hõimuliikumise ideed rahvani. Leida poolehoidjaid, osata vastata küsimusele, miks seda soome-ugri asja vaja on? Leidsin, et Ülle võib seda suuta ja eriti siis kui anda talle vabadust. Teatavate muljete mõjul otsustasin rongis Ižkar (Iževsk) – Moskva teha Üllele ettepaneku asuda tööle Fenno-Ugria Tartu osakonna sekretärina.

Ise aga on ta oma tööleasumist Fenno-Ugria Asutuse infolehes meenutanud nii:

„1993. aastal sõitsin Soome-Ugri Noorteorganisatsioonide Liidu kongressile Udmurdimaale. Esinesin ettekandega, kus lühidalt kirjeldasin Eesti Kostabi Šelts ning Võro Keele ja Kultuuri Fondi saavutusi. Ettekande järel kogunes mu ümber rida hõimurahvaste noori kunstnikke ja kirjanikke ning tahtsid asjast enam teada. Kuna mu vene keel oli tookord vähesest praktikast roostes, ütlesin, et kutsun nad Eestisse selleteemalisele konverentsile, siis nad ise näevad. Rongis tagasiteel värbas Fenno-Ugria tookordne ülemus Jaak Prozes mu poole kohaga FU Tartu sekretäriks. Tookordne Tartu kultuuriosakonna juhataja Riho Illak lubas hommikupoolikuti ruumi ja telefoni kasutada“.

Fenno-Ugria sõlmis Üllega töölepingu 1. novembril 1993. Vastavalt lepingule oli Kauksi Ülle tööülesandeks Fenno-Ugria töö propageerimine, suhtlemine ajakirjandusega. Lõuna-Eestis toimuvate ürituste korraldamine, soome-ugri üliõpilaste probleemidega tegelemine. Töö noorsoo-organisatsioonidega, koostöö setode ja võrokestega. Fenno-Ugria esindamine Lõuna-Eestis ja Tartus. Tööajaks 21 tundi nädalas ja palgaks 500 krooni kuus. Vaadates seda töölepingut praegu, tunduvad ikka lausa uskumatud tööülesanded. Eriti ühe organisatsiooni sekretäri kohta.

Fenno-Ugrias oli Ülle esimesteks töödeks 1994. aasta etnofuturismi konverentsi korraldamine, erinevate loengute ja esine-

miste korraldamine Lõuna-Eestis, samuti tegelemine soome-ugri üliõpilastega, keda selleks ajaks õppis nii Tartu Ülikoolis kui Maaülikoolis üle 50. Noor, alles taasiseseisvunud ja pea olematu eelarvega Eesti Vabariik panustas kõvasti Venemaa Föderatsiooni soome-ugri üliõpilaste koolitamisesse siinsetes kõrgkoolides, et hoida nende tulevast rahvuslikku eliiti venestumast. 1995. aastast meenutab jälle Ülle, asusin pärast suuremalt jaolt haiglas veedetud suvepuhkust tööle 22. augustil ja 24. augustil kolisime koos Jaak Prozese ja mari üliõpilastega Kirjandusmuuseumis leitud ruumi sisse vana kirjutuslaua ja pöördtooli. Esimene külaline oli äsja Seto ülemsootskaks valitud Paul Hagu, kes saabus pool tundi pärast kolimist. Edasi järgnes mitu nädalat mööblikauplustega asju ajades ja samal ajal rahataotlusi kirjutades 1996. aasta ürituste jaoks. Viimasel minutil tekkisid kardinad ja külalisteraamat ja eelviimasel läks poolsada kutset FU Tartu keskuse avamise pidustuste puhul laiali. Seda tuli pidada tõesti nagu traditsioonilist pulma, mitu päeva mitmete rahvastega.

21. septembril oli peakõnelejaks Ago Künnap, kes leidis, et pole me sugulasrahvastega ühte nägu ega tegu, aga sõprust see ei sega. Võru maavanem Tiit Soosaar sai kingituseks „Veelinnu tee“, kus võrulased on esitatud omaette rahvana. Jõgeva kultuuriosakonna juhataja Arne Tegelman leidis, et on hea, kui Lõuna-Eestisse tekib rahvusvahelisi kultuuriasutusi juurde. Ajakirjanikud pildistasid ja raadiod rääkisid. Liivimaa Kroonika leidis materjali seltskonnalehekülgede jaoks.

22. septembril oli uurijate, klubide, üliõpilaste ja teiste entusiastide päralt. Väikesesse tuppa kogunenud rahvast kolmveerand laulis kaasa laulu ilmalinnust, kes otsis kohta, kus pesa teha, et mune muneda ja neist munadest said kuu, päike ja tähed. Eest laulis Mari Sarv.

Lilled vaasides ei jõudnud veel närtsida enne hõimupäevade algust. Telefon oli juba ettenägelikult punane ostetud. Hõimupäevade üritused sai jagatud terve oktoobrikuu peale, nii et igal nädalal toimus ühtteist. Hõimupäevadest on loetud ja kirjutatud, aga Tartus ja Lõuna-Eestis kestsid nad kuu aega edasi, sest need koolid, kuhu kauged hõimukülalised ei jõudnud, tahtsid ka sugulasrahvastest kuulda ja nii läkski väljasõitudeks ja loenguteks.

Oma esinemist hõimurahvaste teemal Võru 1. keskkoolis on kirjeldanud Ülle järgnevalt. Esimene vahetus oli neli paralleelitäit neljandaid klasse. Kõige vaiksemalt kuulati hantide ja laste kohta käivat. Teine tund oli saksa keele eriklassis. Neile rääkis eesti ja soomeugri kultuuri säilitamisest ühinevas Euroopas ja soomeugri rahvaste tänapäevaolukorrast. Kolmas tund oli ligi sajale kuuenda-seitsmenda klassi lapsele aulaklassis - hantide võrdlemine indiaanlastega aitas vaikust hoida vaid esimesed 35 minutit. Siis ei jäänud muud üle, kui kadri- ja mardilaule õpetada, kui praktilist ning end ära tasuvat folkloori osa. See aitas.

Omalt poolt aga mainiks, seda hämmastavat julgust, minna ja rääkida 100 kuuenda-seitsmenda klassi õpilasele hantidest! Kõik, kes on pedagoogid teavad, mida see tähendab.

Kauksi Ülle ja etnofuturism

Täiesti eraldi teema on Kauksi Ülle ja etnofuturism, mille ta on õnneks ise kirja pannud ning, mis tegelikult iseloomustab säravalt tollast soome-ugri maastikku, kus me olime vennad ja õed. Ei mingit bürokraatiat!

Nii kirjutab Ülle, et „**etnofuturism** käib nagu hiidlane või keeristormi süsteemi järele. Tema puhkemise aastateks võiks nimetada 1989, 1994 ja 1998. Kes oleks võinud arvata aastail 1988-89, kui me noorte kirjanike Sinijärve, Kivisildniku ja Ehlvestiga minu Aleksandri tänava korteris lõime poeese ja manifeste etnofuturismi vaimus, et see Karl Martini välja öeldud sõna hakkab kõlama igasuguste aktsentideta, et seda lihtsalt nagu mingi rahvuse tahet edasi elada endana hakatakse kusagil tuhandete kilomeetrite taga seostama meiega ja et see omandab igasuguseid tõlgendusi. Ja mis peamine, et temast on praktilist kasu“.

Etnofuturismi üritused olid vägagi mastaapsed, näiteks esimesest etnofuturismi konverentsist võttis osa üle 100 inimese. Tihti peale toimusid nad mitmes linnas. Vaadates praegu esinejaid siis nende seas on palju praeguseid kultuuriklassikuid, näiteks eestlastest Hasso Krull, Olavi Ruitlane, Contra, Aapo Ilves, Jaan Sööt, Berk Vaher, Merca, Kärt Summatavet, Märt Matis Lill, Andres Heinapuu, Jan Rahman, Veiko Märka, Sven Kivisildnik,

Anzori Barkalaja jpt. Nii mõnigi on aga lahkunud nagu Aleksander Sünter ja Jaan Kaplinski.

1997. aastal aga oli Ülle VI Soome-Ugri rahvaste folkloorifestivali tegevjuht. See oli mastaapne ettevõtmine, mille märgiliseks tähenduseks oli asjaolu, et folkloorifestivali ükski üritus ei toimunud Tallinnas. Huvitaval kombel Tallinna puudumine on iseloomustanud enamikku Kauksi Ülle ettevõtmisi, ka etnofuturism ei jõudnud Tallinna ja kui vaadata etnofuturismi konverentsidest osavõtjaid, siis keegi neist polnud pealinlane.

Etnofuturismiga seotuks võiks ka lugeda Kauksi Ülle poolt 1998. aastal korraldatud soome-ugri kunstnike laagrit Piirissaarel ja Kütiorus. Ise on ta meenutanud:

„Kunstilaagri oli välja mõelnud mari kunstnik Aleksandr Ivanov. Mitmed Fenno-Ugria korraldatud näitused on ära jäänud või tulnud asendada, kuna Venemaalt on keeruline pilte sisse tuua. Aleksandr leidis lahenduse: kunstnikud tulgu Eestisse ja joonistagu pildid siin valmis. Nii saabuski esimeseks augustiks, tegelikult küll ette teatamata päev varem, kolmteist soome-ugri kunstnikku Tartusse.

Tartust suundusid kunstnikud Piirissaarde, kus nende tegevus haaras lisaks loomingle ka muid valdkondi, nagu sport ja kaklemine.

Ülle meenutab „Spordiks kiskus nii või teisiti, sest esimesel päeval tungisid kohalikud kalurid kunstnikele kallale. Komide Jura (nii kutsusin Juri Lissovskit, kes tegelikult on puhastverd ukrainlane, aga ta naine ja lapsed on komid ja ta räägib komi keelt ja pildid on komi kunst) viis võitluse käesurumisele ja võitis kõiki. Juri elatab peret vagunite laadimisega ja mõned käed suruda või kartulikutiga jalutada ei muuda ta naerunägu üldse tõsiseks.

Aleksander Ivanov, kes kogu aeg vägesid juhatab ja keda hakataksegi Makedoonia Aleksandriks kutsuma, teeb ettepaneku jalgpallivõistlus korraldada. Igaõhtused jalgpallivõistlused jäävad kestma pärast meie lahkumistki.

Ikkagi tahavad kohalikud edasi kakelda. Alles siis, kui hapra väljanägemisega patsiga mari noormehe jalahoobist paiskub mees mitme meetri kaugusele, tunnistatakse mari kunstnik Ivan Kozhevnikov saare kuningaks. Teda teretavad kohalikud kättpidi,

hommikul kell pool seitse tulevad ukse taha ootama, et ehk tahab rüübata, kui ärkab. Ivan võetakse ka kalale kaasa, too on ka suur au. Kui Aleksandr Ivani mulle kööki appi käsutas ja ta padjapüüri sees kaladest uhhaad keetis, ei uskunud ma, et ta kedagi lüüa võiks. Tahtsin teada, mida ta joonistab. Tõi albumi. Jumalaema ikoone ja looduspilte. Taga paremaks, religioosne loodusemaalija. Ta maalis paadiga pildi, mida nähes kohalik memme hakkas nutma ja ütles, et täpselt niisugune paat, nagu ta kadunud mees ehitas. Nii jäidki Ivan ja Sergei Tanõgin, Mari Teatri peakunstnik, palehigis joonistama kohalikele inimestele tellimustöid. Muist osteti, osa kinkisid. Memmed võtsid nad oma toidule – nii nad teenisid endale tagasisõiduraha ja Tallinnas elamise rahagi. Ka Tallinnas kunstinädalal lõid mari kunstnikud läbi ja teenisid hästi. Aleksander Ivanov maalis suure ilusa Tallinna pildi, Tallinn nagu ikka, ainult all servas joob Prozes õlut ja linna kohal on kade parv“.

Kauksi Ülle kui hõimuema

Kirjandusmuuseumi rahvale ilmselt tormiline teadust segav seltielu väga ei meeldinud ja ka ruumikitsikus kummitas. Sestap kolis Fenno-Ugria 1998.aastal oluliselt suurematesse korp! Ugala ruumidesse, kus tegelikult algas õige etnofutukongresside korraldamine. Ugalas sai FennoUgria oma sissepääsu ja võtme, kusjuures kasutada võis peale toa ka saali.

Sellest perioodist on Kauksi Ülle üheks eredamaks ettevõtteks katse asutada Fenno-Ugria ruumides ööklubi.

2000. aastal toimus Tartus rahvusvaheline fennougristikakongress ja Ülle pakkus tartlastele värvikat kultuuriprogrammi. Ise on ta ajalehes meenutanud:

„Inimesed saavad seal pärast loenguid suhelda ja tutvuda,“ räägib mittetulundusühingu Fenno-Ugria Tartu Keskuse juhataja Kauksi Ülle „Ööklubis saab ka eesti rahvatantse õppida ja rahvamuusikat nautida. Meie eesmärk on näidata, kui suurt rõõmu võib valmistada näiteks „Päikeseratta“ laulmine. Ausalt öeldes hakkab ööklubiks kohandatud ruum juba kitsaks jääma, iga päevaga tuleb

huvilisi juurde. Olen Tartu Linnavalitsuses välja pakkunud idee, et siia oleks vaja luua üks korralik rahvuslik kõrts.“

Kuni 1999. aastani, mil asutati P. Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskus, oli siinsete soomeugrilaste koduks Fenno-Ugria Tartu keskus. Siit tuleb minu meelest Kauksi Ülle kuvand hõimuemana, kes võttis oma tiiva alla soome-ugri üliõpilased, kelle kodumaa oli selleks ajaks juba hüljanud. Asutuse poolt korraldatavaid üritusi toimus ruumides palju, näiteks 1999. aastal vestlusring Suring. Sama aasta juulis oli aga Ülle esimese ja seni viimase soome-ugri laste folkloorifestival „Suveharja Ilo“ peakorraldaja. On huvitav, et mitte keegi teine ei ole hiljem suutnud leida soome-ugri ürituste läbiviimiseks toetajaid eraettevõtjate hulgast. Aga Ülle suutis, näiteks Alma piimakombinaadi ja Nõo lihakombinaadi käest ning lasteüritust tuli toetama koguni õlletehas A. Le Coq.

Aastatuhandevahetusel saab ööklubist kui Fenno-Ugria tagatoast hoopis rehetuba. Näiteks teatab 2002. aasta aruanne, et 1. märtsil toimus seal udmurdi õhtu, ettekanded : Elo Liiv ja Irina Orehova, esitleti Evar Riitsaare filmi bessermanidest, osalejaid 20; 21. märtsil udmurdi laulutund, juhendaja Tatajana Minnija-metova, osalejaid 15; aprillis toimusid ersa keele päev, mari sangari päev; I poolaastal töötas pidevalt Tartus Hõimunoorte Klubi; 6. septembril sündis koostöös Ersä – Mokša Sõprade Seltsiga Jovlan Olo (Vladimir Romaškini) mälestusõhtu ja mälestuste salvestamine; 1. novembril sai teoks komi õhtu, ettekande pidas Ilja Mitjushev, osalejaid 10; 6. detsembril ersa õhtu, ettekanded Taive Särjelt ja Indrek Särjelt, osalejaid 20; 5. detsembril toimus setu kultuuri õhtu, osalejaid 15–20 inimest; 7. detsembril leidis aset Häme kultuuri õhtu, ettekande pidas Katariina Kallio, osalejaid 15–20 inimest.

Aitjumma, Ülle

Ülle, sa oled üks ütlemata päikeseline ja soe inimene! Sa kohe tõmbad enda poole soome-ugri inimesi – olgu nad kultuuritegelased või põllumehed, vanad või noored. Eriti oskad sa köita lapsi. Lapsed ju usaldavad emalikke ja hoolivaid inimesi. Soome-ugri

emana oled sa märkamatuks ka vanaemaks saanud. Nõnda on noored soomeugrilased sind juba kutsunud...

Sind ei ole iial takistanud keeletõkkes – alati on Sinust aru saadud, mistahes keelt ja kui hästi-halvasti sa kõnelnud ka pole. Sinust saadakse aru isegi siis, kui räägid võro keeles. Oled ju isegi öelnud: „Kui nad minu etnofuturismi mõtetest aru ei saa, siis ma laulan neile.”

Hea Ülle, Sina olid see, kes kandis Fenno-Ugria mõtted Lõuna-Eestisse, sest ega muidu poleks täna setokestel ja võrokestel nii häid soome-ugri kontakte kuskilt võtta. Sa ju rajasid Tartusse Fenno-Ugria keskuse, millest sai soome-ugri üliõpilastele nagu teine kodu. Ja Sinul – siis juba ise nelja lapse emal – oli nende kõigi jaoks alati aega. Küllap olid ka need noored tudengid Sinu jaoks nagu oma lapsed. Sest hoidsid nende jaoks lahti mitte ainult Fenno-Ugria ust, vaid lubasid kõigil astuda ka oma Aleksandri tänava koduläve. Ja tulla võis ka siis, kui tornikell juba südaööd näitas.

Hea Ülle, me oleme Sulle ütle mata tänulikud, et oled alati leidnud võimaluse tutvustada soome-ugri rahvaid nii ajakirjanduse kui ka oma loominguga kaudu. *Aitjümma!*

-.-

Millest ikkagi sellel kirjutisel selline pealkiri? Aga sellest, et kui Kauksi Ülle kirjutas ajalehte Postimees 1993. aastal hõimupäevade ja ei pääsenud ta minustki üle ega ümber, kuid millegipärast muutusin ma artiklis Endel Prooseseks. See oli omamoodi märgiline sõnum ehk enne – seega endeline. Pärast küsisin Üllelt turtudes, et mis ajast ma Endel olen. Seepeale ütles ta täiesti rahulikult, et kui tema omal ajal ajalehes Kingissepa Kommunist ajakirjanduspraktikat tegi oli ajalehe peatoimetaja Endel Prooses ja nii oligi tal kirjutades täielik lühis tekkinud. Aga kui ta mainis veel, et on ise pärit Saarlase külast, tundus see mulle veelgi tähenduslikum. Vaatasin Üllet, kes on küll võrokene, kui saarlast ja äkki just seepärast suutsin teda Fenno-Ugrias enam kui kümme aastat välja kannatada.

Jaak Prozes: Kauksi Ülle – Endel Proosessõst soomõ-ugri vanaimäni

Kirotusõn andas ülekaehus Kauksi Ülle tegemiisist Fenno-Ugria asutusõn ja soomõ-ugri hõimoliikmisõn. Kaias Kauksi Ülle rolli etnofuturism, mink üts põhiliidsi luujit tä om ni andas edesi kirotaja hindä püürdumine Kauksi Ülle poolõ timä juubõli puhul.

Tähüssõnaq: soomõ-ugri hõimoliikminõ, Fenno-Ugria, etnofuturism, Kauksi Ülle

Märksõnad: soome-ugri hõimuliikumine, Fenno-Ugria, etnofuturism, Kauksi Ülle

Jaak Prozes: Kauksi Ülle – From Endel Prooses to the Finno-Ugric grandmother

The article gives an overview of Kauksi Ülle's activities in the Fenno-Ugria Foundation and the Finno-Ugric tribal movement. It examines her role as one of the main creators of etnofuturism, and presents the author's personal address to Kauksi Ülle on the occasion of her anniversary.

Keywords: Finno-Ugric tribal movement, Fenno-Ugria, etnofuturism, Kauksi Ülle

Jaak Prozes
Fenno-Ugria Asutus
Tallinn 10141, Pärnu mnt 28-9
jaak.prozes@fennougria.ee

KAUKSI ÜLLE SETOMAA-AINELISTE NÄIDENDITE TRILOOGIA

OTT KILUSK

Kauksi Ülle kui kirjanik ja seto kultuuri väärtustaja/vahendaja väärib lähemat käsitlemist mitmes erinevas valdkonnas: temast võiks rääkida kui omapärasest luuletajast, kelle setokeelne lüürika suudab ühtaegu olla nii erilist hetke püüdev loodusluule kui terav, salvav lähivaade ühiskondlikele kitsaskohtadele ja poliitilisele absurdile. Kauksi Ülle on oma kirjanikuteel kirjutanud lühemat ja pikemat proosat, filosoofilisi ilmavaatlusi ja esseistikat, millel setokeelses kirjanduses oma kindel koht ja tähendus.

Eestlastele on Ülle aga eelkõige näitekirjanik, kelle kirjutatud näidendeid on lavastatud Obinitsas ja Värskas. Käesolevas ülevaates tuleb juttu kolmest näidendist, mis siinkirjutaja arvates moodustavad mõttelise terviku, triloogia, eepilise epopöa, kandes eneses ühe väga erilise maailma panoraamset tundmist, tunnetamist ja läbielamist.

Need näidendid on „Taarka“, „Peko“ ja „Obinitsa“, mille Vanemuise toel ja produtseerimisel lavastas Ain Mäeots. Need kolm teksti näitavad ruutkilomeetritelt tillukest Setomaad suure ja vägevana, mille olemasoluga muu maailm tahes tahtmata peab arvestama. Need lavastused polnud loodud mängimiseks vaid oma publikule (setomaal elavatele ja seto keelt rääkivatele inimestele) vaid kõigile, kes aga huvi tundsid ja tulla said. Huvilisi oli aga tegijatelegi ootamatult väga palju. Publik sõitis kohale Eestimaa erinevatest paikadest, täitis üsnagi mahukad tribüünid ja lahkus kirjeldamatu emotsiooniga.

Kõik kolm näidendit erinevad üksteisest ülesehituselt ja kompositsioonilt. „Taarka“ on persoonilugu, milles on esil üksikisik ja tema saatus. Taustaks Setomaa, nagu see kuulsa lauliku Taarka ajal oli. Ilustamata ja faktitruult on Ülle kujutanud tolleaegset, dogmadest, kirjutamata seadustest ja rahvakombestikust läbi põimitud Seto külaühiskonna argipäeva. Taarka oli vallaslaps, kohutavalt andekas, südikas ja vaba, kandes sünnist saadik otsaesest justkui märki, mis sundis teda pidevalt ennast tõestama, avaliku

arvamusega rinda pistma ja võitlema iseendaks jäämise nimel. See on eepiline ja eksistentsiaalne lugu, mille kõnetus on üldinimlik, ulatudes oma filosoofilise ja psühholoogilise panoraamsusega välja väikese Setomaa piiridest, pakkudes mõtteainet ja üldistamisvõimalusi kogu inimeksistentsi mõtestamiseks.

Värskas etendunud „Peko“ on väga leidliku sisemise struktuuriga teos, milles teineteisele vastassuunas jooksevad kaks erinevat fiktiivset aega: mütoloogiline ja argine. Kirjanik on Setomaa ajaloo pidepunktide märgistamiseks võtnud appi Seto eepose „Peko“, heitlike ajalootuulte käes püüab ellu jääda aga üks Seto pere, kus perepoeg saab tähenduslikult Seto jumala nime „Peko“. Argine ja müütiline põimuvad sedavõrd, et kaotavad omavahelised piirid.

Setomaa kui administratiivne, geograafiline ja kultuuriline üksus on suurepäraseks pinnaseks maagilise realismi tekkele. Vene õigeusk eksisteerib kõrvuti setode muinasusuga. Inimeste maailmatunnetusse on sügavad jäljed jätnud erinevate riigikordade vahetumine ja sellega kaasnenud suuremad ja väiksemad tragöödiad. Miski ei kao, kõik jätab oma jälje, sest iidsed puud, tsässonad, pühad allikad ja vanad tared on kõike näinud ega lase miskit unustada. Kauksi Ülle on seda kõike mõistnud, teravalt tajunud ja oskuslikult kirjasõnasse talletanud. Ka see, et Setomaa on vägivaldselt kaheks jagatud nagu Põhja- Ja Lõuna Korea, kus pooled ei saa omavahel normaalselt suhelda ja kuuluvad erinevate riikide koosseisu, hoiab selle piirkonna kohal pidevat raskemeelsuse atmosfääri, millest tulenevat emotsiooni saabki täie jõuga väljendada vaid ilukirjanduslike kujundite abil. Kurb, aga mida raske-
mad ajad, seda jõulisem ja kestmam kirjandus. Nii on see läbi aegade ikka olnud.

Näidend „Obinitsa“ on aga kahe perekonna lugu. Kaks maja, üks neist ühel ja teine teiselpool Obinitsa peatänavat, kus vaatamata ajalisele ja lokaalsele lähedusele elatakse maailmavaateliselt justkui täiesti erinevates aegruumides. Siit saab alguse lahendamatu dramaturgiline konflikt, mille tagajärjeks on häving, kaos ja mandumine. „Obinitsa“ on nende näidendite reas kahtlemata kõige traagilisem ja hinge kriipivam, sest peamised sündmused toimuvad väga lähedal praegusele ajale. Teatrikülastuse muutis kummastavaks tõik, et lugu mängiti ajaloolises paigas. Otse

kaupmees Kalju maja ees, mille katuseharja tagant paistis kätte ka ületeenaabrite Hõppõde katusehari. Nõnda oleks aeg kohati justkui tagurpidi käima hakanud ja kui näidendi tegelased ilmusid samadest suundadest, kust nad arvatavasti ilmusid ja kadusid ka oma elu ajal, kippus fiktsioon pärisellu ja vastupidi. Igal juhul elamus nähtust oli vägev!

Omaette väärtuseks, millest tuleb eraldi rääkida, on etnograafilised elemendid Kauksi Ülle näidendites. Oma kindel koht on siin kombestikul, käsitööl, arhitektuuril, rahvakalendri tavadel ja kokanduseski. See on nende tekstide lisaväärtus, mis kannab edasi esiisade- ja esiemade tarkusi, laskmata neil hääbuda.

Mõeldes Kauksi Üllest, keset Obinita küla elavast, pisut häbelikult naeratavast naisest, kes seal koos oma perega toimetab, jõuab teadvusesse asjaolu, et kirjandusel on suur jõud. Ennast peale surumata imbub kirjaniku loodu lugeja/vaataja teadvusesse, teeb sinna pesa ja avarab senist maailmapilti. Usun, et ei liialda, kui ütlen, et Kauksi Ülle on teinud mõõtmata palju, et viia laiema auditoriumi teadvusesse ühe väikese ja kummalise mikromaailma tegelik suurus ja väarikus.

Ott Kilusk: Kauksi Ülle Setomaa-ainõliidsi näütemängõ trioloogia

Kirotusõn om juttu kolmõst näütemängost, midä kirotaja pidä ütes mõttõlidsõs kogotüküs, trioloogias, eepilidses epopõas, miä kand hindän üte väega esiqerälidse ilma panoraamsõt tiidmist, tundmist ja läbielämist. Nuuq ommaq Kauksi Ülle näütemängoq „Taarka“, „Peko“ ja „Obinita“, miä ommaq Vanemuise toe ja produtsiirmisega vällä säedüq Ain Mäeotsal. Naaq kolm teksti näütäseq kruutkilomitride poolõst tsillõkõist Setomaad ku suurt ja vägevät maad, mink olõmanolõmisõga piät muu ilm kimmähe rehken-dämä.

Tähüssõnaq: näütekirändüs, setokiilne tiatri, Setomaa, Kauksi Ülle

Märksõnad: näitekirjandus, setokeelne teater, Setomaa, Kauksi Ülle

Ott Kilusk: Kauksi Ülle's trilogy of Setomaa plays

The article deals with three plays, which, in the author's opinion, form an intellectual whole, a trilogy, an epic epopoeia, carrying panoramic knowledge, sense and experience of one very special world. These are Kauksi Ülle's plays "*Taarka*", "*Peko*" and "*Obinitsa*", directed by Ain Mäeots with the support and production of Vanemuine. These three texts show Setomaa, tiny by square kilometres, as a large and powerful place, the existence of which the rest of the world has to take into account in one way or another.

Keywords: playwriting, Seto theatre, Setomaa, Kauksi Ülle

Ott Kilusk
Endla teater
Keskväljak 1
80010 Pärnu
ott.kilusk@endla.ee

VÕRO INSTITUUDI TOIMÕNDUISI SARI

Võro Instituudi toimõnduisi sari ilmus 1997. aastagast pääle. Välläandõl om alalinõ toimõndaja ni toimõndamisõ mano om haarõt riikevaiholinõ nõvvokogo. Sarja retsenseeritäs ja taa om kirjä pant riikevaiholiidsihe raamadunimistüihe.

Välläandmissagõhus. Egä aastaga andas vällä üts toimõnduisi põhinummõr, miä tulõ vällä rehekuun. Ku kirotuisi kogonõs inämb, võidas mano tetäq eräle numbriid.

Oodami välläandmisõs kirotuisi, mil om kõrralik ja kimmäs nii opusõ ku uurmisõ puul. Tuusjaos, et umma kirätüüd saataq, piä-i olõma üles astnuq Võro Instituudi konvõrendsel. Oodõduq ommaq kõik keele ja kultuuri uurmisõga kõüdedüq tüüq ni uurmisallo vaiholidsõq ja võrdõlõjaq teemaq.

Põhinumbridõ põhijaon andas vällä õdagumeresoomõ ni tõisi Õuruupa väikeisi kiili ja kultuurõ uurjidõ – keele-, kirändüs- ja rahvaluulõtiidläisi, muistsidõ välläkaibjidõ, rahva-, aoluu- ni ütiskunnatiidläisi – kirotuisi.

Esseistiga jaon annami vällä populaartiiduslikke kirotuisi, arvostuisi ja ülekaehuisi. Erälde numbriin ilmusõq teemakogomiguq, suurõmbaq umaette uurmistüüq jms.

Toimõnduisi kiil. Võro Instituudi toimõndusõq om algusõt pääle olnuq mitmõkeeline välläannõq. Lisas võro ja eesti keelele oodami kirotuisi kõigin õdagumeresoomõ keelin, erändkõrran ka muin keelin. Egä toimõnduisi põhinummõr om vähämbält kolmkeeline – kirotusõ originaalkiil üten võro- ja inglüskeelidse kokkovõttõga.

Artikliq retsenseeritäsõq. Egä kirotusõ kotsilõ and uma varadu ni-mega arvamisõ kats, suurõmbidõ lahkomekide kõrral kolm arvamisandjat. Toimõndaja saat arvamisõq artikli kirotajalõ edesi.

Kirotuisi saatmisõ tähtaig om egä aastaga 15. radokuu päiv. Kirotusõq ilmutõdasõq välläandõ sama aastaga numbrin, miä tulõ vällä rehekuun.

Nõudmisõq artikli moodulõ lövvüseq Võro Instituudi toimõnduisi kodolehe pääl (wi.ee/toimonduso).

Toimõndaja

VÕRU INSTITUUDI TOIMETISTE SARI

Võru Instituudi toimetiste sari ilmub 1997. aastast alates. Väljaandel on alaline vastutav toimetaja, toimetamisse on kaasatud rahvusvaheline kolleegium ja sari on eelretsenseeritav. Väljaanne on registreeritud rahvusvahelistes bibliograafilistes andmebaasides.

Perioodilisus. Avaldatakse üks toimetiste põhinumber aastas, ilmumisega oktoobris, ning vastavalt kogunevale materjalile erinumbreid.

Ootame avaldamiseks artikleid, mis on teoreetiliselt ja empiirilisealt hästi põhjendatud. Toimetised on avatud kõigile kaastöödele keele ja kultuuri uurimisega seotud aladelt ega ole piiratud Võru Instituudi konverentsidel esinejatega. Teretulnud on interdistsiplinaarne ja võrdlev vaatenurk.

Põhinumbrite põhirubriigis avaldatakse läänemeresoome ning teiste Euroopa väikeste keelte ja kultuuride uurijate – keele- ja kirjandusteadlaste, folkloristide, arheoloogide, etnoloogide ja ajaloolaste ning sotsiaalteadlaste – artikleid.

Esseistika rubriigis avaldame populaarteaduslikke artikleid, arvustusi ja ülevaateid. Erinumbritena ilmuvad teemakogumikud, monograafiad, konkreetsed uurimused jms.

Toimetiste keel. Võru Instituudi toimetised on algusest peale olnud mitmekeelne väljaanne. Lisaks võru ja eesti keelele ootame artikleid kõikides läänemeresoome keeltes, erandjuhtudel ka muudes keeltes. Iga toimetiste põhinumber on vähemalt kolmkeelne – artikli originaalkeelele lisatakse alati võru- ja ingliskeelne kokkuvõte.

Artiklid retsenseeritakse. Iga artiklit hindab anonüümselt kaks, eri-arvamuste korral kolm retsensenti. Toimetaja saadab retsensioonid edasi artikli autorile.

Artiklite saatmise tähtaeg on iga aasta 15. veebruar. Artiklid avaldatakse väljaande sama aasta numbris, mis ilmub oktoobris.

Kaastöö vormistusjuhendi ja nõuded leiab Võru Instituudi toimetiste kodulehelt (wi.ee/toimonduso).

Toimetaja

VÖRUN INSTITUUTIN TOIMITUKSIA -JULKAISUSARJA

Vörun instituutin toimituksia -julkaisusarja on ilmestynyt vuodesta 1997 alkaen. Julkaisulla on vakituinen päätoimittaja ja toimitustyössä on mukana kansainvälinen työryhmä. Sarjaa esitarkastetaan. Julkaisut rekisteröidään kansainvälisiin bibliografisiin tietokantoihin.

Vörun instituutin toimituksia on **aikakausijulkaisu**. Sarjan päänumero ilmestyy joka vuosi lokakuussa. Lisäksi julkaistaan erikoisnumeroita kulloinkin saatavilla olevasta materiaalista.

Julkaisemme artikkeleita, jotka ovat teoreettisesti ja empiirisesti hyvin perusteltuja. Otamme vastaan artikkeleita kielen ja kulttuurin tutkimukseen liittyviltä aloilta, eikä kirjoittajan tarvitse olla osallistunut Vörun instituutin konferensseihin. Toivomme artikkeleilta tieteidenvälistä ja vertailevaa näkökulmaa.

Päänumeroiden perussisältö muodostuu itämerensuomalaisten ja muiden Euroopan pienten kielten ja kulttuurien tutkijoiden – kieli- ja kirjallisuustieteilijöiden, folkloristien, arkeologien, kansatieteilijöiden, historioitsijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden – artikkeleista.

Esseistiikan osiossa julkaistaan populaaritieteellisiä artikkeleita, arvosteluja ja katsauksia. Erikoisnumeroina ilmestyvät teemakokoelmat, monografiat, tutkimukset yms.

Julkaisujen kieli. Vörun instituutin toimituksia on alusta asti ollut monikielinen sarja. Vöron- ja vironkielisten artikkelien lisäksi otamme vastaan artikkeleita kaikilla itämerensuomalaisilla kielillä, poikkeustapauksissa myös muilla kielillä. Jokainen päänumero on vähintään kolmikielinen – alkuperäiskielisen artikkelin lopussa on aina vöron- ja englanninkielinen tiivistelmä.

Artikkelit tarkastetaan. Jokaisen artikkelin arvioi anonymisti kaksi, erimielisyyksien sattuessa kolme tarkastajaa. Sen jälkeen arvostelu lähetetään artikkelin kirjoittajalle.

Määräaika. Artikkeleita otetaan vastaan joka vuosi 15. helmikuuta saakka. Artikkelit julkaistaan saman vuoden julkaisussa.

Artikkelin muotoiluohjeet löytyvät Vörun instituutin toimituksia -julkaisun kotisivulta (wi.ee/toimonduso).

Toimittaja

PUBLICATIONS OF VÕRO INSTITUTE

Publications of Võro Institute have been published since 1997. There is a standing editor in charge, an international advisory board is involved and the series are peer-reviewed. The publications are registered in international indexing/abstracting services/databases.

Periodicity. We publish one main issue a year, in October, and according to material and will special editions will be published.

Theoretically and empirically well-grounded **papers are expected.** Publications are not limited to the presentations of the annual conferences of Võro Institute. We look forward to all contributions from the different fields of the study of language and culture. The interdisciplinary and comparative angle is welcome.

In the main section the contributions of researchers of Finnic and other European small languages and cultures – linguists, scholars of literature, folklorists, archaeologists, ethnologists, historians, and social scientists – are published.

In the section of essays the papers of popular interest, reviews and summaries are published. Thematic numbers, monographies, and ad hoc studies are published as special editions.

Language. Publications of Võro Institute have been since the very beginning a multilingual publication. In addition to the Võro and Estonian languages articles in all Finnic languages, and as an exception in other languages, are welcome. Each main edition is at least trilingual – the summary in Võro and in English will be always added to the original.

The papers are peer-reviewed. Each article is anonymously reviewed by two, in case of disagreement by three reviewers. The editor forwards the reviews to the author.

The deadline for papers is every year February 15. The papers are published in the issue of the year, in October.

Submission guidelines are available on the homepage of the Publications of Võro Institute (wi.ee/toimonduso).

Editor

Võro Instituudi toimõnduisist om innemb ilmunuq:

Nr 1 Õdagumeresoomõ lõunapiir.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro, 1997.

Nr 2 Ku kavvas Setomaalõ seto rahvast jakkus.

Toimõndanuq Külli Eichenbaum. Võro, 1998.

Nr 3 Lõunaeeesti keelest ja kiräkeelest.

Toimõndanuq Nele Reimann ja Tõnu Tender. Võro, 1998.

Nr 4 Õdagumeresoomõ väikuq keeleq.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv ja Karl Pajusalu. Võro, 1998.

Nr 5 Tiidüs ja tõdõ. Märgütiisi.

Toimõndanuq Enn Kasak ja Jaan Kangilaski. Võro, 1998.

Nr 6 Õdagumeresoomõ veeremaaq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Tõnu Tender. Võro, 1999.

Nr 7 Võro kirändüse luumine.

Toimõndanuq Kauksi Ülle ja Nele Reimann. Võro, 2000.

Nr 8 A kiilt rahvas kynõlös.

Toimõndanuq Kadri Koreinik ja Jan Rahman. Võro, 2000.

Nr 9 Tiijuh□ABC kiräoppusõ manooq.

Nele Reimann. Võro, 2000.

Nr 10 Õdagumeresoomõ piirisüämeq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro, 2000.

Nr 11 Õdagumeresoomõ ütistüseq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2001.

Nr 12 Võro-eeesti synaraamat.

Kokko pandnuq Jüvä Sullõv. Tarto-Võro, 2002.

Nr 13 Võromaa kotussõnimmist.

Mariko FASTER ja Evar Saar, toimõndanuq Peeter Päll. Võro, 2002.

Nr 14 Väikeisi kiili kokkoputmisõq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2002.

Nr 15 Õdagumeresoomõ hummogupii□

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2003.

Nr 16 Kii□ja hindätiidmine.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2004.

Nr 17 Piirikultuuriq ja -keeleq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2005.

Nr 18 Mitmõkeelisüs ja keelevaihtus õdagumeresoomõ maiõ pääl.

Toimõndanuq Helen Koks ja Jan Rahman. Võro, 2006.

- Nr 19 Seto sõnastik.**
Julius Mägiste, toimõndanuq Mariko FASTER. Võro, 2007.
- Nr 20 Õdagumeresoomõ kodo.**
Toimõndanuq Helen Koks ja Jan Rahman. Võro, 2007.
- Nr 21 Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil?**
Küllli Eichenbaum ja Kadri Koreinik. Võro, 2008.
- Nr 22 Koolitus ku keele ja kultuuri umamoodu hoitja.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2008.
- Nr 23 Kirändüs/kiil veidembüsen.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2009.
- Nr 24 Väikuq keeleq mitmõkeelitsen ütiskunnan.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2010.
- Nr 25 Ruum, kotus ja kotussõnimeq.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2011.
- Nr 26 Õdagumeresoomõ piiriq.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2012.
- Nr 27 Kiili rikkus ja elojoud.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2013.
- Nr 28 Õdagumeresoomõ keeleq kaartõ pääl.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2014.
- Nr 29 Aig õdagumeresoomõ keelin.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2015.
- Nr 30 Õdagumeresuumlaisi nimeq.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2016.
- Nr 31 20 õdagumeresoomõ konvõrentsi Võrol.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2017.
- Nr 32 Vabahasõ mõistõq Hummogu-Euruupa kirändüisin.**
Toim Szilárd Tibor Tóth, Roza Kirillova ja Jüvä Sullõv, Võro, 2018.
- Nr 33 Valitsõmisjaotusõst keeleaoluuni.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2018.
- Nr 34 Sõnavara- ja kirändüsküsümüisi võro ja kařala keelemailt.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2019.
- Nr 35 Mõtsavelist vadälaisini.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2020.
- Nr 36 Priinimmi siin- ja säälpuul Soomõ lahtõ.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv ja Fastrõ Mariko. Võro, 2021.
- Nr 37 Täämbädse ao Kreutzwaldikaemiisi.**
Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2022.